

Ruch Biblijny i Liturgiczny

RBL · Volume 72 · Number 1 · 2019

The Biblical and Liturgical Movement

ARTYKUŁY

Chrzest jako duchowe małżeństwo w nauczaniu Jana Chryzostoma Anna Grzywa	5
<i>Sollemnia Coronatio Summi Pontificis</i> . „Ordines” mszy koronacyjnych papieży Jana XXIII i Pawła VI Bartłomiej Krzysztof Krzych	17
Znaczenie rytuału w paschalnej liturgii rodzinnej w świetle księgi „Sefer habrachot” Mirosław Rucki	65

SPRAWOZDANIA

Digitalizacja i umiędzynarodowienie kwartalnika „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2017–2018, digitalizacja rocznika „Analecta Cracoviensia” 1–24 (1969–1992) oraz Repozytorium Instytucjonalne Polskiego Towarzystwa Teologicznego Sebastian Wojnowski	95
---	----

Table of Contents

ARTICLES

Baptism as Spiritual Marriage in the Teaching of John Chrysostom Anna Grzywa	5
<i>Sollemnia Coronatio Summi Pontificis</i> . The “Ordines” of the Coronation Masses of Popes John XXIII and Paul VI Bartłomiej Krzysztof Krzych	17
The Significance of the Ritual in the Passover Family Liturgy in Light of the Book of Blessings (“Sefer Habrachot”) Miroslaw Rucki	65

REPORTS

The Digitalization and Internationalization of the Academic Journal <i>The Biblical and Liturgical Movement</i> , 2017–2018, <i>The Digitalization Academic Journal Analecta Cracoviensia</i> 1–24 (1969–1992), and Polish Theological Society Institutional Repository Sebastian Wojnowski	95
--	----

ARTYKUŁY

ARTICLES

Chrzest jako duchowe małżeństwo w nauczaniu Jana Chryzostoma

Anna Grzywa

Akademia Ignatianum w Krakowie

anna.grzywa@ignatianum.edu.pl <https://orcid.org/0000-0003-3009-2367>

Jan Chryzostom wśród bogatego dorobku duszpasterskiego pozostawił po sobie także katechezy chrzcielne, w których zwraca się do katechumenów oraz nowo ochrzczonych, pouczając ich o najważniejszych prawdach wiary, ale także pozostawiając im wskazówki dotyczące moralności chrześcijańskiego życia. Do tej pory udało się odnaleźć jedynie 12 katechez chrzcielnych¹ pochodzących, jak wskazuje się, z różnych lat działalności Chryzostoma, wśród których nie odnotowujemy wyraźnego podziału na katechezy przedchrzcielne (odnoszące się zwyczajowo do kwestii doktrynalnych) i mistagogiczne (dedykowane wyjaśnianiu rytów chrzcielnych i znaczeniu sakramentów). W poniższym artykule, bazując na dostępnych pouczeniach chrzcielnych, chcę zwrócić uwagę na wizję sakramentu chrztu jako duchowego małżeństwa, którą odnajdujemy w nauczaniu katechetycznym Jana Chryzostoma.

1. Wpisanie imienia

Już w pierwszej spośród dostępnych katechez Jan Chryzostom szeroko rozwija wizję duchowego małżeństwa, do którego katechumeni zostali wezwani:

Radość i wesele ducha niesie chwila obecna! Bo oto nadeszły dla nas upragnione i miłe dni duchowych zaślubin! Nie pomyli się ten, kto zaślubinami nazwie to, co się dziś dzieje, i nie tylko zaślubinami, lecz także podziwu godnym i niezwykłym zacięciem².

1 Polskie wydanie katechez, z którego korzystam w poniższym artykule, ukazało się w dwóch tomach serii *U źródeł Katechumenatu 1–2* (Lublin 1993–1994).

2 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 1, [w:] *Katechezy chrzcielne. Homilie katechetyczne do tych, którzy mają być oświeceni, oraz do neofitów* [1–8], przekł. W. Kania, oprac. M. Starowieyski, Lublin 1993, s. 23 (*U źródeł Katechumenatu*, 1).

Co istotne, dla autora małżeństwo to rozpoczyna się już w chwili uroczystego zapisu na listę katechumenów, czyli w momencie podjęcia decyzji o przyjęciu chrztu w czasie najbliższej Wielkanocy³. Wyrazem zewnętrznym tej intencji był obrzęd podania i wpisania imienia, który zwyczajowo miał miejsce na początku wielkiego postu. Jak zaznacza się, o ile wcześniej decydującą rolę w procesie inicjacji chrześcijańskiej miało samo zgłoszenie się do katechumenatu, tak w IV wieku rolę tę przejął obrzęd podania swego imienia⁴. Kandydaci, którzy pragnęli przyjąć chrzest, zgłaszali się do Kościoła i po przejściu odpowiedniej weryfikacji dotyczącej ich nawrócenia i sposobu życia podczas specjalnego spotkania wpisywali swoje imię do specjalnej, choć bliżej nam nieznanej księgi.

I choć u naszego autora nie odnajdujemy szczegółowego opisu tej celebracji, jednak na podstawie wzmianek pochodzących z jego katechez⁵ i sposobu, w jakim mówi o tym wydarzeniu, możemy wysunąć wniosek, że był to obrzęd bardzo istotny także w środowisku antiocheńskim.

Jako potwierdzenie może nam służyć także opis rytu wpisania imienia pochodzący od drugiego z wielkich katechetów środowiska antiocheńskiego – Teodora z Mopsuestii. Według niego obrzęd ten posiada tak wielkie znaczenie dla formacji katechumena, iż odpowiedzialny za zapis w czasie uroczystej celebracji obok imienia kandydata wpisuje do specjalnej księgi także imię świadka⁶.

Ważna rola świadków tego wydarzenia – ojców chrzestnych, gwarantów – była oczywista także dla Chryzostoma, on sam określa ich mianem ojców duchowych⁷ ze względu na odpowiedzialność za rozwój duchowy katechumenów, która na nich spoczywa.

A zatem zapis na listę kandydatów do chrztu rozpoczyna nowy okres w życiu katechumena, porównywany u Chryzostoma do zawarcia sakramentu małżeństwa. Samo zestawienie zapisu i małżeństwa w tym wypadku nie

3 Por. Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 2, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 23.

4 Por. R. Murawski, *Historia katechezy*, cz. 1: *Katecheza w pierwszych wiekach*, Warszawa 2011, s. 296.

5 Por. Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 18, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 29; *Katecheza 2*, 1, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 41; *Katecheza 2*, 9, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 44.

6 Teodor z Mopsuestii, *Homilia XII*, 4, [w:] *Le omelie battesimali e mistagogiche di Teodoro di Mopsuestia*, a cura di F. Placida, Messina 2008, s. 152.

7 Por. Jan Chryzostom, *Katecheza 2*, 15–16, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 46–47.

jest nowością⁸, podobnie o tym rycie wspomina także inny katecheta z IV wieku – Cyryl, biskup Jerozolimy w katechezie wstępnej:

Już wieje na was katechumeni zapach szczęścia [...] Już zapisano wasze imiona, już was powołano do służby wojskowej. Z lampami czekacie na gody weselne, pełni tęsknoty za królestwem niebieskim⁹.

Z drugiej strony żaden ze znanych nam starożytnych katechetów¹⁰ nie rozwija tak szeroko metafory duchowego małżeństwa w kontekście wczesnochrześcijańskiej inicjacji.

O ile u Cyryla w zachowanych katechezach możemy odnaleźć jedynie wzmianki w tym temacie, o tyle u Chryzostoma metafora ta wysuwa się na pierwszy plan w sposobie nauczania katechumenów na temat istoty sakramentu chrztu.

2. Duchowe małżeństwo

Jan Chryzostom wizję duchowego małżeństwa rozwija szczegółowo w dalszej części przytaczanej wcześniej katechezy. Na samym początku katecheta zaznacza, aby jego słów nie odbierać dosłownie („cieleśnie”), ponieważ mówi on o duszy i zbawieniu. W tym kontekście kreśli wizję, w której oblubieniec przychodzi poślubić oblubienicę, a w tej decyzji przejawia się jego ogromna miłość do wybranki, która była brzydka, czyli uwikłana w niewolę grzechów¹¹. Stara się tym samym podkreślić przepaść, jaką musiał przebyć oblubieniec, aby połączyć się ze swoją ukochaną.

8 Choć niektórzy badacze zestawienie małżeństwa i chrztu chcą widzieć jedynie u Chryzostoma – por. A. Ceresa-Gastaldo, *Teoria e prassi nella catechesi battesimale di S. Giovanni Crisostomo*, [w:] *Catechesi battesimale e riconciliazione nei padri del IV secolo. Convegno di studio e aggiornamento, Facoltà di lettere cristiane e classiche (Pontificium Institutum Altioris Latinitatis), Roma, 5–6 marzo 1983*, cur. D. Felici, Roma 1984, s. 60.

9 Cyryl Jerozolimski, *Katecheza wstępna*, 1, [w:] *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, tł. W. Kania, opatrzył wstępem J. Bojarski, oprac. M. Bogucki, s. 19 (Biblioteka Ojców Kościoła, 14).

10 Wcześniejszą nieobecność motywu zaślubin wśród pism autorów wczesnochrześcijańskich próbuje tłumaczyć się m.in. faktem, iż był on używany w literaturze gnostyckiej, por. J. Słomka, *Wczesnochrześcijańskie nazwy chrztu*, Katowice 2009, s. 184.

11 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 3–4, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 24.

W takim rozumieniu oblubienicą staje się katechumen, pragnący przyjąć chrzest, natomiast oblubieńcem jest Chrystus, który wychodzi z inicjatywą i szuka człowieka mimo jego słabości.

Jan Chryzostom przy tej okazji odwołuje się do wizji małżeństwa ziemskiego, przywołując powszechnie znane zasady w zakresie zawierania umowy małżeńskiej. Służy to, podobnie jak i wcześniej zostało wspomniane, podkreśleniu różnicy względem małżeństwa duchowego:

Tutaj natomiast nie ma nic podobnego. Dlaczego? Bo to, co się tu dzieje, należy do duchowego porządku, a nasz Oblubieniec spieszy z miłości ku nam, by dusze nasze zbawić. Nie odrzuci i nie potępi nikogo, choćby kto był brzydki, w ostatniej nędzy, niskiego pochodzenia czy niewolnikiem, choćby leżał w grzechach¹².

Różnica ta, jak zaznacza dalej, jest raczej wzniesieniem się z rzeczywistości cielesnej do duchowej¹³. Dotyczy to szczególnie daru, którym została obdarowana oblubienica:

Nikt jeszcze nie zdobył się na wylanie krwi za przyszłą oblubienicę, zaś miłosierny Pan w swojej dobroci dał oblubienicy wspaniały dar: postanowił ją krwią uświęcić, oczyścić w chrzcie i uczynić sobie Kościół promienny¹⁴.

Chryzostom, bazując na fragmencie listu do Efezjan¹⁵, rozwija przed słuchaczami wizję misterium małżeństwa, w którym dwoje ludzi staje się jednym. Jeśli w tym rozumowaniu przejdziemy z logiki ludzkiej do logiki duchowej, widzimy paradoks sytuacji, w której Chrystus w sakramencie chrztu chce poślubić oblubienicę, choć nie jest ona pełna wdzięku i pożądana, jak to bywa w małżeństwie ziemskim.

Ten aspekt, jak wskazano¹⁶, wprowadza kolejny element, dla którego związek chrztu i małżeństwa wydaje się tak istotny – staje się nim bezwarunkowa miłość Boga do człowieka. Chryzostom jako wybitny mówca pragnie poruszyć swoich słuchaczy, budując obrazowe zestawienie między warunkami

12 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 15, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 27.

13 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 16, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 28.

14 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 17, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 28.

15 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 13, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 27.

16 Por. L. Zappella, *Introduzione*, [w:] Giovanni Crisostomo, *Le catechesi battesimali*, Milano 1998, s. 104.

fizycznymi i moralnymi panny młodej a miłością pana młodego-Chrystusa, im bardziej te pierwsze ulegają degradacji, tym bardziej jego uczucie się wzmacnia:

Choć w takim stanie, w samej otchłani grzechu widzi pogrążoną duszę, nie zwraca dobry Pan uwagi na jej nagość i brzydotę, na wielką nędzę i liczne grzechy. Okazuje niezwykłą dobroć i wyciąga do niej ręce¹⁷.

Warto podkreślić, iż przytoczony powyżej aspekt doskonałej miłości oblubieńca do grzesznej oblubienicy odnajdujemy jeszcze kilkakrotnie w zachowanych katechezach, stąd musiał odgrywać kluczowe znaczenie w pouczeniach przedchrzcielnych Chryzostoma.

Podobna myśl powraca w nauczaniu katechety na kilka dni¹⁸ przed przyjęciem przez kandydatów sakramentu chrztu. Chryzostom w pouczeniu omawiającym już samą ceremonię chrztu, na nowo przywołuje temat duchowego małżeństwa. Tym razem pobudza katechumenów do czujności, wskazując, aby być gotowym na przyjście oblubieńca, które nastąpi w nocy, co jest odwołaniem do sakramentu chrztu odbywającego się w noc paschalną. Następnie jeszcze raz równie dobitnie zaznacza miłość oblubieńca Chrystusa do swej oblubienicy, podkreślając jego inicjatywę:

Ale nie zadowolicie się zwykłą wiadomością, że przychodzi Oblubieniec, bo rzeczywiście jest to ważna wiadomość i wielka miłość ku ludziom. Nie nakazał Chrystus naturze ludzkiej przychodzić do niego, lecz sam przyszedł, aby złączyć się z nami¹⁹.

Jest ona tak ogromna, iż jak ponownie podkreśla, rozwijając przed słuchaczami obrazowe porównania, oblubieniec jest gotowy nawet oddać życie za swoją ukochaną, co w małżeństwie ziemskim nigdy nie miało miejsca. Ofiarą ta, co istotne, przynosi przemianę oblubienicy:

I przybył, i znalazł tę, którą postanowił poślubić, nagą i brzydką przyrodziłą czystą szatą, jakiej blasku i chwały żadne słowo i żadna myśl nie potrafi wyrazić²⁰.

17 Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 6, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 24.

18 W katechezie wygłoszonej prawdopodobnie w Wielką Środę.

19 Jan Chryzostom, *Katecheza 11*, 1, [w:] *Katechezy chrzcielne. Homilie katechetyczne do tych, którzy mają otrzymać chrzest [zostać oświeceni] oraz do neofitów 9–12*, przekł. W. Kania, oprac. M. Starowieyski, Lublin 1994, s. 39 (U Źródeł Katechumenatu, 2).

20 Jan Chryzostom, *Katecheza 11*, 2, [w:] *Katechezy chrzcielne...* 9–12, dz. cyt., s. 40.

3. Szata weselna

Motyw szaty antiocheński katecheta rozwija w jednym z następnych pouczeń²¹, podkreślając jak ważne dla tych, którzy zostali zaproszeni na gody, powinno być stosowne ubranie. Jest to warunek konieczny uczestnictwa w uroczystości. Zgodnie z przyjętym zwyczajem, nawet jeśli zaproszone osoby są bardzo ubogie, pożyczają i kupują odpowiednią szatę, aby tak przygotowanym pojawić się przed zapraszającym. Tutaj jednak, jak podkreśla katecheta, przenosząc znów porównanie na poziom duchowy, słuchający – zaproszeni na królewską ucztę, duchowe gody – za darmo dostają odpowiednie ubranie, aby nie musieli się tłumaczyć swym ubóstwem. Jedyne zatem, co staje się ich obowiązkiem, to dbanie o otrzymaną szatę, gdyż jeśli ulegnie ona zniszczeniu, nie będzie można jej już nigdzie pożyczyć ani zakupić.

Zaskakująco podobną myśl²² odnajdujemy także w katechezach Cyryla Jerozolimskiego. Biskup Jerozolimy w jednej z szeroko rozwijanych alegorii²³ powołuje się na symbol szaty weselnej, wskazując tym samym na wady starego człowieka. W katechezie wstępnej apeluje do katechumenów, aby dobrze przemyśleli decyzję o przystąpieniu do sakramentu, gdyż jest to ostatni moment na prawdziwe nawrócenie. Wprawdzie Kościół przyjął wszystkich chętnych, jednak moment weryfikacji ich postawy jest już bardzo bliski. Okres 40 dni przygotowań staje się tym samym czasem pokuty przed przyjściem oblubieńca Chrystusa, który wraz ze swoim nadejściem sprawdzi szaty zaproszonych gości.

Zatem to, co niesie za sobą wyobrażenie brudnej szaty, staje się moralnie nieakceptowalne²⁴, dlatego musi być zmienione jeszcze przed samym chrztem. W jednej z kolejnych nauk Cyryl apeluje do słuchaczy:

Zacznijcie swe szaty czyścić przez pokutę, aby was znaleziono czystymi, gdy usłyszycie wezwanie do weselnego domu! Oblubieniec wzywa wprawdzie wszystkich bez wyjątku, bo obfita jest łaska, heroldowie głośno wołają wszystkich. Lecz później Oblubieniec oddziela zaproszonych

21 Jan Chryzostom, *Katecheza 12*, 7, [w:] *Katechezy chrzcielne...* 9–12, dz. cyt., s. 56.

22 Stąd przypuszczenia, iż Jan Chryzostom wzorował się w tym punkcie na pouczeniach Cyryla Jerozolimskiego – por. J. Słomka, *Wczesnochrześcijańskie nazwy chrztu*, dz. cyt., s. 186.

23 Cyryl Jerozolimski, *Katecheza wstępna 3–4*, [w:] *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, dz. cyt., s. 20–21.

24 H. M. Riley, *Christian Initiation. A comparative Study of the Interpretation of the Baptismal Liturgy in the Mystagogical Writings of Cyril of Jerusalem, John Chrysostom, Theodore of Mopsuestia and Ambrose of Milan*, Washington 1974, s. 164.

na symboliczne gody. Oby nikt spośród tych, których imiona zostały zapisane, nie usłyszał: Przyjacielu, jak tu wszedłeś, nie mając szaty weselnej?²⁵

Do tematu duchowego małżeństwa Jan Chryzostom powraca także w katechezach skierowanych już do nowo ochrzczonych. Pragnie w nich z kolei przestrzec przed utratą łaski sakramentalnej, wskazując na zasadzki szatana, na które będą narażeni ci, którzy przystąpili do sakramentu chrztu. Podkreśla przy tym, że choć specjalny czas związany z przygotowaniem i przyjęciem sakramentu się kończy, to teraz zadaniem neofitów jest pielęgnować duchowe dary, jakie otrzymali.

Kończą się już te gody duchowe. Baczcie tedy! Jak w cielesnym małżeństwie wszystkie uroczystości ślubne trwają siedem dni, tak i my przez tyleż dni święciliśmy duchowe gody przy mistycznym, obfitującym w dary stole. Co mówię? – przez siedem dni? Jeśli będziecie czuwać, uroczystość będzie trwać zawsze. Zachowajcie tylko swą nietkniętą i jasną szatę. W ten sposób pobudzicie Oblubieńca do jeszcze większej miłości i choć czas będzie upływał, zachowacie blask i jasność²⁶.

Dla autora przytaczany okres siedmiu dni staje się zatem symbolem całego chrześcijańskiego życia²⁷, stąd jego apel do słuchaczy, aby ślubne szaty pozostały czyste i lśniące przez całe życie, co wymaga czujności i pracy nowo ochrzczonych.

4. Pedagogia Jana Chryzostoma

Jan Chryzostom dzięki swym umiejętnościom retorycznym słusznie nazywany jest pierwszym mówcą chrześcijańskim²⁸, potwierdzenie tego określenia znajdujemy w omawianych katechezach chrzcielnych. Jako katecheta wydaje się być spontaniczny w czasie wygłaszania pouczeń²⁹ i otwarty na swoich

25 Cyryl Jerozolimski, *Katecheza 3*, 2, [w:] *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, dz. cyt., s. 50.

26 Jan Chryzostom, *Katecheza 6*, 24–25, [w:] *Katechezy chrzcielne...* [1–8], dz. cyt., s. 95–96.

27 Por. J. Pollok, *Liturgia chrztu na Wschodzie w drugiej połowie IV wieku na podstawie mistagogicznych homilii Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma i Teodora z Mopsuestii*, Warszawa 1992, s. 55.

28 K. Akanthopoulou, *Le catechesi battesimali di Giovanni Crisostomo*, [w:] *Historiam Perscrutari. Miscelanea di studi offerti al prof Ottorino Pasquato*, a cura di M. Maritano, Roma 2002, s. 728.

29 Stąd m.in. różne dygresje – por. Jan Chryzostom, *Katecheza 10*, 8, [w:] *Katechezy chrzcielne...* 9–12, dz. cyt., s. 34.

słuchaczy, często w prostych przykładach podkreślając szczególnie istotny aspekt swojego przekazu. Wie, jak przyciągnąć uwagę katechumenów, stąd m.in. tak częste bezpośrednie zwroty do swojego audytorium³⁰ bądź pytania retoryczne³¹.

Z drugiej strony jako duszpasterz antiocheński zna dobrze wnętrze człowieka, jego wątpliwości, słabości i ograniczenia. Z tego powodu odnajdujemy tak liczne zachęty, zaproszenia do wierności Chrystusowi przedstawiane bardzo obrazowo³² jako duchowa walka³³, do której wezwani są wszyscy wierni. W przeciwieństwie do ziemskich wymagań, gdzie żołnierze muszą spełniać odpowiednie warunki dotyczące m.in. wzrostu i zdrowia, tutaj Bóg wszystkich zaprasza i prowadzi do duchowych zmagania.

Możemy przypuszczać, iż katecheta bardzo dobrze zdawał sobie sprawę także z różnorodności audytorium, stąd próby dostosowania przekazu do poziomu intelektualnego i potrzeb słuchaczy. Być może także sami odbiorcy byli wcześniej dzieleni na grupy zróżnicowane stosownie do poziomu intelektualno-kulturalnego³⁴.

W ten styl duszpasterski bardzo dobrze wpisuje się porównanie chrztu do duchowego małżeństwa. Skąd zatem tak duży nacisk autora na wizję chrztu jako duchowych zaślubin katechumena z Chrystusem? Wydaje się, iż wyobrażenie to bardzo dobrze oddaje pedagogię Jana Chryzostoma. Aby uczynić swoją naukę bardziej zrozumiałą dla katechumenów, autor szeroko używa wyobrażeń zaczerpniętych z życia codziennego swoich słuchaczy. Zwróćmy jednak uwagę na to, iż nie jest to jednak nowość zarezerwowana jedynie dla Chryzostoma.

W tym kontekście, trzeba pamiętać o przeobrażeniu, jakie przeszedł katechumenat w IV wieku. W konsekwencji zmian społeczno-politycznych do Kościoła zaczęła zgłaszać się duża ilość osób pragnących zostać

30 Por. Jan Chryzostom, *Katecheza 1*, 11, dz. cyt., s. 26; *Katecheza 11*, 9, [w:] *Katechezy chrzcielne... 9–12*, dz. cyt., s. 48.

31 Por. Jan Chryzostom, *Katecheza 10*, 9, [w:] *Katechezy chrzcielne... 9–12*, dz. cyt., s. 35–37.

32 „Patrz, podobnie ma się rzecz z łaską. Może ktoś być kulawy, może mieć wyklute oczy, może być okaleczony, może leżeć śmiertelnie chory, nic z tego nie przeszkadza łasce” (Jan Chryzostom, *Katecheza 12*, 10, [w:] *Katechezy chrzcielne... 9–12*, dz. cyt., s. 59).

33 Por. Jan Chryzostom, *Katecheza 12*, 11, [w:] *Katechezy chrzcielne... 9–12*, dz. cyt., s. 60.

34 Por. M. Starowiejski, *Wstęp*, [w:] Jan Chryzostom, *Katechezy chrzcielne... [1–8]*, dz. cyt., s. 15; A. Żurek, *Przygotowanie katechumenów i obrzęd chrztu w świetle katechez Jana Chryzostoma*, [w:] *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia*, red. N. Widok, Opole 2008, s. 207 (Opolska Biblioteka Teologiczna, 105).

katechumenami³⁵, a tym samym w bliższej bądź dalszej przyszłości³⁶ przyjęć chrzest. Z tego m.in. powodu uległ skróceniu rzeczywisty czas przygotowań, wcześniejszą formację rozłożoną na kilka lat zastąpiły w praktyce przygotowania przeprowadzane w czasie trwania wielkiego postu. Wobec tych zmian starożytni katecheci nie pozostawali obojętni, zdawali sobie sprawę, iż zwyczajowy okres 40 dni może okazać się zbyt krótki na prawdziwe nawrócenie i zmianę życia. Stąd też na różne sposoby starali się dotrzeć do kandydatów, chcąc uświadomić im wagę tego wydarzenia.

Jednym z takich sposobów było z pewnością odwoływanie się do rzeczywistości życia codziennego, aby z tej perspektywy przejść do poziomu duchowego. W ten sposób wychodzono od przykładów znanych słuchającym z otaczającego ich świata, aby za ich pomocą tłumaczyć najważniejsze prawdy wiary czy wprowadzać w tajemnicę chrztu oraz Eucharystii. We wszystkich dostępnych nam katechezach przedchrzcielnych odnajdujemy tego typu zabieg³⁷, jednak u Chryzostoma zostało to rozwinięte w sposób szczególnie zwracający uwagę. Przez podobne zestawienie podkreśla on fakt, iż małżeństwo i chrzest możemy rozpatrywać wspólnie w kontekście misterium, do którego dopuszczani są kandydaci.

Być może, jak również przypuszcza się³⁸, Chryzostom wybrał przytoczony motyw, ponieważ pośród słuchających mogły przeważać osoby młode, przygotowujące się do małżeństwa, bądź też tuż po zawarciu związku małżeńskiego. Byłoby to jeszcze jednym dowodem potwierdzającym znakomite wyczucie duszpasterskie antiocheńskiego katechety. Tym samym swoim nauczaniem realizowałyby istotę katechumenalnych przygotowań, którą, jak zaznacza się³⁹, było dotarcie z przekazem do serc słuchających go kandydatów. To wymagało od katechety oprócz osobistej dojrzałości, także dostosowania języka do możliwości odbiorczych słuchaczy, a jeśli zaistniała potrzeba, także powtarzania kluczowych zagadnień, tak aby zostały przyjęte i zapamiętane

35 Jak przypuszcza się, w Antiochii w czasach Jana Chryzostoma przygotowywano corocznie przynajmniej kilkuset katechumenów – por. J. Naumowicz, *Język i koncepcja katechez chrzcielnych w ujęciu Jana Chryzostoma*, [w:] *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska posługa*, dz. cyt., s. 192.

36 Powszechnie zaznana była jednak tendencja, aby po zapisaniu się w szeregi katechumenów sam moment chrztu odłożyć na bliżej nieokreśloną przyszłość.

37 Por. m.in. Cyryl Jerozolimski, *Katecheza wstępna*, 11, [w:] *Katechety przedchrzcielne i mistagogiczne*, dz. cyt., s. 23.

38 Por. J. Naumowicz, *Język i koncepcja katechez chrzcielnych w ujęciu Jana Chryzostoma*, dz. cyt., s. 195.

39 P. Rentinck, *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*, Roma 1970, s. 42.

przez odbiorców. Wszystkie te elementy dostrzegamy w przytoczonych pouczeniach katechetycznych Jana Chryzostoma.

Abstrakt

Chrzest jako duchowe małżeństwo w nauczaniu Jana Chryzostoma

Jan Chryzostom w swoim bogatym dorobku duszpasterskim pozostawił po sobie także katechezy skierowane do katechumenów i nowo ochrzczonych. W dostępnych pouczeniach katechetycznych możemy dostrzec, iż szczególnie często odwołuje się on do wizji chrztu jako duchowego małżeństwa. W takim rozumieniu Chrystus – doskonały oblubieniec – przychodzi poślubić oblubienicę – katechumena – a jego inicjatywa i bezwarunkowa miłość przemienia grzesznego i pełnego słabości kandydata, czego symbolem przywoływanym przez katechetę staje się także lśniąca szata weselna. Artykuł wskazuje konteksty, w których Jan Chryzostom przywołuje wskazane porównanie oraz próbuje odpowiedzieć na pytanie, skąd u autora tak liczne odwołania do obrazu małżeństwa w odniesieniu do sakramentu chrztu.

Słowa kluczowe: chrzest; małżeństwo; Jan Chryzostom

Abstract

Baptism as Spiritual Marriage in the Teaching of John Chrysostom

John Chrysostom's rich pastoral legacy also includes catechesis addressed to catechumens and newly baptized Christians. In the available catechetical instructions, we can see that he especially frequently refers to the vision of baptism as spiritual marriage. In such an understanding, Christ, the perfect Bridegroom, comes to marry the bride, the catechumen, and His initiative and unconditional love transform the sinful candidate with all his or her weaknesses; this is symbolized by the sparkling wedding gown mentioned by the catechist. This article presents the contexts in which John Chrysostom references this comparison and tries to respond to the question of why the author mentions the image of marriage in reference to the sacrament of baptism so frequently.

Keywords: baptism; marriage; John Chrysostom

References

- Akanthopoulou, K. (2002). Le catechesi battesimali di Giovanni Crisostomo. In M. Maritano (Ed.), *Historiam perscrutari. Miscellanea di studi offerti al prof. Ottorino Pasquato* (pp. 723–746). Roma: LAS.
- Ceresa-Gastaldo, A. (1984). Teoria e prassi nella catechesi battesimale di S. Giovanni Crisostomo. In S. Felici (Ed.), *Catechesi battesimale e riconciliazione nei padri del IV secolo. Convegno di studio e aggiornamento, Facoltà di lettere cristiane e classiche (Pontificium Institutum Altioris Latinitatis), Roma, 5–6 marzo 1983* (pp. 57–63). Roma: LAS.
- Cyryl Jerozolimski. (2000). *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne* (J. S. Bojarski & M. A. Bogucki, Eds.; W. Kania, Trans.). Kraków: Wydawnictwo M.
- Giovanni Crisostomo. (1998). *Le catechesi battesimali* (L. Zappella, Ed.). Milano: Paoline.

- Jan Chryzostom. (1993). *Katechezy chrzcielne. Homilie katechetyczne do tych, którzy mają być oświeceni, oraz do neofitów* (M. Starowieyski, Ed.; W. Kania, Trans.). Lublin: Wydawnictwo Kerygma.
- Jan Chryzostom. (1994). *Katechezy chrzcielne. Homilie katechetyczne do tych, którzy mają otrzymać chrzest [zostać oświeceni] oraz do neofitów 9–12* (M. Starowieyski, Ed.; W. Kania, Trans.). Lublin: Wydawnictwo Kerygma.
- Murawski, R. (2011). *Historia katechezy. Cz. 1: Katecheza w pierwszych wiekach*. Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie.
- Naumowicz, J. (2008). Język i koncepcja katechez chrzcielnych w ujęciu Jana Chryzostoma. In N. Widok (Ed.), *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia* (pp. 191–215). Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.
- Pollok, J. (1992). *Liturgia chrztu na Wschodzie w drugiej połowie IV wieku na podstawie mistagogicznych homilii Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma i Teodora z Mopsuestii*. Warszawa: Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej.
- Rentinck, P. (1970). *La cura pastorale in Antiochia nel IV secolo*. Roma: Università Gregoriana editrice.
- Riley, H. M. (1974). *Christian initiation. A comparative study of the interpretation of the baptismal liturgy in the mystagogical writings of Cyril of Jerusalem, John Chrysostom, Theodore of Mopsuestia, and Ambrose of Milan*. Washington: Catholic University of America Press.
- Słomka, J. (2009). *Wczesnochrześcijańskie nazwy chrztu*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Theodorus. (2008). *Le omelie battesimali e mistagogiche di Teodoro di Mopsuestia* (F. Placida, Ed.). Messina: Coop. San Tommaso.
- Żurek, A. (2008). Przygotowanie katechumenów i obrzęd chrztu w świetle katechez Jana Chryzostoma. In N. Widok (Ed.), *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia* (pp. 205–215). Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Sollemnia Coronatio Summi Pontificis. „Ordines” mszy koronacyjnych papieży Jana XXIII i Pawła VI

Bartłomiej Krzysztof Krzych

Uniwersytet Rzeszowski

crisoforos1990@gmail.com <http://orcid.org/0000-0003-2525-9759>

Niewątpliwie do czasów reformy liturgicznej realizowanej od drugiej połowy ubiegłego wieku w ramach postanowień Soboru Watykańskiego II¹ najbardziej uroczyste liturgie sprawowane były w bijącym sercu chrześcijaństwa – w papieskim Rzymie. Wynikało to z bogactwa ceremoniału i prerogatyw liturgicznych przysługujących osobie najwyższego pasterza i stolicy biskupiej Wiecznego Miasta². Najbardziej uroczystymi celebrami kaplic papieskich były solenne msze odprawiane przez namiestnika Chrystusa, zwłaszcza z okazji takich wydarzeń jak kanonizacja czy własna koronacja. Solenna msza papieška była uroczystością – celebracją *par excellence*³.

Ostatnie dwie koronacje papieskie odbyły się odpowiednio w latach 1958 i 1963. Papieską tiarę otrzymali wtedy Jan XXIII i Paweł VI. Ich następcy ze względu na symboliczny akt zrzeczenia się i oddania tiary dokonany przez

-
- 1 Zob. A. Bugnini, *The Reform of the Liturgy 1948–1975*, Collegeville 1990, s. 805–817 (rozdział 52: *Papal Chapel*); P. Journel, *Au service de la liturgie papale*, „Ephemerides Liturgicae” 2005 nr 119, s. 115–124; tenże, *Liturgie aux multiples visages. Mélanges*, Città del Vaticano 1993 (rozdziały 19: *Les célébrations liturgiques du Concile Vatican II et du synode diocésain* i 21: *Des funérailles de Paul VI à l’inauguration du ministère pastoral du pape Jean-Paul II*); P. Marini, *L’adaptation de la liturgie papale à la réforme liturgique du Concile Vatican II. Mémoire d’une expérience vécue dans les célébrations liturgiques avec les Souverains pontifes Jean-Paul II et Benoît XVI*, https://www.unifr.ch/liturgie/assets/files/events/erzbischof_marini/Script.pdf (31.07.2018); tenże, *Liturgia i piękno. Nobilis pulchritudo*, Pelplin 2007; B. Krzych, *Will the Pope Offer the ‘Tridentine Mass’?*, „Caeremoniale Romanum Bulletin” 2012 nr 1 (3), s. 19–24.
 - 2 Nie sposób choćby po części omówić bogactwa, odrębności czy nawet wyjątkowości dawnej liturgii papieskiej. Doskonale panoramycznym, w tym też bibliograficznym przewodnikiem jest dzieło B. Berthod, P. Blanchard, *Trésors inconnus du Vatican. Cérémonial et liturgie*, Paris 2001.
 - 3 Zob. B. Krzych, *Historia, źródła i ceremonie solennej Mszy papieskiej według usus antiquior*, „Christianitas” 2013 nr 52, s. 178–212, gdzie szeroko omówione są ważniejsze kwestie historyczne i liturgiczne dotyczące solennej mszy papieskiej, w tym koronacji, a także objaśnione najważniejsze elementy, jak też podane możliwie szerokie odniesienia do literatury.

Pawła VI zrezygnowali z uroczystej koronacji⁴. Zamiast niej wprowadzono mszę inauguracyjną pontyfikat⁵. Mamy dziś łatwy dostęp do materiałów, które obrazują uroczystości koronacyjne Jana XXIII i Pawła VI⁶, nie można jednak na ich podstawie dokonać spójnej rekonstrukcji tych celebracji, a dostępne publikacje nie są wystarczającym źródłem wiedzy o ich przebiegu.

Niemniej z okazji obu koronacji ówczesna Kongregacja Ceremoniału przygotowała oficjalne *libretti della celebrazione (ordines)*⁷ dla uczestników uroczystości. Stanowią one cenne źródło wiedzy o dawnej liturgii papieskiej w przededniu jej faktycznej likwidacji. Niestety do tej pory były praktycznie niedostępne dla szerszego grona badaczy i osób zainteresowanych. Niniejszy tekst stanowi krótki komentarz do publikacji tych tekstów za zgodą odpowiednich przedstawicieli Watykanu⁸.

1. Koronacja papieska – źródła do badań

Istnieją liczne opracowania dotyczące papieskich koronacji i różnych jej aspektów, m.in. historycznych czy liturgicznych. Dostępne są również odpowiednie księgi liturgiczne i ceremoniały⁹. Za podstawowe w kontekście

4 Zob. noty na stronie Watykanu: *Triregno*, http://www.vatican.va/news_services/press/documentazione/documents/sp_ss_scv/insigne/triregno_it.html oraz *Storia della Tiara*, http://www.vatican.va/news_services/press/documentazione/documents/sp_ss_scv/insigne/triregno_storia_it.html (31.07.2018).

5 Zob. *libretti* wydawane przez Stolicę Apostolską z okazji ostatnich czterech Mszy inauguracyjnych pontyfikat: Ufficio per le Cerimonie Pontificie, *Messa celebrata dal Papa Giovanni Paolo I per l'Inizio del suo Ministero di Supremo Pastore*, 1978; Ufficio per le Cerimonie Pontificie, *Santa Messa celebrata dal Papa Giovanni Paolo II per l'Inizio del suo Ministero di Supremo Pastore*, 1978; Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *Santa Messa, imposizione del Pallio e consegna dell'Anello del Pescatore per l'Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Benedetto XVI*, 2005; Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *Cappella Papale. Sollenità di San Giuseppe Sposo della Beata Vergine Maria. Imposizione del Pallio, consegna dell'Anello del Pescatore e Santa Messa per l'Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Francesco*, 2013.

6 Por. <http://www.caeremonialeromanum.com/search/label/Coronation> (31.07.2018).

7 Urząd Papieskich Celebracji Liturgicznych od kilkunastu lat konsekwentnie używa określenia *Libretto della Celebrazione*, niemniej biorąc pod uwagę ciągle żywą tradycję opracowywania i wydania tzw. *Ordo Missae*, za bardziej właściwe można uznać określenie *ordines*.

8 Publikacja obu *ordines* jest efektem krótkiego pobytu naukowego autora w Archiwum Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych w 2012 r. Zgodę na ich upublicznienie wydał obecny Mistrz Ceremonii Papieskich mons. Guido Marini oraz Libreria Editrice Vaticana.

9 Szerzej: B. Krzych, *Wstępny zestaw literatury źródłowej do badań nad liturgią papieską*, „Liturgia Sacra” 17 (2011) nr 2, s. 333–347.

publikowanych *ordines* należy uznać kolejne wydania *Caeremoniale Romanum* opracowanego pierwotnie przez Agostina Piccolominiego, a po raz pierwszy opublikowanego przez Cristofora Marcella w roku 1515¹⁰. Ceremoniał ten zawierał opis sakry (jeśli elekt nie posiadał święceń biskupich), solennej mszy świętej i koronacji papieża (l. I, tit. 2, sekcja XIV: *De coronatione pape supra gradus ecclesie*). Przewidziana była alternatywa koronacji poza Rzymem (l. I, tit. 4: *Que mutantur si coronatio pontificis fiat extra urbem*)¹¹. W późniejszych ceremoniałach aż do naszych czasów zawsze znajdowało się odpowiednie *ordo coronationis Summi Pontificis* (lub też *ordo ad coronandum Summum Pontificem Romanum*)¹²¹³. Po Soborze Watykańskim II wydano *Ordo Rituum pro Ministerii Petriini initio Romae Episcopi*¹⁴ sankcjonujące wprowadzane od pontyfikatu Pawła VI zmiany.

Dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku zaczęły pojawiać się przeznaczone dla szerszego grona odbiorców publikacje opisujące i popularyzujące

10 Zob. B. Krzych, *History and Meaning of the Papal Ceremonial in the History of the Liturgy*, „Caeremoniale Romanum Bulletin” 2011 nr 2, s. 3–16.

11 M. Dykmans, *L'oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première renaissance*, t. 2, Città del Vaticano 1980, s. 52–76, 91–92 (Studi e Testi, 294). Autor podaje interesującą uwagę w analizie podanego fragmentu ceremonialia: „Le couronnement suit la messe. Il se fera comme jadis en haut d'escalier de Saint-Pierre, sur l'estrade préparée, où le pape s'assied au trône. Quand la foule aura fini de sortir de la basilique, le prier des diacres met sur la tête du pontife la tiare à triple couronne. Le peuple acclame: Kyrie eleison. Burckard est le premier à noter ici la formule d'une théologie nouvelle qui se lit en apparat” (s. 113*). Pojawia się w tym miejscu również interesująca nota u dołu strony: „« Accipe » tiaram. Il remplace ainsi le Kyrie eleison, acclamation populaire traditionnelle, que Patrizi avait maintenue et qu'on connaît au moins dès le XIIe siècle. Burckard lui-même la rapporte”.

12 Zob. M. Andrieu, *Le pontifical romain au moyen-âge*, t. 3: *Le pontifical de Guillaume Durand*, Città del Vaticano 1940, s. 427–435. Informację tę podają za: I. M. Hanssens, *De laudibus carolinis*, „Periodica de re Morali, Canonica, Liturgica” 31 (1942) nr 1, s. 31.

13 Dla wcześniejszych średniowiecznych ceremonialiów zob. S. Twyman, *Papal Ceremonial at Rome in the Twelfth Century*, London 2002; M. Dykmans, *Le Cérémonial papal de la fin du Moyen Âge à la Renaissance*, t. 1–4, Bruxelles–Rome 1977–1985. Inne ważne dzieło to J. Nabuco, F. Tamburini, *Cérémonial Apostolique avant Innocent VIII. Texte du manuscrit Urbinate Latin 469 de la Bibliothèque Vaticane*, Roma 1966.

14 Officium de Liturgicis Celebrationibus Summi Pontificis, *Ordo Rituum pro Ministerii Petriini initio Romae Episcopi*, E Civitate Vaticana 2005. Oprócz tego kilka lat wcześniej opracowano i wydano: Officium de Liturgicis Celebrationibus Summi Pontificis, *Ordo Rituum Conclavis*, E Civitate Vaticana 2000; Officium de Liturgicis Celebrationibus Summi Pontificis, *Ordo Exsequiarum Romani Pontificis*, E Civitate Vaticana 2000. Zob. też: J. Stefański, *Liturgiczne obrzędy i zwyczaje inauguracyjne pontyfikatu Benedykta XVI*, „Teologia Praktyczna” 2007 nr 8, s. 77–91; tenże, *Publikacje Urzędu Papieskich Nabożeństw Liturgicznych wydane przez abpa P. Marini'ego*, „Liturgia Sacra” 2007 nr 1, s. 225–229.

arkana papieskich liturgii, w tym ceremonii związanych z koronacją¹⁵. Najpopularniejsze okazały się prace Włochów związanych z Rzymem i Watykanem: Francesca Cancellieriego (1751–1826) i Gaetana Moroniego (1802–1883). Wyznaczyli oni pewien „standard” pisania o sprawach kościelnych, nie tylko papieskich¹⁶, zwłaszcza w tym, co dotyczyło opisu solennej mszy papieskiej i ogólnie tzw. *Cappelle Pontificie*¹⁷. Bardziej szczegółowe opisy papieskich koronacji znajdowały się w książkach poświęconych konkretnym następcom św. Piotra lub kwestii konklawe i wyboru nowego papieża¹⁸. Pojawiały się również obszerne noty w popularnych czasopismach i periodykach, jak też – w epoce współczesnej – reportaże radiowe i filmowe na całym świecie¹⁹. Pewne najczęściej związane i ogólne informacje zawierały również

15 Wcześniej, tj. od XVI wieku, pojawiały się opracowania po łacinie zazwyczaj duchownych związanych ze Stolicą Apostolską. Za jedno z ważniejszych dzieł należy uznać: D. Giorgi, *De liturgia Romani Pontificis in solemni celebratione Missarum*, t. 1–3, Romae 1731–1744. Inne są podane w: B. Krzych, *Wstępny zestaw...*, dz. cyt., s. 338–339.

16 Dzisiaj ich dzieła zostałyby uznane za opracowania słabej jakości, nienaukowe ze względu na styl pisarski i metodologię badań. Niemniej gdyby nie ich zapal i lekkość pióra, wiele rzeczy, spraw, informacji i dokumentów pozostałoby zapomnianych. Jako ciekawostkę można dodać, że w jednym z pokojów Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych (mały salon za sekretariatem) znajduje się mała biblioteczka wypełniona doskonale zachowanym kompletem słynnego *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, t. 1–103, Venezia 1840–1861.

17 F. Cancellieri, *Descrizione de' tre pontificali che si celebrano nella Basilica vaticana per le feste di Natale, Pasqua e di San Pietro*, Roma 1788; G. Moroni, *Le Cappelle pontificie, cardinalizie e prelatizie*, Venezia 1841 (wyjątek z *Dizionario*). Prace Cancellieriego i Moroniego były niejednokrotnie powielane i tłumaczone na inne języki: F. Cancellieri, *Description des Chapelles papales de Noël, de Paque et de S. Pierre dans la Basilique du Vatican*, Rome 1818; C. Moroni, *Histoire des Chapelles Papales*, trad. A. Manavit, Paris 1846. Późniejsze publikacje były w zasadzie wariacjami – bo nie podawały żadnych istotnie nowych informacji – tych dwóch opracowań, np. P. J. Rinaldi-Bucci, *Cæremoniale missæ quæ summo pontifice celebratur*, Ratisbonae 1889; G. M. Menghini, *Le Solenni Ceremonie della Messa Pontificale celebrata dal Sommo Pontefice*, Roma 1904 (jest to w zasadzie tłumaczenie pracy Bucciego). Bardziej szczegółowe omówienie źródła do badań nad solenną mszą papieską znajdują się w B. Krzych, *Historia, źródła...*, dz. cyt., s. 188–190. Należy wspomnieć również o licznych pismach Xaviera Barbiera de Montault (1830–1901), jednak krytycy wskazują, że jego styl był chaotyczny, ponadto dziś niektóre jego dzieła uznano by prawdopodobnie za plagiaty.

18 Zob. np. P. de Froberville, *Saint Pie X*, Fayard 1954; C. Pichon, *Le Pape. Le Conclave, l'élection et les cardinaux*, Paris 1955 (opis koronacji ze zdjęciami na s. 72–82); L. Lector [J. Guthlin], *Le Conclave. Origines – Histoire – Organisation. Législation ancienne et moderne*, Paris 1894 (szczegółowy opis historyczno-liturgiczny koronacji oraz tiary wraz z rycinami na s. 663–701).

19 Np. o koronacji Leona XIII: *The Coronation of Pope Leo XIII*, „Catholic World” 27 (1878) nr 158, s. 280–285 i Piusa XII: Polska Agencja Telegraficzna, *Koronacja Papieża Piusa XII*, [w:] Repozytorium Cyfrowe Filмотeki Narodowej, <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9969> (30.07.2018).

podręczniki do liturgiki²⁰. Dziś, dzięki postępującej digitalizacji materiałów archiwalnych, posiadamy dostęp do większości tego rodzaju oraz innych publikacji (np. rozpraw naukowych), które dawniej, z jednej strony, były drukowane w stosunkowo niewielkich nakładach, z drugiej zaś najczęściej były osiągalne jedynie w bibliotekach lub znajdowały się w prywatnych bibliotekach duchowieństwa lub ludzi bardziej zamożnych²¹.

W ostatnich kilkudziesięciu latach ukazało się wiele wartościowych prac, których autorzy podejmują temat papieskich koronacji²². W kontekście współczesnych przemian za niewątpliwie najważniejsze należy uznać opracowania wydane staraniem Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych, na czele ze zbiorem studiów zatytułowanym *Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Benedetto XVI*²³, w którym szczególną uwagę zwraca studium Silvano Maggiani pt. *Dall’Ordo ad coronandum Summum Pontificem Romanum all’Ordo Rituum pro Ministerii Petrini initio Romae Episcopi*²⁴. Autor porównuje ceremonie koronacji Jana XXIII i Pawła VI z rytami inauguracji pontyfikatu Jana Pawła I, Jana Pawła II i Benedykta XVI. Odwołuje się przy tym do dokumentów z archiwum Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych, które w całości publikujemy w ramach niniejszego studium. Należy w końcu wspomnieć o monumentalnej pracy Ulricha Nersingera pt. *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof*²⁵, która stanowi niezwykle rzetelne i staranne omówienie liturgii papieskiej włącznie z uwzględnieniem jej statusu i zmian

20 Np. M. Dybowski, *Liturgika*, Poznań–Warszawa–Lublin 1949; A. Jougan, *Liturgika katolicka czyli wykład obrzędów Kościoła katolickiego*, Lwów 1899.

21 Niektóre ważniejsze dawne tytuły dotyczące liturgii papieskiej zostały zebrane na stronie: <http://www.caeremonialeromanum.com/p/books-and-study.html> (31.07.2018), zwłaszcza: *Élection et couronnement du Souverain-Pontife, ou Notes sur l’organisation du Sacré-Collège, les principales dignités de l’Église romaine, l’Élection, les Funérailles et le Couronnement du Pape*, ed. A. Sirou, J. Lecoffre, Paris 1846. Prezentacja i krótkie omówienie: „Bibliographie Catholique” 4 (1846), s. 25–26.

22 Np. L. Orsini, *Sacrarium Apostolicum. Sacra Suppellettile ed Insegne Pontificali della Sacrestia Papale*, Torino 1998 (zwłaszcza s. 15–32).

23 Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *Inizio del Ministero Petrino del Vescovo di Roma Benedetto XVI*, Città del Vaticano 2006. Dla pozostałych tytułów zob. B. Krzych, *Wstępny zestaw...*, dz. cyt., s. 341–342 i J. Stefański, *Publikacje...*, dz. cyt.

24 S. M. Maggiani, *Dall’Ordo ad coronandum Summum Pontificem Romanum all’Ordo Rituum pro Ministerii Petrini initio Romae Episcopi*, [w:] Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice, *Inizio...*, dz. cyt., s. 151–155; zob. B. Schimmelpfennig, *L’incoronazione papale nel tardo Medioevo, con uno sguardo all’«Inaugurazione» di Benedetto XVI*, trad. M. Marrocchi, R. Paciocco, „Studi Storici” 2006 nr 4, s. 959–975.

25 U. Nersinger, *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof*, t. 1–2, Bonn 2010–2011.

wprowadzanych w drugiej połowie ubiegłego wieku²⁶. Papieskiej koronacji poświęcony jest cały rozdział trzeci²⁷ – tam też znajdujemy m.in. szczegółowe omówienie koronacji Pawła VI i późniejszego porzucenia przez niego tiary, jak też współczesnych obrzędów inauguracyjnych na przykładzie pontyfikatu Benedykta XVI²⁸.

2. *Ordines* koronacji Jana XXIII i Pawła VI

Oddzielną, ale pod pewnymi względami najbardziej interesującą kategorię źródeł badawczych dla dawnej liturgii papieskiej stanowią druki ówczesnej Świętej Kongregacji Ceremoniału, jak też wewnętrzne noty, rozporządzenia, a nade wszystko dzienniki kolejnych mistrzów papieskich ceremonii²⁹. Dokumenty te stanowią źródło wielu szczegółowych i unikalnych informacji, którym ważkości nadaje fakt, że – w odróżnieniu od wymienianych wcześniej opracowań – są oficjalnymi lub półoficjalnymi publikacjami Kurii Rzymskiej³⁰.

Z punktu widzenia obranego tematu za niezwykle cenne należy uznać dwa *ordines*, które zostały przygotowane z okazji koronacji Jana XXIII i Pawła VI. Obydwa zostały wydane przez Imprimerie Polyglotte Vaticane, odpowiednio w latach 1958 i 1963. Tytuły są następujące: *La cérémonie*

26 Omówienia, prezentacje, fragmenty oraz pełna i niezwykle bogata bibliografia z pracy Nersingera znajdują się na stronie: <http://www.caeremonialeromanum.com/search?q=ulrich+nersinger> (01.08.2018).

27 U. Nersinger, *Liturgien...*, dz. cyt., t. 1, s. 235–272

28 Zwracam również uwagę na rozprawę doktorską Krystiana Kletkiewicza pt. *Ordo Rituum pro Ministerii Petri Initio Romae Episcopi. La fedeltà a Traditio e Progressio verso il futuro. Studio analitico-sintetico*, obronioną na Pontificio Ateneo Sant'Anselmo (promotor: Cassian Folsom) w roku akademickim 2014/2015, http://alcuinus.org/index.php?display=academic&action=show_item&id=82563& (01.08.2018).

29 Zob. B. Krzych, J. Królikowski, *Archiwum Prefektury Ceremonii Papieskich i Diaria caeremoniarum – niezbadany skarbiec historii liturgii, Rzymu i papieżstwa (wraz z transkrypcją i tłumaczeniem rękopisu kard. Enrico Dantego Ai miei carissimi Colleghi Cerimonieri Pontifici)*, w druku. Za przykład takiego źródła można podać grecko-lacińskie *ordo* opracowane i wydrukowane w formie mszału z okazji pierwszych w historii święceń biskupich w rycie bizantyńskim sprawowanych przez biskupa Rzymu (Archiwum Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych, sygnatura sc0279, te czka 14 – tam też znajduje się francuskojęzyczne *libretto* z tej liturgii oraz kilkadziesiąt fotografii). Omówienie tej celebracji, wraz z reprodukcją mszału oraz niektórych fotografii: B. Krzych, *Custodite Cæremonias Domini! Enrico Dante – Mistrz Ceremonii*, Caeremoniale Romanum 2014, s. 77–144, <http://enricodante.blogspot.com> (31.07.2018).

30 Niektóre z podanych wyżej prac, mimo że ich autorami byli watykańscy oficjele, w tym papiescy ceremoniarze, były drukami do użytku wewnętrznego.

solemnelle du Couronnement de Sa Sainteté Jean XXIII à la Basilique de Saint Pierre le 4 novembre 1958 oraz *La cérémonie solennelle du Couronnement de Sa Sainteté Paul VI le 30 juin 1963*. Oba znajdują się³¹ m.in. w Archiwum Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych pod sygnaturami sc0267 (*ordo* koronacyjne Jana XXIII) i sc0286 (*ordo* koronacyjne Pawła VI). Zgodnie z praktyką i protokołem dyplomatycznym zostały opracowane w języku łacińskim (elementy liturgiczne) i francuskim (tłumaczenie tekstów liturgicznych i objaśnienia). Teksty te, mimo że dzieli je blisko 50 lat, są praktycznie identyczne. Niewielkie różnice wynikają z faktu, że koronacja Pawła VI odbywała się w całości na Placu św. Piotra przed bazyliką watykańską. Mają one istotne znaczenie, ponieważ są ostatnimi oficjalnymi drukami Stolicy Apostolskiej podającymi szczegółowy opis koronacyjnej solennej mszy papieskiej wraz z obszernymi komentarzami liturgicznymi, teologicznymi i pastoralno-duchowymi.

Dokumenty otwiera komentarz historyczno-liturgiczny na temat papieskiej koronacji, zaś na początku części pierwszej znajduje się omówienie solennej mszy papieskiej. Rozpoczyna je wyjaśnienie solenności papieskiej mszy, celebracji *ad orientem* (tron papieski w absydie, papież zwrócony w stronę wejścia do bazyliki) oraz śpiewu tercji, w czasie której papież przywdziewa szaty liturgiczne do sprawowania Eucharystii. Po tym czytamy o własnych ornamentach i sprzętach liturgicznych papieża (falda, formale, tiara, sedia, succintorium, fanon i paliusz). Następuje lista osób i dygnitarzy biorących udział w pochodzie i uroczystym wejściu papieskiego pochodu (orszaku – *cortège*). Przed obrzędami mszy świętej znajduje się też opis śpiewu tercji i ceremonii związanych z bezpośrednim przygotowaniem papieża i jego asysty do sprawowania Najświętszej Ofiary. Druga część to opis obrzędów mszy koronacyjnej: modlitw u stopni ołtarza, modlitw koronacyjnych i nałożenia paliusza, introitu, kyrie, gloria, kolekty, litanii (tzw. *laudes regiae*), lekcji,

31 Nakład obydwu *ordines* jest nieznany. Były one wręczane zaproszonym gościom. Jeden egzemplarz znajduje się np. w zbiorach Instituto Paolo VI – Centro Internazionale di Studi e Documentazione (sygnatura 5E126). Instituto Luigi Sturzo umieścił online skan dwóch pierwszych stron *ordo* koronacji Jana XXIII (fotografia papieża i wewnętrzna strona tytułowa). Na jednym z zagranicznych portali aukcyjnych sprzedano w ubiegłym roku również *ordo* koronacyjne Jana XXIII, co ciekawe – z dwoma zaproszeniami od Federico Callori Di Vignale (papieski lokaj), z pozdrowieniami od kanclerza Papieskiej Akademii Nauk podpisanymi przez Pietro Salviuccię i z programem muzycznym opublikowanym przez Servizio Stampa L'Osservatore Romano. Zdjęcia są dostępne pod adresem: <https://auction.catawiki.com/kavels/12530935-la-c-r-monie-solennelle-du-couronnement-de-sa-saintet-jean-xxiii-1958> (01.08.2018). Niemniej teksty tej publikacji, jak i *ordo* koronacji Pawła VI nie są nigdzie publicznie dostępne.

graduálu, traktu, ewangelii (po łacinie i po grecku), credo, obrzędu pregustacji, ofiarowania, kanonu, pater, komunii świętej, ablucji, pokomunii, ite missa est, błogosławieństwa, ostatniej ewangelii i – na końcu – obrzędów koronacji.

W komentarzach do obrzędów i w przypisach znajdujemy informacje i objaśnienia dotyczące specyficznych elementów papieskiej liturgii. Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na charakterystykę takich elementów jak *flabelli*, *adoratio* papieża przez kardynałów, śpiew ewangelii po łacinie i grecku (zwłaszcza uwagi historyczne), obrus *Incarnatus est*, pregustacja przed ofiarowaniem, brak dzwonek przy konsekracji, ryt podniesienia Najświętszych Postaci, komunii papieża przy tronie, ofiara kanoników za dobrze zaśpiewaną mszę czy wreszcie samą koronacją. Zainteresowani ceremoniami solennej mszy papieskiej znajdują wiele szczegółowych uwag dotyczących spełnianych funkcji – co nie do końca jest oczywiste, z jednej strony – z uwagi na ciągle przeobrażenia i zmiany w Kurii Rzymskiej od czasów oświecenia do współczesności, z drugiej zaś strony – ze względu na rozbieżności lub niedokładności autorów (Cancellieri, Moroni, Barbier de Montault i inni).

Podsumowując, oba *ordo* są wartościowymi dokumentami dla poznania jeszcze nie tak dawno praktykowanych, a dziś raczej zapomnianych i zapoznanych ceremonii koronacyjnych na ówczesnym dworze papieskim. Są to też ostatnie znane, a więc najbardziej aktualne opisy solennych mszy koronacyjnych³². Mogą one stanowić źródło poznania obrzędów i zwyczajów liturgii papieskiej, jak również być punktem wyjścia do dalszych, pogłębionych badań, dotyczących np. ustalenia i opisania wszystkich funkcji spełnianych podczas solennej mszy koronacyjnej wraz z identyfikacją pełniących je osób lub naukowego studium papieskich szat liturgicznych.

32 Ostatnią solenną mszę papieską odprawił 18 października 1964 roku Paweł VI, dokonując kanonizacji 22 męczenników z Ugandy. W czasie solennej mszy kanonizacyjnej, podobnie jak przy konsekracjach biskupich dokonywanych przez papieża (ale nie w czasie mszy solennej), po pregustacji miała miejsce procesja z darami (świece, chleb, wino, ptatki). Szczegółowe omówienia: E. Ciccolini, *Des oblations présentées au Souverain Pontife à l'occasion de la canonisation des bienheureux et de leur sens mystique*, Rome 1862; *Les Cérémonies de la Béatification et de la Canonisation*, Librairie Catholique Internationale, Desclée et Lefebvre, Rome, bdw. Nowsze, ale krótkie przedstawienie: B. Berthod, P. Blanchard, *Trésors inconnus...*, dz. cyt., s. 113, 143.

3. Zasady wydania

W nawiasach kwadratowych [] podano numery stron *ordo* koronacji Jana XXIII (ponieważ jest to dokument pierwotny wobec *ordo* koronacji Pawła VI) i informacje o opuszczeniu fragmentów tekstu.

W nawiasach klamrowych {} ujęto te miejsca, które występują w *ordo* koronacji Jana XXIII, a których nie ma w *ordo* koronacji Pawła VI.

Gwiazdką * zaznaczono te miejsca, które w obydwu *ordines* się różnią, ale sobie odpowiadają. Dwoma gwiazdkami ** (jedna na początku, druga na końcu) oznaczono miejsca z *ordo* koronacji Jana XXIII i czterema gwiazdkami *** ** (dwie na początku, dwie na końcu) odpowiadające miejsca z *ordo* Pawła VI.

Opuszczono te fragmenty *ordo*, które należą do formularza mszy w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego i z łatwością można je znaleźć w mszale (w stosownych miejscach wpisano jedynie pierwsze słowa, a w nawiasie kwadratowym zaznaczono opuszczenie skrótem „etc.”).

Poprawiono bez zaznaczania błędy literowe. Wyrażenia z „desu(s)” pozostawiono w oryginalnych formach (z myślnikiem lub bez myślnika).

Zachowano akcentowanie słów łacińskich.

Zastosowano ciągłą numerację przypisów dolnych.

Abstrakt

Sollemnia Coronatio Summi Pontificis. „Ordines” mszy koronacyjnych papieży Jana XXIII i Pawła VI

Artykuł prezentuje stan badań nad papieskimi koronacjami i jest wprowadzeniem do wydania oficjalnych publikacji przygotowanych dla uczestników koronacji Jana XXIII (1958) i Pawła VI (1963) przez Kongregację Ceremoniału (łac. *ordo*, wł. *libretto della celebrazione*).

Słowa kluczowe: koronacja; papież; Jan XXIII; Paweł VI; ordo; tiara

Abstract

Sollemnia Coronatio Summi Pontificis. The “Ordines” of the Coronation Masses of Popes John XXIII and Paul VI

This article presents the state of research on papal coronations and is an introduction to the publishing of official publications prepared for participants in the coronations of Popes John XXIII (1958) and Paul VI (1963) by the Congregation of Ceremonies (Latin: *ordo*, Italian: *libretto della celebrazione*).

Keywords: coronation; pope; John XXIII; Paul VI; ordo; tiara

References

- Andrieu, M. (1940). *Le pontifical Romain au Moyen-Age*. In *Studi e Testi*: Vol. 88. Città di Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Berthod, B., & Blanchard, P. (2001). *Trésors inconnus du Vatican. Cérémonie et liturgie*. Paris: Les Éditions de l'Amateur.
- Bugnini, A. (1990). *The reform of the liturgy 1948–1975*. Collegeville: The Liturgical Press.
- Cæremoniale Romanum. *Liturgia et mores Curiae Romanæ*. (n.d.). Retrieved July 31, 2018, from <http://www.caeremonialeromanum.com/search/label/Coronation>
- Cancellieri, F. (1818). *Description des Chapelles papales de Noël, de Paque et de S. Pierre dans la Basilique du Vatican*. Rome.
- Cancellieri, F. (n.d.). *Descrizione de' tre pontificali che si celebrano nella Basilica vaticana per le feste di Natale, Pasqua e di San Pietro*. Roma: 1788.
- Ceremoniale Romanum. Books and study. (n.d.). Retrieved July 31, 2018, from <http://www.caeremonialeromanum.com/p/books-and-study.html>
- Ciccolini, E. (1862). *Des oblations présentées au souverain pontife à l'occasion de la canonisation des bienheureux et de leur sens mystique*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/2027/gri.ark:/13960/t4rj4wp0g>
- De liturgia Romani Pontificis in solemni celebratione Missarum* (Vols. 1–3). (1731). Romae.
- Dykmans, M. (1977). *Le cérémonial papal de la fin du Moyen Age à la Renaissance* (Vols. 1–4). In *Bibliothèque de l'Institut historique belge de Rome*: Vol. 24–27 (Vols. 1–4). Bruxelles: Institut historique belge de Rome.
- Dykmans, M. (1982). *L'oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le cérémonial papal de la première Renaissance*. In *Studi e Testi*: Vol. 294. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- Fröberville, P. de. (1954). *Saint Pie X*. Fayard.
- Hanssens, I. M. (n.d.). *De laudibus carolinis. Periodica de Re Morali, Canonica, Liturgica*, 31(1).
- Inizio del Ministero Petrinò del Vescovo di Roma Benedetto XVI*. (2006). Città del Vaticano.
- Jounel, P. (1993). *Liturgie aux multiples visages: mélanges*. In *Bibliotheca Ephemerides Liturgicae. Subsidia*: Vol. 68. Roma: Edizioni Liturgiche.
- Jounel, P. (2005). *Au service de la liturgie papale. Ephemerides Liturgicae*, (119), 115–124.
- Koronacja papieża Piusa XII*. (1939). Retrieved from <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/9969>
- Krzych, B. (2011). History and Meaning of the Papal Ceremonial in the History of the Liturgy. *Caeremoniale Romanum Bulletin*, (2), 3–16.
- Krzych, B. (2012). Will the Pope Offer the 'Tridentine Mass'? *Caeremoniale Romanum Bulletin*, (1), 19–24.
- Krzych, B. (2013). Historia, źródła i ceremonie solennej Mszy papieskiej według usus antiquior. *Christianitas*, (52), 178–212.
- Krzych, B. K. (2011). Wstępny zestaw literatury źródłowej do badań nad liturgią papieską. *Liturgia Sacra*, 17(2), 333–347.
- Krzych, B. K. (2014). *Custodite Caeremonias Domini! Enrico Dante - Mistrz Ceremonii*. Retrieved from <http://enricodante.blogspot.com/>
- Lector, L. (1894). *Le Conclave. Origines – Histoire – Organisation. Législation ancienne et moderne*. Paris.
- Marini, P. (2007). *Liturgia i piękno. Nobiliss pulchritudo* (W. Dzieża, Trans.). Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum.
- Marini, P. (n.d.). *L'adaptation de la liturgie papale à la réforme liturgique du Concile Vatican II. Mémoire d'une expérience vécue dans les célébrations liturgiques avec les Souverains pontifes Jean-Paul II et Benoît XVI*. Retrieved from https://www.unifr.ch/liturgie/assets/files/events/erzbischof_marini/Script.pdf
- Menghini, G. (1904). *Le Solenni Cerimonie della Messa Pontificale celebrata dal Sommo Pontefice*. Roma.
- Moroni, C. (1846). *Histoire des Chapelles Papales* (A. Manavit, Trans.). Paris.
- Moroni, G. (1841). *Le Cappelle pontificie, cardinalizie e prelatizie*. Venezia.
- Moroni, Gaetano. (1840). *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni* (Vols. 1–103). Venezia: Tipografia Emiliana.

- Nersinger, U. (2010). *Liturgien und Zeremonien am Päpstlichen Hof* (Vols. 1–2). Bonn: nova & vetera.
- Officium de Liturgicis Celebrationibus Summi Pontificis. (2000a). *Ordo Exsequiarum Romani Pontificis*. E Civitate Vaticana.
- Officium de Liturgicis Celebrationibus Summi Pontificis. (2000b). *Ordo Rituum Conclavis*. E Civitate Vaticana.
- Officium de Liturgicis Celebrationibus Summi Pontificis. (2005). *Ordo Rituum pro Ministerii Petri in initio Romae Episcopi*. E Civitate Vaticana.
- Orsini, L. (1998). *Sacrarium Apostolicum. Sacra suppelletile ed insegne pontificali della Sacrestia papale*. Torino: Artema.
- Pichon, C. (1955). *Le Pape. Le Conclave, l'élection et les cardinaux*. Paris.
- Rinaldi-Bucci, P. G. (1889). *Caeremoniale missae quae a summo pontifice ecclesiae universalis ritu solemniter celebratur...* Retrieved from <https://books.google.pl/books?id=75RsHAAACAAJ>
- Schimmelpfennig, B., Marrochi, M., & Paciocco, R. (2006). L'incoronazione papale nel tardo Medioevo, con uno sguardo all'«Inaugurazione» di Benedetto XVI. *Studi Storici*, 47(4), 959–975.
- Stefański, J. (2007a). Liturgiczne obrzędy i zwyczaje inauguracji pontyfikatu Benedykta XVI. *Teologia Praktyczna*, (8). <https://doi.org/10.14746/tp.2007.8.06>
- Stefański, J. (2007b). Publikacje Urzędu Papieskich Nabożeństw Liturgicznych wydane przez abpa P. Marini'ego. *Liturgia Sacra*, (1), 225–229.
- Storia della Tiara. (n.d.). Retrieved July 31, 2018, from http://www.vatican.va/news_services/press/documentazione/documents/sp_ss_scv/insigne/triregno_storia_it.html
- Tamburini, F., & Nabuco, J. (1966). *Cérémonial Apostolique avant Innocent VIII. Texte du manuscrit Urbinate Latin 469 de la Bibliothèque Vaticane*. Roma.
- The Coronation of Pope Leo XIII. (1878). *Catholic World*, 27(158), 280–285.
- Triregno. (n.d.). Retrieved July 31, 2018, from http://www.vatican.va/news_services/press/documentazione/documents/sp_ss_scv/insigne/triregno_it.html
- Twyman, S. (2002). *Papal ceremonial at Rome in the twelfth century*. In *Henry Bradshaw Society Subsidia: Vol. 4*. London–Rochester: Boydell Press.
- Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice. (2005). *Santa Messa, imposizione del Pallio e consegna dell'Anello del Pescatore per l'Inizio del Ministero Petri del Vescovo di Roma Benedetto XVI*.
- Ufficio delle Celebrazioni Liturgiche del Sommo Pontefice. (2013). *Cappella Papale. Sollenità di San Giuseppe Sposo della Beata Vergine Maria. Imposizione del Pallio, consegna dell'Anello del Pescatore e Santa Messa per l'Inizio del Ministero Petri del Vescovo di Roma Francesco*.
- Ufficio per le Cerimonie Pontificie. (1978a). *Messa celebrata dal Papa Giovanni Paolo I per l'Inizio del suo Ministero di Supremo Pastore*.
- Ufficio per le Cerimonie Pontificie. (1978b). *Santa Messa celebrata dal Papa Giovanni Paolo II per l'Inizio del suo Ministero di Supremo Pastore*.

La cérémonie solennelle du Couronnement de Sa Sainteté

* Jean XXIII * / ** Paul VI ** { a la Basilique de Saint-Pierre }

le * 4 novembre 1958 * / ** 30 juin 1963 **

[5] Dès l'instant où il accepte son élection par les cardinaux à la Chapelle Sixtine, le nouveau Pontife est investi de tous les pouvoirs inhérents à la haute charge dont il est désormais revêtu. Il est constitué Vicaire de Jésus-Christ, Successeur de Saint Pierre, Chef visible de l'Église. Toutefois c'est par la cérémonie de son couronnement, dont il fixe lui-même la date, que s'inaugure officiellement son règne. L'anniversaire en sera célébré solennellement ensuite chaque année durant tout son pontificat.

Le rite du Couronnement, sous sa forme actuelle, semble avoir été introduit pour la première fois par le pape Pascal II en 1099. Avant cette date, on procédait seulement, au moment de l'élection, à l'*intronisation* du nouveau Pontife, qui recevait ensuite, si nécessaire, l'ordination sacerdotale et la consécration épiscopale.

La cérémonie se divise en deux parties : la Messe papale solennelle et le Couronnement proprement dit.

Le rite de la Messe papale – substantiellement le même que dans les cérémonies de canonisation – comporte cependant quelques particularités propres à ce jour. Un peu avant que le cortège n'arrive à l'autel papal, un maître des cérémonies fait brûler par trois fois sous les yeux du pontife un morceau d'étope, en disant : *Très Saint Père, c'est ainsi que passe la gloire du monde!* A la fin du *Confiteor*, les trois Cardinaux-évêques les plus anciens récitent sur le Pape les trois oraisons spéciales du couronnement et le Cardinal doyen du Sacré Collège lui impose le pallium. {Enfin, entre la collecte et l'épître, un petit cortège se rend au tombeau de Saint Pierre, dans la *Confession*, pour y chanter les *Litanies du Couronnement*.}

*Quant à la cérémonie – beaucoup plus courte – du [6] Couronnement proprement dit, elle a lieu à l'issue de la Messe et se déroule aujourd'hui sur la *loggia* extérieure de la basilique, en présence de la foule assemblée sur la place, comme cela s'est fait en 1939 pour Pie XII. Léon XIII et Benoît XV avaient été couronnés à la Chapelle Sixtine. Pie X et Pie XI le furent à l'intérieur de la Basilique Vaticane, comme la plupart de leurs prédécesseurs.

La cérémonie consiste essentiellement dans l'imposition au nouveau Pape de la « tiare à la triple couronne » (*le triregnum*) qui représente la plénitude de ses pouvoirs. Historiquement les trois couronnes apparaissent à des époques différentes : la première vers les XIème–XIIème siècles, la seconde à la fin du XIIIème (on la voit au tombeau de Boniface VIII dans les cryptes vaticanes), enfin la troisième au cours du XIVème siècle. La cérémonie s'achève par la Bénédiction Apostolique *Urbi et Orbi*.*

**Quant au rite du Couronnement proprement dit, il consiste essentiellement dans l'imposition au nouveau Pape de la « tiare à triple couronne » (*le triregnum*) qui représente la plénitude de ses pouvoirs. Historiquement les trois couronnes apparaissent à des époques différentes : la première vers les XIème–XIIème siècles, la seconde à la fin du XIIIème (on la voit au tombeau de Boniface VIII dans les cryptes vaticanes), enfin la troisième au cours du XVème siècle.

Pour la première fois, la double cérémonie se déroule aujourd'hui sur le parvis de la Basilique, en présence de la foule assemblée sur la place Saint-Pierre.**

[7] I. LA MESSE PAPALE SOLENNELLE

La Sainte Messe étant, parmi les actes de la liturgie, le plus éminent de tous, l'Eglise a toujours entouré sa célébration solennelle de toute la splendeur possible. La Messe pontificale d'un Evêque, en particulier, comporte tout un cérémonial destiné à mettre en relief la dignité de celui qui célèbre. Il est naturel que la Messe solennelle du Pontife Suprême surpasse encore celle-ci en magnificence. Sans parler de l'imposante assemblée de dignitaires, ecclésiastiques et laïques, qui en rehaussent l'éclat, elle a conservé, dans son rit même, plusieurs vestiges de la liturgie antique, entièrement disparus aujourd'hui de toutes les autres cérémonies de l'Eglise.

{Le Pape officie à l'autel de la Confession, au-dessus du tombeau de St-Pierre. Il fait face au peuple et ne se retourne pas au *Dominus vobiscum* ni à *Orate fratres*, comme c'est le cas pour la Messe célébrée sur un autel ordinaire. Dans le sanctuaire sont érigés deux trônes : l'un, au fond, devant la chaire de St-Pierre; l'autre, plus petit, sans baldaquin, appelé « Trône de Tierce », parce que le Pape l'occupe pendant le chant de l'heure canoniale de Tierce, qui précède la Messe. C'est-là également qu'il revêt les ornements sacrés pour la Messe.}

LES ORNEMENTS DU PAPE

Lorsque le Pape arrive dans St-Pierre, il est déjà revêtu d'un certain nombre de vêtements liturgiques. Il a endossé tout d'abord la *falda*, insigne exclusivement réservé au Souverain [8] Pontife. Cet ornement consiste en une longue et large jupe de soie blanche, à queue traînante, excessivement ample, tombant sur les pieds, et qu'il faut soutenir à droite et à gauche, et dans la partie postérieure, pour permettre de marcher à celui qui le porte. Le second maître des cérémonies et les camériers secrets en revêtent Sa Sainteté dans la chambre de la *Falda*, voisine de la salle dite *dei Paramenti*. Après avoir relevé la mozette, le rochet ou l'aube, ils l'assujettissent par-dessus la soutane, autour des reins du Pape, à l'aide de boucles et de rubans à nœuds coulants.

Lorsque le Pape traverse dans cet ornement l'intérieur du Palais, les camériers secrets soulèvent la *falda*. Dans les grandes cérémonies, le Prince assistant au trône en soulève la traîne ample et développée, deux Protonotaires apostoliques et deux camériers secrets la soulèvent par devant et aux côtés.

Après avoir endossé la *falda*, le Pape a passé dans la Salle *dei Paramenti*, où étaient réunis les cardinaux, déjà revêtus des ornements sacrés : chape, chasuble ou dalmatique, selon l'ordre auquel ils appartiennent, et mitre de damas blanc. Les Cardinaux du troisième ordre (Cardinaux-diacres) ont aidé le Saint Père à revêtir les autres ornements : par dessus la *falda*, le Pape met l'amict et l'aube, serrée par le cordon, ensuite l'étole qu'il ne croise point sur la poitrine comme les prêtres, mais laisse tombante comme les Evêques, car, comme eux, il porte la croix pectorale sur l'aube.

Avant de monter sur la *Sedia*, il endosse la chape et se coiffe de la tiare. La chape est ornée d'un *formale* ou pectoral que l'on place sur l'agrafe. C'est une magnifique pièce d'orfèvrerie, représentant le Saint-Esprit en forme de colombe, entouré de rayons d'or et de pierres précieuses.

La tiare ou *triregnum*, est le signe de la plénitude de la puissance ecclésiastique concentrée dans la Primauté de l'apôtre Pierre. Sa signification symbolique nous est indiquée par la formule prononcée par le premier des Cardinaux-diacres au jour du couronnement du Pape : « *Reçois la tiare ornée de la triple couronne et sache que tu es le Père des princes et des rois, le guide des fidèles, le vicaire de Jésus-Christ sur la terre* ».

[9] Il est à observer que le Pape ne porte la tiare qu'en dehors des offices liturgiques, dans les cortèges lorsqu'il est porté sur la *sedia*, ou bien encore lorsqu'il donne la bénédiction solennelle *Urbi et Orbi*. Aux offices liturgiques,

il porte toujours la mitre comme les Evêques. Ainsi, lorsque la cérémonie liturgique commence dès avant l'entrée du cortège dans Saint-Pierre, comme c'est le cas pour les canonisations, le Pape entre dans la basilique avec la mitre en tête, et ne prend la tiare que pour le cortège de retour.

Pour la Messe solennelle, le Pape se revêt au trône de tierce de tous les ornements qu'en cette occasion prennent aussi les Evêques : les bas brodés, les sandales brodées, l'amict, l'aube, l'étole et la croix pectorale, la tunique du sous-diacre, la dalmatique du diacre pour signifier que l'Evêque a la plénitude du sacerdoce et des ordres inférieurs. Il revêt encore la chasuble, les gants et la mitre.

Mais il ajoute à cela deux ornements spéciaux, pour la messe seulement : le *succintorium* et le fanon.

Le *succintorium* remplace le cordon qu'on met sur l'aube. Il est tissé en or avec les extrémités larges et aplaties. Cet ornement représente l'ancienne aumônière, une bourse qu'on attachait jadis au côté du Pape et qui renfermait l'argent qu'il distribuait sur son passage. Cet usage a été aboli à cause des désordres qu'il provoquait, mais le symbole en est resté.

Le fanon est un vêtement tout à fait original. C'est une grande pèlerine double ou deux pèlerines superposées. La supérieure est plus courte. Elles sont cousues ensemble dans la partie qui environne le cou. Toutes deux sont d'une étoffe de soie et d'or, à longues lignes perpendiculaires de deux couleurs, l'une blanche, l'autre d'or, réunies par une ligne amarante. Le fanon est placé sur l'aube et l'étole, mais on relève la pèlerine supérieure, on en entoure la tête du Pape jusqu'à ce qu'il ait revêtu la tunique, la dalmatique et la chasuble. Alors on fait retomber par dessus la chasuble la pèlerine supérieure qui rassemble à une mozette. Sur la partie du fanon qui recouvre la poitrine est brodée une croix rayonnée en or, que le Cardinal-diacre baise lorsqu'il remet cet insigne au Pape.

[10] Cet ornement rappelle le surhuméral que l'Evêque de Nancy et de Toul et celui de Cracovie portent encore de nos jours par dessus la chasuble lorsqu'il officient pontificalement.

Le *pallium* que le Pape porte à la Messe par-dessus tous les ornements, lui est commun avec les Patriarches et les Archevêques. C'est une bande de laine blanche parsemée de croix noires en soie. Les palliums sont tissés avec la laine des agneaux bénis le jour de sainte Agnès sur la tombe de cette martyre. Le Pape bénit les palliums le jour de la fête de saint Pierre. Ils sont déposés dans un coffre de bronze doré, situé au dessus du sépulcre du Prince des Apôtres. On les extrait de là pour les transmettre aux métropolitains, en

signe d'union avec le siège de Pierre. Le pallium est attaché par dessus les ornements pontificaux avec trois épingles ornées de pierreries.

* ORDRE DU CORTÈGE ET ENTRÉE SOLENNELLE
DANS LA BASILIQUE DE SAINT-PIERRE

Si le cortège papal doit passer pas l'escalier royal et entrer dans la basilique en traversant le portique – comme c'est le cas aujourd'hui –, les dignitaires qui prennent part à la cérémonie, se revêtent des ornements sacrés au premier étage de la Cour saint Damase, dans les salles autour de la Chapelle Sixtine.

Le Pape est alors revêtu des ornements et de la chape, dans la salle dite des *Paramenti*.

Il arrive aussi parfois que le Pape descende directement dans la Chapelle du Saint-Sacrament, où il fait l'adoration, et passe dans la Chapelle de la *Pietà* qui est la première à droite en entrant dans la basilique.

Dans ce cas, la nef latérale serait fermée par des draperies rouges, depuis la Chapelle du Saint-Sacrament, jusqu'au fond près de la porte, et la Chapelle de la *Pietà* servirait de « Salle des *Paramenti* ».

Dans ce cas aussi, le Pape, au lieu d'être reçu sous le portique, par les Chanoines du chapitre de Saint-Pierre, serait au [11] contraire reçu dans la Chapelle du Saint-Sacrament et le cortège ne s'arrêterait pas dans la nef pour l'adoration.

* * *

Le cortège pontifical entre dans la basilique précédé d'un Sergent de la Garde Suisse Pontificale, des *Sediari* non employés à porter la *Sedia gestatoria* et du Sous-doyen de salle.*

**Ordre du Cortège et arrivée solennelle sur le parvis de la Basilique de Saint-Pierre

Les dignitaires qui prennent part à la cérémonie, se sont revêtus des ornements sacrés au premier étage de la Cour saint Damase, dans les salles autour de la Chapelle Sixtine.

Le Pape s'est revêtu des ornements et de la chape dans la salle dite des *Paramenti*.

Le cortège pontifical est précédé d'un Sergent de la Garde Suisse Pontificale, des *Sediari* non employés à porter la *Sedia gestatoria* et du Sous-doyen de salle.**

Viennent ensuite les Camériers d'honneur de Cape et d'épée surnuméraires et les Camériers secrets de Cape et d'épée surnuméraires, qui sont de service à l'antichambre pontificale mais n'ont pas rang dans la Chapelle papale.

Font partie du cortège de la Chapelle papale :

Les Procureurs des collèges, en manteau noir.

Le Prédicateur apostolique et le Confesseur de la Famille pontificale.

Les Procureurs généraux des ordres mendiants portant l'habit des ordres respectifs auxquels ils appartiennent.

Les *Bussolanti* en soutane violette et cape rouge.

Un Chapelain du commun en cape rouge, accompagné de deux Suisses, portant la tiare précieuse; à côté de lui marche le Joaillier du Palais Apostolique, gardien des tiaras, en habit de ville, portant l'épée au côté.

Les Chapelains du commun, en soutane violette et cape rouge, portant les mitres précieuses.

Les Clercs secrets, les Chapelains d'honneur et les Chapelains secrets,¹ en soutane violette et cape rouge.

Les Avocats consistoriaux, en cape violette, les Camériers d'honneur, les Camériers secrets ecclésiastiques, vêtus comme les Chapelains.

Les Chapelains chantres pontificaux, en soutane et ceinture de soie violette et en petit surplis.

Les Prélats votants de la Signature papale, en rochet et surplis.

[12] Les Clercs de la Chambre apostolique, en rochet et surplis, ayant à leur côté deux Curseurs pontificaux.

Les Auditeurs de Rote, en habit prélatice violet, avec rochet et surplis, et avec eux le Maître du Sacré-Palais dans son costume de Dominicain.²

Un Chapelain secret, en soutane violette et cape rouge, chargé de porter la tiare dont le Pape fait usage pendant la cérémonie.

Un autre Chapelain secret, chargé de tenir la mitre.

Le Grand Maître du Saint-Hospice Apostolique avec deux de ses familiers Nobles.

Le Doyen de la Signature papale, en habit violet, rochet et surplis, portant l'encensoir et la navette.

1 Les Chapelains secrets sont des prêtres qui assistent le Pape à sa Messe privée. Les Clercs secrets sont au nombre de deux, ils sont chargés de préparer l'autel pour les Messes privées.

2 Le Maître du Sacré-Palais est toujours un dominicain, le premier nommé à cette charge ayant été saint Dominique lui-même. Il est prélat palatin. Actuellement ses attributions consistent surtout à réviser les livres et les sermons que l'on doit prononcer en chapelle papale.

L'Auditeur de Rote, Sous-diacre apostolique, en tunique, portant la croix papale.

A ses côtés marchent sept Votants de la Signature, Acolytes pontificaux, portant les sept chandeliers dorés, avec les cierges ornés d'arabesques.

Deux Maîtres-portiers de la Verge rouge, Gardiens de la croix papale, en soutane et ceinture de soie violette, et *mantellone* de serge, de même couleur; ils suivent l'Auditeur de Rote porteur de la croix, qu'ils placent près de l'autel, du côté de l'Évangile et gardent debout, pendant que l'Auditeur est assis sur la première marche de l'autel de la Confession, durant la Messe pontificale.

L'Auditeur de Rote, Sous-diacre de la Messe, en tunique, ayant à ses côtés le Diacre et Sous-diacre de rite grec, revêtus des ornements de leur rite.

Les Pénitenciers apostoliques, en chasuble, avec la barrette noire, précédés de deux clercs qui portent les baguettes.³

[13] Les Abbés généraux, les Abbés « nullius », le Prélat commandeur de l'Hôpital du Saint-Esprit, en chape blanche et mitre de lin.

Les Evêques et Archevêques non assistants au trône, en chape lamée d'argent et en mitre blanche.

Les Evêques et Archevêques assistants au trône pontifical, en chape et en mitre,⁴ ainsi que les Patriarches.

Les Cardinaux-diacres, en dalmatique et mitre de damas blanc.

Lex Cardinaux-prêtres, en chasuble et mitre.

Les Cardinaux-évêques suburbicaires, en chape d'argent à torsade et à franges d'or.

Chaque membre du Sacré-Collège est accompagné de son Maître de Chambre, de son Gentilhomme, et de son Caudataire en surplis, ayant sur les épaules le voile blanc dont les extrémités servent à couvrir les mains lorsqu'il soutient la mitre du Cardinal. Ces Caudataires sont assis aux pieds des Cardinaux pendant la cérémonie.

3 Les Pénitenciers de Saint-Pierre appartiennent depuis Clément XIV à l'ordre des Mineurs Conventuels. Ils forment un Collège et sont chargés de recevoir les confessions dans la basilique Vaticane; ils ont des pouvoirs spéciaux pour les cas réservés. Leurs confessionnaux se trouvent dans le transept de gauche. Les baguettes, dont ils font usage encore aujourd'hui, et au contact desquelles est attachée une indulgence partielle, sont une survivance de la discipline pénitentielle du Moyen-Age.

4 Les Assistants au trône sont Prélats de la maison du Pape et comtes romains. Ils tiennent la bougie et le livre devant le Pape lorsqu'il est au trône.

Suivent : le Vice Camerlingue de la Saint Eglise Romaine en cape rouge, le Prince Assistant au Trône papal,⁵ en habit de ville et manteau de soie noire, garni de dentelles de même couleur.

Le Fourrier Majeur des Sacrés Palais Apostoliques et le Grand Ecuyer de Sa Sainteté portent un manteau semblable à celui du Prince Assistant. Le premier veille sur la *Sedia gestatoria* sur laquelle le Pape est porté par 12 *Sediari*, sous la conduite de leur Doyen. Ceux-ci sont habillés en damas rouge [14] avec rabat blanc orné de dentelles. Le dais est porté par huit prélats Référéndaires de la Signature en rochet et *mantelletta* violette.

La *Sedia gestatoria* est précédée immédiatement par les Auditeurs de Rote qui doivent soulever la *falda* du Pape, les deux premiers Maîtres des cérémonies pontificales, en soutane violette, rochet et petit surplis, suivis des deux Cardinaux-diacres assistants, ayant au milieu d'eux le Cardinal-diacre d'office.

La *Sedia* est entourée des Officiers et du Capitaine de la Garde Suisse revêtus de la cuirasse. Quatre soldats de cette Garde, portent à deux mains et appuyées sur l'épaule, quatre grandes épées, représentant les Cantons catholiques de la Suisse qui, depuis le XVe siècle, envoient à Rome des soldats pour le service du Pape.

Près de la *Sedia* marchent encore le Capitaine Commandant la Garde Noble de Sa Sainteté, huit Exempts de cette même Garde, le Commandant de la Garde Palatine d'honneur, les Curseurs et les Massiers pontificaux.

De part et d'autre de la *Sedia*, deux Camériers secrets en cape rouge, portent les *flabelli*.⁶

Derrière la *Sedia* marche encore le *Bussolante*, Sous-fourrier pontifical, qui veille sur les porteurs de façon à ce que la *Sedia* soit toujours tenue horizontalement.

5 La dignité de Prince assistant au trône, appartient aux aînés des antiques familles princières de Rome; les Colonna et les Orsini exercent aujourd'hui alternativement cette charge.

6 Les *flabelli* sont deux larges éventails de plumes d'autruche montées sur un écran et un bâton recouvert de velours cramoisi et de broderies d'or. Cet ornement très décoratif, n'est pas, comme on pourrait le croire, une innovation des Papes, destinée exclusivement à rehausser la majesté du cortège. L'usage des *flabelli* est plutôt liturgique. A la Messe grecque le Diacre tient à la main un « flabelle » représentant un chérubin ailé, placé au bout d'un manche assez long, et il l'agite au dessus des Saintes Espèces pendant le sacrifice. Les arméniens et les maronites ont aussi des « flabelles » de métal avec clochettes, qu'ils agitent près de l'autel. Les Papes ont donc simplement conservé un usage liturgique mentionné souvent par les Pères de l'Eglise Orientale.

Suit le Doyen de la Rote, chargé de tenir la mitre usuelle du Pape; il marche entre deux Camériers secrets en soutane violette et cape rouge, qui doivent soutenir la traîne de la *falda*.

Viennent encore le premier Adjudant de Chambre, un Ba[15]layer secret (*Scopatore*) en soutane de serge violette et *boemia* violette bordée de velours noir, le Doyen de salle.

Le cortège est clos par l'Auditeur et le Trésorier de la Chambre apostolique, le Majordome de Sa Sainteté, les Protonotaires participants avec le Maître de Chambre de Sa Sainteté à la droite du plus ancien d'entre eux, les Protonotaires apostoliques surnuméraires et *ad instar*, le Régent de la Chancellerie, portant tous la cape violette, enfin les Supérieurs généraux des Ordres Mendians.

Des Suisses ferment la marche.

* * *

Les Chanoines de Saint-Pierre, ayant à leur tête le Cardinal Archiprêtre de la Basilique, accueillent le Souverain Pontife *sous le portique d'entrée.* / **à son arrivée.**

*Dès que le cortège entre dans Saint-Pierre, les trompettes de Garde-noble entonnent une marche triomphale. Ils sont placés à la fenêtre qui, de la grande salle au dessus du portique, donne dans la basilique.

Le cortège s'arrête à hauteur de la chapelle du Saint-Sacrement, où le Pape descend et s'agenouille pendant quelques instants en adoration; puis le cortège reprend sa marche et se dirige, à gauche, vers la Chapelle de St-Grégoire, où a été dressé le *Trône de Tierce*. Le Pape y prend place et y reçoit l'*obédience* des Cardinaux, qui lui baisent la main droite. Ensuite il se lève et donne la Bénédiction suivant la formule accoutumée. Il se rassied pour le chant de Tierce.*

Le pape se rend à son trône, où il reçoit l'*obédience* des Cardinaux, qui lui baisent la main droite. Ensuite il se lève et donne la Bénédiction suivant la formule accoutumée. Il se rassied pour le chant de Tierce.

OFFICE DE TIERCE ET PRÉPARATION À LA MESSE

Le Pape entonne l'office de Tierce, dès que l'obédience est terminée.

Les deux Archevêques assistants au trône, s'approchent du Pape avec le livre et le cierge.

Le Cardinal-évêque assistant soutient le livre devant le Pape [16] qui entonne le *Deus in adiutorium*. Après le *Glória Patri*, le Cardinal-évêque assistant retourne à son faldistoire à la droite du Pape.

Au commencement du premier psaume, tout le monde s'assied. Le Pape est couvert de la mitre. Aussitôt s'avance vers le trône le Sous-diacre apostolique, faisant fonction de ministre à la Messe, avec quatre Prélats votants de la Signature.

Il porte sur un plateau couvert par le voile huméral, les bas brodés et les sandales. Un Adjudant de Chambre enlève au Pape les souliers ordinaires et lui met les bas et les sandales de cérémonie.

Pendant ce temps, les Votants de la Signature soulèvent la *falda*.

Le Pape lit, aussitôt après, les prières préparatoires à la Messe, dans le livre soutenu par l'Archevêque assistant au trône.

Au commencement du second psaume, le Sacriste monte à l'autel sur lequel sont disposés les ornements pour la Messe. Les Votants de la Signature s'approchent.

Le Sacriste leur remet le *succintorium*, la croix pectorale, le fanon, l'étole, la tunique, la dalmatique, la chasuble, les gants.

Au troisième psaume, on prépare le bassin que le Grand Maître du Saint-Hospice devra porter pour les ablutions.

Au capitule, deux Céroféraires s'approchent du trône; après les versets, le Pape chante l'oraison finale de Tierce.

Un prélat des Clercs de la Chambre Apostolique apporte sur un plateau un grémial de lin brodé, et un Auditeur de Rote un manuterge. Le Grand Maître du Saint-Hospice, les épaules couvertes d'un voile de soie blanche, à genoux aux pieds du Pape, lui verse l'eau sur les mains; le Cardinal-évêque assistant lui présente le linge pour s'essuyer.

Alors les Votants de la Signature se présentent au trône avec les ornements pour la Messe. Le Cardinal-diacre d'office enlève au Pape la mitre, le formal, la chape, l'étole et le cordon et lui met le *succintorium*, la croix, le fanon, la tunique, la dalmatique, la chasuble.

[17] Le Sous-diacre apostolique a pris pendant ce temps sur l'autel le pallium posé sur un plateau; il est accompagné d'un Votant de la Signature qui porte les trois épingles sur le fanon : le Cardinal-diacre d'office présente la mitre et le Cardinal-évêque assistant remet l'anneau pontifical au doigt du Pape.

Le Cardinal-diacre d'office et le Sous-diacre apostolique mettent le manipule.

Le cortège se forme pour se rendre du trône de Tierce à l'autel, pendant que le Pape bénit l'encens et le met dans l'encensoir présenté par le doyen des Votants de la Signature, puis remonte sur la *Sedia*. Au sortir de la Chapelle de St-Grégoire, un Maître des cérémonies s'approche de lui avec un morceau d'étope enfilé sur un bâton d'argent et le fait brûler sous ses yeux en disant : *Sante Pater, sic transit gloria mundi (Très Saint Père, c'est ainsi que passe la gloire du monde!)*. La même cérémonie se répète deux autres fois : en passant devant la statue de bronze de Saint Pierre, et à la hauteur du transept. Quand le cortège arrive devant l'autel papal, le Souverain Pontife descend de la *Sedia* et commence la Messe.

[18] II. LA MESSE DU COURONNEMENT

I – DU DÉBUT À L'OFFERTOIRE

Dès que le Pape est arrivé devant les marches de l'autel, les Chantres entonnent l'Introit. Les Prélats portant l'encensoir et les chandeliers, les posent sur la crédence et vont à leurs places. La croix est placée près de l'autel, du côté de l'Évangile et le Prélat crucifère (un Auditeur de Rote) se tient près d'elle.

Le Cardinal-évêque assistant est à la droite du Pape, à gauche est le Cardinal-diacre officiant : ceux-ci répondent au Pape. Les Cardinaux-diacres assistants se tiennent en arrière, ainsi que tous les autres personnages qui faisaient partie du petit cortège.

Avant que le Pape ne commence les prières, le Cardinal-diacre d'office lui enlève la mitre.

In nómine Patris [etc.]

Iúdica me [etc.]

[20] *La Confession publique des péchés par le célébrant et les assistants a pour but de nous purifier des fautes vénielles. Dieu étant la sainteté infinie, toutes les créatures, même les plus angéliques, éprouvent le besoin de s'humilier et de se purifier avant de s'approcher de lui. C'est pourquoi nous frappant la poitrine comme le publicain de l'Évangile, nous confessons que nous sommes pécheurs et indignes de lever les yeux vers l'autel. Nous implorons la miséricorde divine par la pieuse intervention de toute la cour céleste.*

Confíteor [etc.]

Les ministres récitent à leur tour le Confíteor (comme ci-dessus). Le célébrant invoque alors la miséricorde de Dieu sur tous les assistants, représentés par les ministres.

[21] Misereátur [etc.]

Quand le Pape dit l'Indulgéntiam, le Sous-diacre d'office qui était à genoux du côté de l'Évangile, lui attache le manipule au bras gauche.

LES ORAISONS DU COURONNEMENT ET L'IMPOSITION DU PALLIUM

Ici le Saint Père reprend la mitre et remonte sur la Sedia. Les trois premiers Cardinaux-évêques suburbicaires s'approchent alors de lui et récitent sur lui les trois oraisons suivantes, particulières à la cérémonie du Couronnement :

Deus, qui adesse non dedignáris ubi-
cúmque devóta mente invocáris,
adesto, quæsumus, invocatióibus
nostris et huic fámulo tuo Ioanni
quem ad culmen apostólicum elegís-
ti, ubertátem supérnæ benedictiónis
infúnde, ut sentiat se tuo múnere ad
hunc ápicem pervenisse.

O Dieu, qui ne dédaignes pas d'être
présent partout où vous êtes invo-
qué avec piété, soyez attentif à nos
prières, nous vous en supplions, et
répandez l'abondance des célestes bé-
nédictions sur votre serviteur Jean
XXIII, appelé au faite de la charge
apostolique, afin qu'il sente que votre
faveur l'a fait parvenir à ce sommet.

[22] Supplicatióibus nostris, omní-
potens Deus, efféctum consuétæ pie-
tátis impénde et grátia Spíritus Sancti
fámulum tuum perfúnde : ut qui in
cápite Ecclésiárum nostræ servitútis
ministério constitúitur, tuæ virtútis
soliditáte roborétur.

Accordez à nos supplications, Dieu
tout-puissant, les effets de votre bonté
habituelle et remplissez de la grâce
de l'Esprit Saint votre serviteur : éta-
bli pour notre service à la tête des
Églises, qu'il soit affermi par la vi-
gueur de votre force.

Deus, qui Apóstolum tuum Petrum
inter cæteros Apóstolos primátum

O Dieu, qui avez voulu que votre
Apôtre Pierre ait la primauté sur

tenére voluísti, eique univérſæ Christianitátis molem super húmeros impoſuísti, réſpice, quæsumus, propítius hunc fámulum tuum Ioánnem quem in thronum eiúſdem Apſtolórum princípis ſublimámus : ut ſicut proféctibus tantæ dignitátis augétur, ita virtútum méritis cumulétur quátenus eccleſiáſticæ univerſitátis onus te adiuvánte digne ferat et a te, qui es beatitúdo tuórim, vicem méritam recípiat. Per Chriſtum Dóminum noſtroum. Amen.

les autres Apôtres et qui avec placé sur ses épaules le poids de toute la Chrétienté, regardes avec bonté, nous vous en supplions, votre serviteur Jean XXIII que nous avons élevé sur le trône du Prince des Apôtres : comblé du mérite de toutes les vertus à proportion de l'importance accrue d'une si haute dignité, qu'il porte dignement avec votre aide la charge de l'Eglise universelle et qu'il reçoive en retour sa récompense de vous, qui êtes la béatitude de vos serviteurs. Ainsi soit-il.

Ces oraisons terminées, le Cardinal-diacre enlève la mitre au Pontife et, aidé par le second Cardinal-diacre, lui impose le pallium, qu'il fixe sur le fanon avec trois épingles d'or en disant :

Accipe pállium ſanctum, plenitúdinem pontificális offíci, ad honórem om[ni]pótentis Dei, glorióſiſſimæ Vírginis Mariæ eius matris, beatórum Apſtolórum Petri et Pauli, et ſanctæ románæ Eccléſiæ.

Reçois le sacré pallium, plénitude de la charge pontificale, pour l'honneur [23] du Dieu tout-puissant, de la très glorieuse Vierge Marie sa mère, des bienheureux Apôtres Pierre et Paul et de la sainte Eglise romaine.

Après avoir reçu le pallium, le Pontife reprend les prières au bas de l'autel :

Deus, tu convérſus [etc.]

Le Pape monte à l'autel, ayant le Cardinal-évêque assistant à sa gauche et le Cardinal-diacre d'office à sa droite, en récitant la prière suivante :

Aufer a nobis [etc.]

[24] *Il baise l'autel, où sont des reliques de Martyrs.*

Orámus te [etc.]

Il baise également le livre des Évangiles (présenté ouvert par le Sous-diacre), à l'endroit que lui indique le Cardinal-évêque assistant, venu se placer entre les Diacres assistants.

L'Acolyte thuriféraire remet alors au Diacre d'office la navette avec l'encens, il s'agenouille devant le Pape, lui présente l'encensoir. Le Pape verse l'encens sur les charbons ardents, et le bénit en disant :

Ab illo [etc.]

Puis il reçoit l'encensoir des mains du Diacre et encense l'autel.

Couvert de la mitre, il est encensé trois fois par le Cardinal-diacre d'office qui le baise ensuite sur la joue et sur la poitrine comme le font aussi les deux Cardinaux-diacres assistants.

Le Pape descend de l'autel et accompagné de trois Cardinaux (le Cardinal-évêque assistant et les deux Cardinaux-diacres assistants), des Auditeurs de Rote, des Camériers qui soulèvent la falda, il se rend au grand trône situé au fond de l'abside pour y recevoir la dernière adoratio. Les Cardinaux lui baisent le pied et la main, et reçoivent une double accolade; les Patriarches, Archevêques et Evêques lui baisent le pied et le genou droit; les Abbés mitrés et les Pénitenciers baisent le pied.

L'adoratio terminée, le Pape dépose la mitre, lit l'Introït de la Messe et le Kýrie, puis entonne le Glória.

[25] INTROÏT

Eccli. 45, 30

Státuit [etc.]

Ps. 131

Meménto [etc.]

Státuit [etc.]

« KYRIE ELEISON »

[26] HYMNE DES ANGES

On l'appelle ainsi, parce que les premières paroles nous ont été apportées du ciel par les Anges à la naissance du Sauveur; la suite est comme le développement

de cet exorde solennel. En récitant ou en chantant cette hymne de louange et de supplication, nous demandons aux trois Personnes divines la paix du Christ, que le monde ne peut donner.

Glória [etc.]

[27] *Pendant le chant du Glória, le Cardinal-diacre d'office demeure à l'autel, mitre en tête, tourné vers le trône, et assis sur un siège placé sur le marchepied supérieur, du côté de l'Épître. A ses côtés sont un Maître des cérémonies et le Caudataire. Le Sous-diacre d'office est assis sur les marches de l'autel entre le Diacre et le Sous-diacre grecs.*

Au trône, le Cardinal-évêque assistant est assis sur un faldistoire placé à droite du Pape, en avant sur le palier supérieur. Les deux Cardinaux-diacres assistants sont assis sur des tabourets à côté du Pape. Un peu en arrière se trouve le Prince assistant au trône.

Sur les marches du trône sont assis les Auditeurs de Rote avec le Maître du Sacré-Palais, les Prélats des Collèges : la Chambre et la Signature Apostolique, les Camériers secrets pour la falda et les Avocats Consistoriaux.

Le Glória terminé, toute l'assistance se lève. Le Pape se découvre et chante le Pax vobis et l'oraison, après laquelle il s'assied derechef.

L'ORAISON

Pax vobis [etc.]

Orémus [etc.]

[28] CHANT DES LITANIES

L'Oraison terminée, il se forme un petit cortège conduit par le premier Cardinal-diacre, et comprenant les auditeurs de Rote et les avocats consistoriaux; ils se rendent sous la confession et vont implorer, près du tombeau de l'Apôtre, la protection du Christ et des Saints sur le nouvel élu. Le Cardinal-diacre porte en main la ferula, bâton recouvert de velours rouge avec des ornements d'argent. Arrivé dans la confession, il se met à genoux et chante trois fois :

Exáudi, Christe.

Exaucez-nous, ô Christ!

On répond :

Dómino nostro Ioánni a Deo decreto Summo Pontífici et universáli Papæ, vita.	A Sa Sainteté Jean XXIII choisi par Dieu comme Souverain Pontife et Père universel, vie!
--	--

Puis on chante les litanies du couronnement :

Salvátor mundi (ter),	Sauveur du monde (trois fois),
Sancta María (bis),	Sainte Marie (deux fois),
Sancte Míchael,	Saint Michel,
Sancte Gábriel,	Saint Gabriel,
Sancte Ráphaël,	Saint Raphaël,
Sancte Iohánnes Baptísta,	Saint Jean-Baptiste,
[29] Sancte Petre,	Saint Pierre,
Sancte Paule	Saint Paul,
Sancte Andréa,	Saint André,
Sancte Jacóbe,	Saint Jacques,
Sancte Stéphanne,	Saint Etienne,
Sancte Leo	Saint Léon,
Sancte Gregóri,	Saint Grégoire,
Sancte Basíli,	Saint Basile,
Sancte Benedícte,	Saint Benoît,
Sancte Domínice,	Saint Dominique,
Sancte Francisce,	Saint François,
Sancta Agnes,	Sainte Agnès,
Sancta Cæcília,	Sainte Cécile,
Sancta Lúcia,	Sainte Lucie,

A chaque invocation, le chœur répond :

Tu illum adiúva.	Aidez-le!
Ÿ. Kýrie eléison.	Ÿ. Seigneur, ayez pitié!
Ř. Christe eléison.	Ř. Christ, ayez pitié!
Ÿ. Kýrie eléison.	Ÿ. Seigneur, ayez pitié!

ÉPÎTRE, GRADUEL ET TRAIT

Le Sous-diacre latin reçoit d'un des Clercs de la Chapelle le livre des Epîtres, il quitte l'autel accompagné d'un Maître des cérémonies et se rend dans le carré du presbytérium où il chante l'Epître latine.

Le Sous-diacre grec quitte à son tour l'autel avec le livre des Epîtres en grec, se place à côté du Sous-diacre latin et, assisté d'un Maître des cérémonies, il chante l'Epître en grec. Les deux Sous-diacres vont ensuite baiser les pieds du Pape, le premier à droite, le second à gauche.

Le texte dont l'Eglise a fait choix pour l'Epître de la Messe de ce jour est le début de la première lettre adressée par Saint-Pierre aux chrétiens de son temps. C'est la première de ces « encycliques » par lesquelles les chefs visibles de l'Eglise transmettent aux fidèles la parole reçue du Christ.

[30] Lécitio Epistolæ B. Petri Apóstoli, I, I, 1–7. [etc.]

[31] *Le chœur chante alors le Graduel et le Trait.*

GRADUEL

Ps. 106, 31 et 31 [etc.]

TRAIT

Mt. 16, 18–19 [etc.]

[32] ÉVANGILE

Pendant qu'on chante, le Pape lit à mi-voix de son côté, l'Epître, le Graduel et le Trait, dit la prière : Munda cor meum et lit l'Evangile. Aussitôt qu'il a terminé, le Cardinal-diacre d'office quitte l'autel au milieu duquel il a placé l'Evangéliste. Il se rend au trône baiser la main droite du Pape. Le Cardinal-évêque assistant présente la navette à Sa Sainteté qui bénit et impose l'encens. Le Thuriféraire retourne à l'autel auprès des Acolytes céroféraires qui tiennent les sept chandeliers, et son rangés devant l'autel.

Le Sous-diacre apostolique prend place au milieu d'eux.

Le Cardinal-diacre d'office est revenu pendant ce temps à l'autel, il se prosterne sur le degré supérieur et récite le Munda cor meum :

Munda cor meum [etc.]

Puis il se relève, prend l'Evangile, ayant le Sous-diacre latin à sa gauche, accompagné des sept Céroféraires et précédé du Thuriféraire, il va au trône, se prosterne devant le Pape et demande la bénédiction en disant :

Iube, Dómine, benedícere.

Le Pape répond :

Dóminus sit in corde tuo [etc.]

[33] *Le Cardinal-diacre, accompagné des Acolytes et du Sous-diacre, se rend dans le carré du presbytérium, place le livre sur un pupitre et chante l'Evangile après l'encensement d'usage.*

Ÿ. Dóminus vobíscum [etc. Mt 16, 13–19]

[34] *L'Evangile latin terminé, le Cardinal-diacre revient à l'autel accompagné de cinq Acolytes céroféraires; deux seuls des sept restent au pupitre pour assister le Diacre grec qui, portant de l'autel où il a déposé l'Evangélaire grec, se rend au trône, baise le pied du Pape et retourne ensuite à l'autel pour les prières avant l'Evangile. Accompagné du Sous-diacre de son rite et d'un Maître des cérémonies, il va derechef au trône, demande la bénédiction au Pape et se rend ensuite au pupitre où il annonce la lecture de l'Evangile en s'écriant : Sophia! (la sagesse). Le Pape répond à l'annonce de l'Evangile : Eiréné pâsi (Paix à tous) puis assiste découvert à la lecture de l'Evangile grec. A la fin, le chœur chante Doxa soi Kýrie, doxa soi (Gloire à vous, Seigneur, gloire à vous) et le Sous-diacre grec prend l'Evangélaire et va avec le Sous-diacre latin au trône. Tous deux offrent leur livre à baiser au Pape, et retournent à l'autel près de leurs Diacres.⁷ Le Cardinal-évêque encense le Pape, debout au trône.*

⁷ L'usage de chanter l'Épître en grec, à la Messe papale, n'est pas, comme le disent certains liturgistes, le signe de l'union proclamée en 1274, au Concile de Lyon, sous Grégoire X. Là, comme plus

Le Saint Père entonne alors le Credo.

CREDO

Le Credo qui est chanté après l'Évangile est la profession de foi rédigée au Concile de Nicée (325) et légèrement complétée un peu plus tard par celui de Constantinople (381).

L'adhésion pleine en entière aux vérités révélées et enseignées par l'Église est la marque distinctive des vrais croyants.

Credo in unum Deum [etc.]

[36] II – DE L'OFFERTOIRE AU « PATER »

LA PRÉGUSTATION OU LES ÉPREUVES

Pendant le chant du Credo, tout le monde est assis comme au Glória. Mais, après que le chœur a chanté Et homo factus est, le Cardinal-diacre d'office, accompagné du Sous-diacre latin, se rend du côté de l'Épître, à la crédence sur laquelle sont placés cinq des sept chandeliers que portent les Acolytes. Le Cardinal et le Sous-diacre se lavent les mains. Ils retournent à l'autel, sur lequel ils étendent la vaste nappe de lin damassé, bordée de dentelles d'or, qui représente l'ancien corporal destiné à couvrir les dons offerts pour le saint Sacrifice.

Le Cardinal-diacre, tourné vers la croix, reste au milieu de l'autel, tandis que le Sous-diacre en descend pour se rendre à la crédence du Sacriste, placée du côté de l'Épître et voisine de celle du Cardinal-diacre. Sur cette crédence sont les deux autres chandeliers des Acolytes. Un Maître des cérémonies et un Clerc de la Chapelle placent sur les épaules du Sous-diacre le voile huméral de soie blanche. Celui-ci prend la bourse qui contient le corporal, deux purificateurs et la boîte d'argent qui renferme les hosties et revient à l'autel par le côté de l'Épître. Le Cardinal-diacre reçoit la bourse et la boîte aux hosties, et déploie le corporal au milieu de l'autel.

tard à Florence sous Eugène IV (1431-1447), les Pères du Concile chantèrent, en latin et en grec, le symbole de Nicée. Le chant de l'Épître et de l'Évangile en latin et en grec, à la Messe papale, est un vestige de la liturgie romaine primitive, on pourrait même dire de la liturgie apostolique, et rappelle le temps où les premiers fidèles de langue latine et grecque assistaient mêlés à l'office. Des vestiges de cette promiscuité de langues sont restés dans la liturgie latine où, entre autres, à la Messe on chante le *Kyrie eléison*.

Entre temps, le prélat Sacriste a quitté le trône du Pape et s'est rendu à la crédence où il prend le voile huméral. On lui remet le calice, la patène, deux purificateurs, et la cuillère d'or. Il recouvre le tout du voile huméral. Un des Acolytes l'accompagne portant deux burettes vides et une petite coupe. Précédés des Massiers et du Maître des cérémonies, ils vont à la [37] crédence du Pape, du côté de l'Evangile. Là, Le Sacriste dépose les vases sacrés et l'Acolyte les burettes. Assisté de l'Echanson ou crédencier papal, le Sacriste purifie le calice, la patène, la cuillère, les burettes, avec du vin. Il purifie avec de l'eau la burette destinée à renfermer ce liquide. L'Echanson, après avoir versé le vin et l'eau dans une autre coupe en fait la prérogustation, c'est-à-dire le boit, pour démontrer que ce liquide ne contient aucune substance dangereuse. Il met ensuite le vin et l'eau dans les burettes qu'il donne à l'Acolyte. Ce dernier et le Sacriste, couvrant de l'huméral le calice, la patène et la cuillère, reviennent à l'autel et y déposent les vases sacrés.

Alors le Cardinal-diacre d'office, prend dans la boîte trois hosties et les dispose sur la patène. Avec une de ces hosties il frotte la patène, avec l'autre il touche à l'intérieur et à l'extérieur la coupe du calice.

Le Sacriste doit ensuite consommer les deux hosties, le visage tourné vers le Pape.

La troisième hostie est déposée sur la patène et sert pour la Messe.

Le Cardinal-diacre prend ensuite les burettes des mains du Sous-diacre latin et verse dans une coupe une portion d'eau et de vin que le Sacriste doit boire immédiatement pour achever l'épreuve des oblations.⁸

L'OFFERTOIRE

Le Credo terminé, le Pape s'adresse à l'assistance :

Ÿ. Dóminus vobíscum [etc.]

⁸ Ces prérogustations, qui semblent n'avoir plus aujourd'hui qu'un intérêt de curiosité, rappellent les tristes époques où souvent le poison jouait un rôle. L'histoire nous offre des exemples de prêtres et d'Evêques empoisonnés avec le pain et le vin du Saint Sacrifice. Quelquefois un pressentiment miraculeux avertissait certains personnages connus pour leur sainteté. Cette prérogustation démontre qu'on n'a rien changé depuis des siècles dans le rite de la Messe papale. On ne peut pas dire d'ailleurs qu'elle soit entièrement dépourvue d'utilité : il y a eu des cas, en dehors de la Chapelle Papale, où pour n'avoir pas fait la prérogustation on versa au Pape par erreur de l'eau en guise de vin (les deux liquides étant contenus dans des burettes d'argent identiques). Il fallut alors refaire la consécration.

[38] *Il lit alors, pendant que le chœur la chante, une brève prière, dite Antienne de l'Offertoire.*

Mt 16, 18–19

Tu es Petrus [etc.]

Le Cardinal-diacres assistants ôtent au Pape l'anneau pontifical et les gants qu'ils remettent à l'un des Acolytes. Le Maître du Saint-Hospice se rend à la crédence du Pape avec l'Auditeur de Rote et le Clerc de la Chambre Apostolique pour y prendre l'aiguïère et la cuvette de vermeil et revient au trône pour verser l'eau sur les mains de Sa Sainteté. Le Cardinal-évêque assistant présente au Pape l'anneau usuel, différent de celui qu'il porte quand il met les gants. Le Saint Père descend du trône, bénit en passant le Sacré Collège, arrive au pied de l'autel, où le Cardinal-diacre d'office lui ôte la mitre. Il en monte les degrés et le baise au milieu.

Le Cardinal-évêque assistant monte à la gauche du Pape pour lui indiquer les passages du missel, que soutient un Evêque assistant, tandis qu'un autre Evêque assistant tient le cierge recourbé. Les autres Evêques assistants suivent le Pape et viennent se placer aux côtés de l'autel, deux marches au-dessous du degré supérieur.

Le Cardinal-diacre d'office présente au Pape la patène avec l'Hostie et le Pontife l'offre à la manière ordinaire, en disant :

Súscipe, sancte Pater [etc.]

[39] *Le Sous-diacre présente au Cardinal-diacre le vin. Celui-ci en verse dans le calice une quantité suffisante pour trois personnes. Le Sous-diacre prend ensuite avec la cuillère d'or quelques gouttes d'eau versées par le Sacriste et se prosterne.*

Le Pape bénit l'eau en disant :

Deus [etc.]

Le Sous-diacre verse alors les quelques gouttes d'eau, qui vont s'unir au vin dans le calice, symbolisant l'union des fidèles avec Jésus-Christ. Le Cardinal-diacre passe le calice au Saint Père, et celui-ci l'élève en prononçant les prières habituelles :

Offérimus tibi [etc.]

[40] *Il le repose sur l'autel et ajoute :*

In spiritu [etc.]

Veni, sanctificátor [etc.]

L'ENCENSEMENT

Le Saint Père met l'encens dans l'encensoir et le bénit en disant :

Per intercessiónem [etc.]

L'encens est offert à Dieu en signe d'adoration et symbolise en même temps les prières que nous élevons vers Lui. Offert [41] aux personnes et aux choses saintes, l'encens indique leur consécration à Dieu. Les fidèles eux-mêmes sont encensés pour honorer leur caractère de membres de Jésus-Christ. Voici les prières que récite le Pape en encensant les oblations – le pain et le vin du sacrifice – et l'autel :

Incensum [etc.]

Dirigátur [etc.]

Il remet l'encensoir au Cardinal-diacre d'office en disant :

Accéndat [etc.]

Le Cardinal-diacre d'office encense alors le Pape; il encense également le Cardinal-évêque et les deux Cardinaux-diacres assistants. Il va ensuite dans le carré du presbytérium rendre les mêmes honneurs aux membres du Sacré-Collège, aux Patriarches, aux Archevêques et aux Evêques assistants au trône, et [42] remet l'encensoir à un Auditeur de Rote qui encense les autres Prélats et le Prince assistant.

Dès que le Pape a été encensé, il se lave les mains en récitant le psaume ci-dessous.

LAVEMENT DES MAINS

Les prêtres, chez les Hébreux, devaient purifier leurs mains en signe d'innocence, avant d'approcher de l'autel. Le psaume 25, que le Célébrant récite en se lavant

les mains, rappelle cet ancien usage, conservé par l'Église dans sa liturgie pour exprimer la parfaite pureté que Dieu exige de ses ministres :

Ps. 25

Lavábo [etc.]

[43] *L'offertoire se termine par la prière suivante, adressée à la Sainte Trinité. Le Pape la récite au milieu de l'autel.*

Súscipe sancta Trínitas [etc.]

LA SECRÈTE

Avant la grande prière eucharistique, qui marque le point central de la Messe, le Pape adresse ce pressant appel aux fidèles :

Oráte, fratres [etc.]

[44] *Le Pape répond Amen, et dit la Secrète.*

Oblátis [etc.]

PRÉFACE

La Préface est l'ouverture solennelle de la grande prière eucharistique ou prière de l'Action de grâces faite par le Célébrant au nom de toute l'assemblée. Il nous invite à la reconnaissance et à la louange pour tous les bienfaits reçus de Dieu par Jésus-Christ dans l'œuvre de notre salut.

Ÿ. Per ómnia [etc.]

[45] Vere dignum est iustum est, æquum et salutáre [etc.]

Le Sanctus est le chant des Anges et des Saints au ciel.

Le Benedictus est l'acclamation qu'a salué l'entrée de Jésus à Jérusalem, et qui salue sa venue sur l'autel.

Sanctus [etc.]

[46] *Au Sanctus, huit prélats Votants de la Signature, portant des torches allumées, accompagnés de Maîtres des cérémonies, se mettent à genoux devant l'autel.*

Pendant que le chœur chante le Sanctus, le Saint Père commence la lecture du Canon.

CANON

Le Canon, d'un mot grec qui signifie règle, contient l'action même et la formule du Sacrifice, telles que l'Eglise les a reçues de l'Ecriture et de la Tradition.

Te igitur [etc.]

Après avoir prié pour le Pape et pour tous les fidèles en général, nous recommandons spécialement à Dieu ceux qui nous sont chers.

Meménto [etc.]

[47] *Unis à l'Eglise triomphante en vertu de la Communion des Saints, nous implorons le secours de la Mère de Dieu, des Apôtres et des Martyrs.*

Communicantes [etc.]

[48] *Comme dans l'ancienne loi, le Célébrant étend les mains sur l'hostie et le calice pour exprimer que la divine Victime est chargée de nos péchés.*

Hanc igitur [etc.]

Puis il prie Dieu de bénir une dernière fois le pain et le vin, et d'opérer en eux le grand miracle de la consécration.

Quam oblationem [etc.]

CONSÉCRATION

Un grand silence s'est fait dans l'assistance⁹ à l'approche du moment solennel de la consécration, qui va renouveler la trans[49]substantiation de la dernière Cène et rendre présent Jésus-Christ sur l'autel. Les Gardes Noble et les Suisses ont mis le genoux en terre et abaissé leurs armes.

Qui, prǐdie [etc.]

Hoc est [etc.]

Le Pape élève la Sainte Hostie et la montre à l'assistance en se tournant successivement vers la droite, puis vers la gauche. Il fera de même dans un instant pour le calice.

Símili modo [etc.]

Hic est [etc.]

Hæc quotiescúmque [etc.]

[50] *Pendant l'élévation, les trompettes de la Garde Noble, placées à la grande fenêtre intérieure au dessus de la porte d'entrée de la basilique, jouent une symphonie religieuse particulièrement douce et mélodieuse.*

Le chœur chante ensuite le Benedictus et le Pape continue les prières du canon jusqu'au Pater. Il évoque d'abord le souvenir de la Passion du Fils de Dieu et de son triomphe, et présente à Dieu ce même Fils immolé sur l'autel, comme l'expression la plus parfaite de l'adoration.

Unde et mémoires [etc.]

Le Célébrant demande à Dieu d'agréer notre Sacrifice comme il reçut ceux d'Abel, d'Abraham et de Melchisédech.

Supra quæ [etc.]

9 On ne fait point usage de la sonnette aux Messes papales et aux Messes célébrées devant le Pape. C'est une coutume qui s'est introduite dans les églises vers la fin du moyen-âge, mais les Papes n'ont pas admis cette innovation dans leurs chapelles. C'est ainsi qu'à l'archibasilique du Latran, cathédrale de l'Evêque de Rome, on ne sonne pas la clochette pendant la Messe conventuelle. Chez les grecs la sonnette n'est pas en usage.

[51] *Puis, s'inclinant profondément, il demande que cette Oblation soit présentée à Dieu sur l'autel du ciel par le ministère des saints Anges.*

Súppliques te [etc.]

L'Eglise souffrante doit aussi avoir sa part de sacrifice. Le Célébrant recommande ici à Dieu les âmes du purgatoire :

Meménto [etc.]

[52] *Il se frappe la poitrine :*

Nobis quoque [etc.]

Le Célébrant termine le Canon par une doxologie à la très sainte Trinité, qui reçoit toute la gloire de Jésus-Christ, Victime du Calvaire et de l'autel.

Per ipsum [etc.]

[53] III – DU « PATER » À LA FIN DE LA MESSE

Avant que le Pape ne commence le Pater, le Prélat sacriste se rend à sa crédence, où se trouve l'Acolyte votant de la Signature; ce dernier prend les burettes et la coupe, pendant que le premier, portant le voile huméral prend le chalumeau d'or de la main droite et le calice pour les ablutions du Pape, de la main gauche. L'un et l'autre, précédés des Massiers, se rendent à la crédence du Pape où ils déposent les vases. L'Echanson vide les burettes, les purifie ainsi que la coupe, le chalumeau et le calice en renouvelant l'épreuve que nous avons vu faire avant l'Offertoire. L'Acolyte prend les burettes et la coupe, le Sacriste le chalumeau d'or, le calice et deux purificateurs. Précédés des Massiers et d'un Maître des cérémonies, ils vont se placer à la droite du trône, restant l'un près de l'autre sur le gradin supérieur.

LE « PATER »

L'Oraison dominicale est ainsi appelée parce qu'elle nous a été enseignée par Notre-Seigneur lui-même. Toutes les prières que nous adressons à Dieu ne

sont que le développement d'une ou de plusieurs des sept demandes du Pater. Cette prière est reliée ici aux dernières oraisons du Canon par une courte introduction :

Ÿ. Per ómnia [etc.]

Orémus.

Præcéptis [etc.]

Pater noster [etc.]

[54] R̄. Sed líbera [etc.]

Le Célébrant développe dans la prière suivante la dernière demande du Pater :

Líbera nos [etc.]

LA COMMUNION

Les prières et les cérémonies qui suivent sont une préparation à la Communion.

[55] *Le Célébrant dit en chantant :*

Ÿ. Per ómnia [etc.]

Puis, comme Jésus à la dernière Cène, il rompt l'hostie, précieux gage de notre paix, et continue en chantant :

Ÿ. Pax Dómini [etc.]

R̄. Et cum [etc.]

Le Célébrant met dans le calice une petite partie de l'hostie en disant :

Hæc commíxtio [etc.]

R̄. Amen.

Adressons-nous, avec le Célébrant, à Jésus lui-même, en nous frappant la poitrine, et demandons-lui le pardon et la paix.

Agnus Dei [etc.]

À la suite de l'Agnus Dei, le Pape récite à voix basse, incliné au milieu de l'autel, la première des trois prières avant la Communion, dans laquelle il demande pour l'Eglise la paix et l'union :

[56] Dómine Iesu [etc.]

Il baise alors l'autel avec le Cardinal-évêque assistant, lui donne la paix, la donne encore aux deux Cardinaux-diacres assistants, se réservant de la donner au Diacre d'office, quand il l'aura communie. Après avoir fait la genuflexion devant les saintes Espèces placées sur l'autel, la tête découverte et les mains jointes, il retourne au trône, accompagné des Cardinaux et Prélats assistants.

À peine le Cardinal-évêque assistant a-t-il reçu la paix du Pape, qu'il est allé la porter au premier Cardinal de chaque ordre, au premier Patriarche à la droite du trône, ensuite au premier Archevêque assistant, à gauche, et à un Auditeur de Rote, qui, accompagné d'un Maître de cérémonies, la porte au premier Evêque non assistant au trône, lequel la donne aux Evêques orientaux et aux Abbés mitrés; ces dignitaires la transmettent au Prince Assistant au Trône, aux Pénitenciers et aux autres Prélats.

Dès que le Pontife a quitté l'autel, le Cardinal-diacre d'office se place du côté de l'Épître, de manière qu'il puisse voir la sainte Eucharistie sur l'autel et le Pape sur son trône. Il revient ensuite au milieu de l'autel, prend la patène, sur laquelle le Maître des cérémonies a placé l'astérisque, ¹⁰ l'élève jusqu'à [57] la hauteur de son front pour la montrer au peuple, se tournant à droite de manière qu'il aperçoive le Pape, il l'élève plus haut, faisant un demi-cercle et retournant à gauche, de manière à voir encore le Pontife; il remet la patène avec l'hostie consacrée, et assujettie par l'astérisque, au Sous-diacre à genoux du côté de l'Évangile, qui la reçoit sur ses mains, couvertes d'un riche voile brodé d'or. Le Cardinal-diacre fléchit le genou et adore la sainte Hostie jusqu'à ce que le Sous-diacre, se relevant, la porte au Pape. Le Cardinal-diacre se relève, et se tournant

¹⁰ L'astérisque est un couvercle en forme d'étoile, qu'on pose sur la patène pour couvrir l'hostie pendant qu'elle est transportée de l'autel au trône. Elle a douze rayons sur lesquels sont inscrits les noms des douze Apôtres. C'est encore un souvenir des rites anciens. Les grecs posent toujours, durant la Messe, l'astérisque sur les Espèces du pain. L'astérisque grecque est formée de deux demi-cercles, au centre est suspendue une petite étoile. Elle empêche l'hostie d'être touchée par le voile dont le prêtre grec couvre la patène

du côté de l'Épître, il attend que le Sous-diacre, qu'accompagne un Maître de cérémonies, soit arrivé au trône.

Le Pape, à genoux, adore dans un profond recueillement l'Hostie lorsqu'on la porte de l'autel au trône. Toute l'assistance est également à genoux. Les Gardes Nobles qui entourent le presbytérium, baissent leurs épée et fléchissent le genou.

Le Pontife se relève, restant toujours dans l'attitude de la prière. Le Sous-diacre se place à sa gauche.

Le Cardinal-diacre resté à l'autel, prend ensuite le calice, l'élève pour le faire voir au Pape et au peuple, comme il l'a fait pour l'hostie. Accompagné par un Maître de cérémonies qui couvre le calice d'une pale carrée brodée d'or, et marchant avec lenteur et dans un profond recueillement, il le porte au Pape, qui, à genoux sur son trône, adore le Précieux Sant et se relève ensuite.

Le Cardinal monte sur le palier du trône, se place à côté du Cardinal-évêque assistant et du Sacriste, c'est-à-dire à la droite du Pape. Ensuite les deux Archevêques assistants présentent au Pontife le missel dans lequel il lit les deux dernières oraisons avant la Communion :

Dómine Iesu [etc.]

[58] Percéptio Córporis [etc.]

Le second Maître de cérémonies enlève alors de la patène que tient le Sous-diacre, l'astérisque, et le Pape prend une des deux parties de l'hostie de la main gauche et dit :

Panem cæléstem [etc.]

Puis il dit trois fois, en se frappant la poitrine à chaque fois, la prière du centurion de l'Évangile :

Dómine, non sum dignus [etc.]

[59] *Il se communique après avoir tracé avec l'hostie le signe de la croix en disant :*

Corpus Dómini [etc.]

Après la Communion sous l'espèce du pain, le Pape reste un instant immobile en adoration.

La Communion sous l'espèce du vin est précédée de la prière suivante :

Quid retribuam [etc.]

Le Sous-diacre latin s'est écarté entre temps pour permettre au Cardinal-diacre de s'avancer près du Pontife avec le calice. Le Sacriste remet au Cardinal-évêque assistant le chalumeau d'or¹¹ que le Pape plonge dans le calice pour aspirer une partie du vin consacré.

Après avoir pris le Précieux Sang, le Pontife donne la Communion au Cardinal-diacre d'office et au Sous-diacre apostolique. Pour cela il partage en deux l'autre partie de l'hostie, en donne une parcelle au Cardinal-diacre resté debout devant lui, et l'autre au Sous-diacre, qui se met à genoux. Tous les deux, avant de prendre la sainte Eucharistie, baisent l'anneau du Pape et reçoivent de lui le baiser de paix.

Après avoir fait la Communion, le Diacre et le Sous-diacre reviennent immédiatement à l'autel, le premier rapportant le calice et le chalumeau d'or et le second la patène. Le Pape [60] et toute l'assistance fléchissent le genou quand le Diacre et le Sous-diacre quittent le trône pour retourner à l'autel. A l'autel, le Sous-diacre purifie la patène sur le calice, et le Diacre consume, avec le chalumeau, une partie du Précieux Sang; le reste est consommé par le Sous-diacre, sans l'emploi du chalumeau. Il purifie ensuite le calice.

LES ABLUTIONS, LA POSTCOMMUNION ET L' « ITE MISSA EST »

Pendant ce temps, le Pape prend les ablutions dans un calice particulier que lui présente le Cardinal-évêque assistant qui le rend ensuite au Sacriste, et le premier Cardinal-prêtre présente l'eau, qu'il verse de la burette dans une petite tasse en or pour la purification des doigts.

Les ablutions sont accompagnées de deux prières suivantes :

Quod ore [etc.]

¹¹ Jusqu'au XIIe siècle, même les laïques se servaient d'un chalumeau pour prendre le Précieux-Sang. La coutume cessa lorsqu'on ne donna plus la Communion sous les deux espèces. Elle s'est seulement perpétuée à la Messe papale solennelle.

Corpus tuum [etc.]

Dès que le Pape a pris la dernière ablution, il se lave les mains selon le cérémonial d'usage. Les Chantres entonnent l'antienne de la Communion quand le Pontife descend du trône pour [61] retourner à l'autel, où il lit la Communion et chante l'oraison de la Post-Communion :

Commúnio.

Mt. 16, 18

Tu es Petrus [etc.]

Ÿ. Dóminus vobíscum.

Ŕ. Et cum [etc.]

Orémus [etc.]

Ŕ. Amen.

Ÿ. Dóminus vobíscum.

Ŕ. Et cum [etc.]

Le Cardinal-diacre d'office chante l'Ite missa est :

Ÿ. Ite, Missa est.

Ŕ. Deo grátias.

[62] BÉNÉDICTION ET DERNIER ÉVANGILE

Le Pape, sans mitre, ayant devant lui la croix papale portée par l'Auditeur de Rote Crucifère, donne alors sa bénédiction :

Ÿ. Sit nomen [etc.]

Le Cardinal-évêque assistant dit, aussitôt après la bénédiction : Indulgéntiam, Beatíssime Pater. Le Pape répond : Plenáriam, puis il passe du côté de l'Évangile et lit le dernier Évangile.

Ÿ. Inítium [etc.]

Ŕ. Glória [etc.]

In princípío [etc.]

[63] *R.* Deo grátias.

Le Cardinal-évêque assistant proclame alors l'indulgence plénière accordée par le Pape à tous les assistants.

Le premier Cardinal-diacre remet au Pape la mitre. Le Saint Père descend de l'autel, sur lequel il laisse le manipule. Il va se placer à genoux sur un faldistoire, au pied de l'autel, où pen[64]dant quelque temps, ayant quitté la mitre, il demeure en oraison.

Quand le Pape a fini sa prière et pris place sur la Sedia, le premier Cardinal-diacre lui remet les gants, l'anneau pontifical et la tiare. A ce moment, l'Archiprêtre de la basilique de Saint-Pierre, accompagné de deux Chanoines en habit de chœur, s'approche de Sa Sainteté et lui offre, dans une bourse de soie brodée d'or, l'honoraire de la Messe en disant : Beatissime Pater, Capitulum et Canónici hujus sacrosánctæ Basilicæ, Sanctitáti Vestræ consuétum offerunt presbytérium, pro Missa bene cantáta.

(Très-Saint Père, le Chapitre et les Chanoines de cette sainte Basilique, offrent à votre Sainteté l'honoraire pour la Messe bien chantée).

Le Cardinal-archiprêtre baise la main du Pape, les Chanoines lui baisent le pied.

Le Pape donne la bourse au Cardinal-diacre d'office. Celui-ci en fait cadeau à son caudataire.

Cette bourse renferme 25 jules d'ancienne monnaie. C'est toujours la même monnaie qu'on offre au Pape, car le Caudataire la reporte au Chanoine sacristain de la basilique et reçoit en échange 5 écus.

IV – LE COURONNEMENT

*La messe terminée, le Pape, revêtu de tous les ornements liturgiques (y compris les gants), et ne laissant sur l'autel que le manipule, remonte * sur la Sedia gestatoria. Le cortège se reforme comme à l'arrivée et se dirige vers le fond de la Basilique, puis par le portique, l'Escalier Royal, la Salle Royal et la Salle de la Bénédiction, il arrive à la Loggia supérieure, donnant sur la place Saint-Pierre, où un trône a été préparé. * / ** A son trône. C'est là qu'aura lieu aujourd'hui la cérémonie du Couronnement, qui se déroulait d'habitude sur la « loggia ». ***

Le Pape s{y} assied, ayant à ses côtés les Cardinaux-Diacres assistants et les prélats portant la croix papale, les tiares, les mitres et les chandeliers. Les

chantres entonnent le motet de Palestrina : Corona aurea super caput ejus, après quoi le Doyen du Sacré Collège récite le Pater, avec les versets et répons suivants :

Ÿ. Cantémus Dómino.

℞. Gloríose enim magnificátus est.

[65] Ÿ. Buccináte in neoméniá tuba.

℞. In insígni die solemnitátis vestræ.

Ÿ. Iubiláte Deo, omnis terra.

℞. Servíte Dómino in lætítia.

Ÿ. Dómine, exádi oratiónem meam.

℞. Et clamor meus ad te véniat.

Ÿ. Dóminus vobíscum.

℞. Et cum spírítu tuo.

Ÿ. Chantons au Seigneur.

℞. Car il a été glorieusement magnifié.

Ÿ. Que les trompettes retentissent.

℞. Au jour insigne de votre solennité.

Ÿ. Exulte en Dieu, terre entière.

℞. Servez le Seigneur dans la joie.

Ÿ. Seigneur, exaucez ma prière.

℞. Et que mon cri s'élève jusqu'à vous.

Ÿ. Le Seigneur soit avec vous.

℞. Et avec votre esprit.

Orémus.

Omnípotens sempitérne Deus, dígnitas sacerdotíi et auctor regní, da grátiam fámulo tuo Ioánni Pontífici nostro, Ecclésiám tuam fructuóse regéndi, ut qui tua cleméntia pater regum et rector ómnium fidélium constitúitur et coronátur, sálubri tua dispositióne cuncta bene gubernén-tur. Per Christum Dóminum nostrum.

℞. Amen.

Prions.

Dieu tout puissant et éternel, honneur du sacerdoce et auteur de la royauté, accordez à votre Serviteur Jean XXIII, notre Pontife, la grâce de régir avec fruit votre Eglise : que celui qui, par votre clémence est constitué et couronné père des rois et maître de tous les fidèles, gouverne sagement toutes choses selon vos salutaires dispositions. Par le Christ Notre-Seigneur.

℞. Ainsi soit-il.

Le second des Cardinaux-diacres s'approche du Pontife et lui ôte la mitre. Le premier des Cardinaux-diacres, auquel revient l'honneur de la couronner, prend alors la tiare et la lui pose sur la tête en disant :

[66] Accipe tíaram tribus coronis ornátam et scias te esse patrem prín-cipum et regum, rectórem orbis, in terra Vicárium Salvatóris nostri Iesu

Recevez la tiare aux trois couronnes et sachez que vous êtes le Père des princes et des rois, le guide du monde, le Vicaire sur la terre de notre Sauveur Jésus-Christ, à qui

Christi, cui est honor et glória in sæcula sæculórum. Amen. revient l'honneur et la gloire dans les siècles des siècles. Ainsi soit-il.

Le premier acte du Pape nouvellement couronné est de donner au peuple sa Bénédiction en forme solennelle. Il lit d'abord à haute voix sur le livre, qui lui présentent les Archevêques assistants au Trône, les prières suivantes :

Sancti Apóstoli Petrus et Paulus, de quorum potestáte et auctoritáte confidimus, ipsi intercedánt pro nobis ad Dóminum. Que les saint Apôtres Pierre et Paul, dans le pouvoir et l'autorité desquels nous confions, intercedent pour nous auprès du Seigneur.

Précibus et méritis beátæ Mariæ semper Vírginis, beáti Michaélis Archángeli, beáti Ioánnis Baptístæ, et sanctórum Apostolórum Petri et Pauli, et ómnium Sanctórum, misereátor vestri omnípotens Deus et dimíssis ómnibus peccátis vestris, perdúcat vos Iesus Christus ad vitam ætérnam. Amen. Que par les prières et par les mérites de la bienheureuse Marie toujours Vierge, du bienheureux Archange Michel, du bienheureux Jean-Baptiste, des saints Apôtres Pierre et Paul et de tous les Saints, le Dieu tout-puissant ait pitié de vous et que Jésus-Christ, après vous avoir pardonné tous vos péchés, vous conduise à la vie éternelle. Ainsi soit-il.

Indulgéntiam, absolutiónem, et remissionem ómnium peccatórum vestrórum, spátium veræ et fructuósæ pœ[niténtiæ, cor semper pœnitens et emendatióem vitæ, grátiam et consolatióem Sancti Spíritus, et finálem perseverántiam in bonis opéribus, tríbuat vobis omnípotens et miséricors Dóminus. Amen. Que le Dieu tout-puissant et miséricordieux vous accorde l'indulgence, l'absolution et la rémission [67] de tous vos péchés, un délai de vraie et fructueuse pénitence, un cœur toujours contrit, l'amélioration de votre vie, la grâce et la consolation du Saint-Esprit, et la persévérance finale dans les bonnes œuvres. Ainsi soit-il.

Puis il donne la bénédiction Urbi et Orbi selon la formule accoutumée :

Benedíctio Dei [etc.]

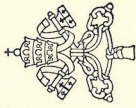
℞. Amen.

Le premier Cardinal-diacre annonce alors en latin au peuple que tous les fidèles qui ont reçu la Bénédiction Papale (y compris, en vertu d'une récente disposition, ceux qui l'ont reçue par la Radio) ont gagné une indulgence plénière. Le second Cardinal-diacre assistant l'annonce ensuite en italien.

Sa Saineté Jean XXIII

LA
CÉRÉMONIE SOLENNELLE
DU COURONNEMENT DE SA SAINTÉTÉ
JEAN XXIII
À LA BASILIQUE DE SAINT-PIERRE
LE 4 NOVEMBRE 1958

IMPRIMERIE POLYGLOTTE VATICANE - 1958

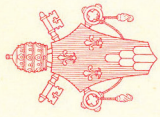

0102 131184

"... fidelissimus agens in nomine Domini"
(Act. 9.2.8)

Paulus P.P. VI -

L A
CÉRÉMONIE
SOLENNELLE
DU COURONNEMENT
DE SA SAINTETÉ
PAUL VI
LE 30 JUIN 1963

IMPRIMERIE POLYGLOTTE VATICANE
1963

Karta tytułowa ordines z 1963

Znaczenie rytuału w paschalnej liturgii rodzinnej w świetle księgi „Sefer habrachot”

Mirosław Rucki

Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu

miroslaw.rucki@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7666-7686>

Najstarszym wciąż używanym modlitewnikiem świata jest niewątpliwie zbiór psalmów, z których znaczna część była śpiewana w czasie uroczystości w Świątyni. Wygnanie babilońskie spowodowało powstanie instytucji synagogi, gdzie zgromadzeni wyznawcy judaizmu mogli wspólnie się modlić¹. Po zburzeniu Drugiej Świątyni w 70 roku po Chrystusie modlitwy w synagogach całkowicie zastąpiły kult ofiarniczy, a rytuały praktykowane wcześniej przez niewielkie wspólnoty nazywane *chawura* wypełniły życie codzienne rodzin żydowskich². Powstawanie nowych sekt oraz rozproszenie po całym świecie stwarzały konieczność ustalenia zasad obowiązujących wszystkich wyznawców judaizmu. Najwcześniejsze znane skanonizowane teksty modlitw pochodzą z okresu *gaonów* (VII–IX wiek po Chrystusie), a najstarszy z tekstów, jakie przetrwały do dnia dzisiejszego, to *Siddur Rawa Amrama*³ ułożony około 860 roku. Drugi z najstarszych to *Hagada* ułożona przez rabina Saadię Gaona około 940 roku w ramach większego zbioru modlitw⁴. Według słownika *Hagada Pesachowa* to „tekst odczytywany w domu podczas uczy sederowej rozpoczynającej święto Pesach”⁵. Tekst ten zawiera fragmenty z Biblii (przeważnie z Księgi Wyjścia i Psalmów), przypowieści, fragmenty

- 1 Wprawdzie synagogi istniały już w czasach przed zburzeniem Świątyni przez Babilończyków, jednak w czasie wygnania instytucja synagogi zyskała samodzielność zapewniającą kontynuację kultu (P. Ginsbury, R. Cutler, *The Phases of Jewish History*, Devora Publishing Company, Jerusaleń 2005, s. 72).
- 2 L. A. Hoffman, *My People's Prayer Book: Shabbat at home*, Jewish Lights Publishing, Woodstock 2004, s. 3-4.
- 3 S. P. Gelbard, *Rite and Reason: 1050 Jewish Customs and Their Sources*, Mifal Rashi Publishing, Petach Tikvah 1998, s. 11.
- 4 P. S. Alexander, *Textual Sources for the Study of Judaism*, Manchester University Press, Manchester 1984, s. 9.
- 5 A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, s. 109.

literatury rabinicznej (m.in. *Miszna* i *Midrasz*), modlitwy i błogosławieństwa, a także pieśni religijne i ludowe.

Przedmiotem niniejszego studium jest przebieg paschalnej liturgii domowej i znaczenie jej rytuałów dla świętującej rodziny. Do analizy wykorzystano książkę *Sefer habrachot* przeznaczoną do odprawiania rodzinnych ceremonii liturgicznych w szabaty i święta⁶. Rozdział *Pesach* zaczyna się w niej na s. 73, po której tytułem wstępu jest podany fragment z Księgi Wyjścia: „Mojżesz powiedział do ludu: Pamiętajcie o dniu tym, gdyście wyszli z Egiptu, z domu niewoli, gdyż potężną ręką wywiódł was Pan stamtąd: w tym to dniu nie wolno jeść chleba kwaszonego. Dziś wychodzicie w miesiącu Abib” (Wj 13, 3–4). Na s. 75 wydawcy umieścili krótkie wyjaśnienia w postaci odpowiedzi na pytania: Co świętujemy w czasie Paschy? Po co jest maca (chleb niekwaszony)? Jakie znaczenie ma szósty dzień Paschy?

Wydawcy odwołali się do wydarzenia historycznego, jakim było wyjście Izraelitów z Egiptu, podając dane według tradycji żydowskiej, ściśle powiązanej z tekstami biblijnymi. Opuszczając w pośpiechu swoje domostwa, Izraelici nie zdążyli ukwasić ciasta, dlatego spożywali chleb niekwaszony, nazywany po hebrajsku *maca*. Chleb ten stał się podstawowym symbolem święta Paschy, które już w Pięcioksięgu zostało nazwane alternatywnie świętem Przaśników – *Hag hamacot* (np. Wj 23, 15). Nazwa ta pojawia się również w tekstach Nowego Testamentu, np. „Nadchodziła uroczystość Przaśników, tak zwana Pascha” (Łk 22, 1).

Zadaniem *Hagady* oraz zawartego w niej porządku obchodów święta Paschy jest wprowadzenie poszczególnych osób i całej wspólnoty rodzinnej do rzeczywistości historycznej. *Seder* nie jest jednak pomyślany jako odtworzenie symbolicznych gestów w celu „przeniesienia się do mitycznej epoki, kiedy miało miejsce objawienie”⁷. *Hagada* nie usiłuje aktualizować wyjścia z Egiptu np. poprzez procesje imitujące wymarsz Izraelitów z domu niewoli. Według Monforda byłoby to przedstawienie dehistoryzujące, odzierające świętowanie z wymiaru historycznego. Tymczasem *Seder* przywołuje dawne

6 Pełna nazwa księgi brzmi: *Sefer habrachot leszabatot wechagim bemiszpacha* (Księga błogosławieństw na szabaty i święta w rodzinie), wyd. Matan Amnujot, Tel-Awiw 2006. Zawartość tej publikacji została szczegółowo opisana w artykule: M. Rucki, *Księga „Sefer habrachot” do żydowskiej liturgii domowej*, „Liturgia Sacra” 51 (2018) nr 1, s. 93–104.

7 M. Eliade, *Cosmos and history. The myth of the eternal return*, Harper & Row, New York 1959, s. 35.

wydarzenia, których osoby świętujące stają się uczestnikami poprzez „włączenie osoby w trwający efekt konsekwencji Wyjścia”⁸.

1. Rytuał wyzbycia się zakwasu

De Vries zauważa, że samo święto Paschy jest symbolem: „Wyjście z Egiptu to *alef* i *taw* – pierwsza i ostatnia litera – w historii judaizmu. [...] Od tego bowiem wydarzenia bierze swój początek pełna cudowności historia Izraela”⁹.

Właściwe obchody Paschy zaczynają się od „usunięcia zakwasu” zgodnie z nakazem biblijnym: „Już w pierwszym dniu usuniecie wszelki kwas z domów waszych, bo kto by jadł kwaszone potrawy od dnia pierwszego do siódmego, wyłączony będzie z Izraela” (Wj 12, 15). Dlatego pierwszym podrozdziałem rozpoczynającym błogosławieństwa i modlitwy na święto Paschy jest *Bdikat chamec* (usunięcie zakwasu). Wydawcy książki *Sefer habrachot* nie opisali dokładnie procedury poszukiwania zakwasu i usuwania go z domu; na ten temat są opracowane obszernie wskazówki rabiniczne.

Pecaric podkreśla, że „Tora zakazuje posiadania jakiegokolwiek ilości *chamecu* podczas święta Pesach. Karą za posiadanie czy używanie *chamecu* jest *karet* – dosł. odcięcie, kara przedwczesnej śmierci zsyłana z Nieba”¹⁰. Biblijne pojęcie *karet* często jest błędnie tłumaczone na język polski jako wykluczenie, jednak z różnych kontekstów wynika, że chodzi właśnie o karę śmierci. W pierwszym przypadku obchodów Paschy (Wj 12, 15. 19) jest mowa o „wycięciu” (*karet*) człowieka, który nie będzie przestrzegał przepisów dotyczących obchodów Paschy, jedząc zabroniony chleb z ciasta ukwaszonego. Ogólny kontekst jest związany z przejściem przez Egipt anioła śmierci zabijającego wszystkich pierworodnych tam, gdzie nie wykonano poleceń przekazanych przez Mojżesza. Zatem „wycięcie” jest czymś więcej niż po prostu usunięcie człowieka z grona świętujących Paschę¹¹.

8 M. Harris, *The Passover Seder: On Entering the Order of History*, „Judaism” 25 (1976) no. 2, p. 167–174.

9 S. P. De Vries Mzn., *Obrzędy i symbole Żydów*, przekł. z niderl. i oprac. A. Borowski, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001, s. 169.

10 *Zemirot Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogosławieństwo po jedzeniu*, red. S. Pecaric, tł. E. Gordon, konsultacje polonistyczne L. Kośka, Stowarzyszenie Pardes, Kraków 2002, s. 28.

11 Szczegółowo znaczenie hebrajskiego pojęcia *karet* w tekstach biblijnych i pozabiblijnych zostało omówione w artykule M. Rucki, *Czy wytracenie oznacza wykluczenie?*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2 (2017), s. 179–195.

Do zakwasu (*chamec*) zalicza się produkty z pięciu rodzajów zbóż, które uległy lub mogą ulec fermentacji w wyniku kontaktu z wodą. Według rabinicznych ustaleń mąka z pszenicy, żyta, owsa, jęczmienia i orkiszu, która miała kontakt z wodą przez 18 minut lub dłużej, jest uważana za *chamec*¹². Pecaric wymienia następujące dwa pozytywne przykazania związane z zakwasem w okresie Paschy:

- nakaz pozbycia się *chamecu*,
- nakaz spożycia *macy* pierwszej nocy Paschy.

Oprócz tego są cztery przykazania negatywne:

- nie wolno jeść *chamecu* podczas trwania Paschy (8 dni),
- nie wolno jeść nic, co było zmieszane z *chamecem*,
- *chamec* nie może być widziany na terenie należącym do Żyda,
- *chamec* nie może być znaleziony na terenie należącym do Żyda¹³.

W księdze *Sefer habrachot* zaznacza się jedynie, że w dniu 13 nisan (lub 12, jeśli 14 nisan wypada w szabat) należy wykonać obrzęd *Bdikat chamec* po odczytaniu wieczornej modlitwy (*arawit*), przy świetle świecy. Pecaric uściśla, że dotyczy to tylko modlitwy odmawianej społecznie (w obecności 10 dorosłych żydów); w przypadku modlitwy indywidualnej *Bdikat chamec* musi nastąpić wcześniej¹⁴. *Hagada* Zalcmiana wymaga, by wykorzystywano świecę woskową¹⁵, Pecaric jednak podaje, że może być też parafinowa; świecy jednak trzeba używać nawet wówczas, gdy rytuał jest wykonywany za dnia¹⁶.

Przed dokonaniem „usunięcia zakwasu” sprząta się cały dom, podwórko i wszystkie pomieszczenia gospodarcze należące do żydowskiej rodziny. Rabini zgodnie podkreślają, że nie chodzi o „wiosenne porządki”, tylko o usunięcie resztek *chamecu*:

Przecież zawsze się dba o porządek! Tu jednak przede wszystkim pozbyć się trzeba wszystkiego, co skwaszone. Skądkolwiek by to było. I nawet najmniejszą drobinę. Ze wszystkich zakamarków i ze wszystkich porów skóry. To tak, jakby miało się odtąd zacząć nowe życie. Czyste i nowe. [...] Wymiała się najmniejsze okruszki, wszyscy przykładają się do ostatnich porządków i do mycia,

12 *Zemiroi Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogostawieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 28.

13 Tamże.

14 Tamże, s. 30.

15 *Hagada. Opowiadania o wyjściu Izraelitów z Egiptu na dwa pierwsze wieczory święta Pesach*, Wydawnictwo Księgarni M. Zalcmiana, Wiedeń 1927, s. 3.

16 *Zemiroi Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogostawieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 32.

tak aby w ciągu najbliższej godziny [...] wszelkie pozostałości *chamec*, które się jeszcze zachować mogły, zostały spalone¹⁷.

Symbolika praśników i zakwasu wielokrotnie jest używana przez autorów Nowego Testamentu. Najczęściej zakwas (*chamec*) symbolizuje grzech i nieczystość, podczas gdy praśny chleb (*maca*) oznacza czystość i świętość¹⁸. *Hagada* wydana przez wspólnotę Żydów mesjańskich¹⁹ przytacza przed opisem rytuału *Bdikat chamec* następujący tekst autorstwa św. Pawła:

Wcale nie macie się czym chlubić! Czyż nie wiecie, że odrobina kwasu całe ciasto zakwasza? Wyrzucicie więc stary kwas, abyście się stali nowym ciastem, jako że praśni jesteście. Chrystus bowiem został złożony w ofierze jako nasza Pascha. Tak przeto odprawiajmy święto nasze, nie przy użyciu starego kwasu, kwasu złości i przewrotności, lecz – praśnego chleba czystości i prawdy (1 Kor 5, 6–8).

Wyzbycie się zakwasu w obrzędowości żydowskiej posiada kolejne wymiary: *bitul chamec* (unieważnienie posiadania zakwasu), *biur chamec* (zniszczenie znalezionych cząsteczek zakwasu przez spalenie) oraz *mechirat chamec* (sprzedaż nie-Żydom zakwasu, jeśli zniszczenie go naraża na zbyt duże straty). W księdze *Sefer habrachot* została umieszczona również formułka wypowiedziana przed spaleniem zakwasu (aram. *Srefat chamec*)²⁰: „Oto jestem gotów spełnić pozytywne i negatywne przykazanie dotyczące spalania *chamecu*”.

2. Nakrycie stołu

Drugim co do znaczenia – obok *chamecu* – typowym dla Paschy symbolem jest stół zastawiony w szczególny sposób. Najważniejsze miejsce zajmuje na

17 S. P. De Vries Mzn., *Obrzędy i symbole Żydów*, dz. cyt., s. 174.

18 Jednym z wyjątków jest przypowieść, w której Pan Jezus porównuje królestwo Boże „do zaczynu, który pewna kobieta wzięła i włożyła w trzy miary mąki, aż się wszystko zakwasilo” (Mt 13, 33; zob. też Łk 13, 21).

19 *Messianic Passover Hagada*, Keren Ahvah Meshichit, Jerusaleń 2006, s. 7.

20 Podtytuł *Srefat chamec* jest w rzeczywistości połączeniem aramejskiego słowa *saraf* – „palić” (por. M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, Luzac & Co., London 1903, s. 1632) oraz hebrajskiego *chamec* – „zakwas”. W samym bowiem aramejskim tekście tego błogosławieństwa słowo *chamec* się nie pojawia, tylko jego aramejski odpowiedniki: *chamira* oraz *chami'a* (tamże, s. 477).

nim talerz sederowy, na którym układa się produkty służące do czynności liturgicznych (symbolicznych). De Vries pisze:

W węższym sensie [*seder* oznacza] talerz umieszczony pośrodku stołu wraz z ułożonymi tam składnikami, które posłużą jako znaki ilustrujące poglądowo przytaczaną już wkrótce z księgi opowieść zwaną *Hagadą*²¹.

We wspólnotach żydowskich produkowane i sprzedawane są ozdobne talerze, na których zaznaczane lub podpisywane są miejsca dla odpowiednich produktów. Pecaric zaznacza, że są dwa warianty ułożenia produktów: według rabina Rema oraz według Arizala²². Każdy z tych dwóch układów ma swoje uzasadnienia i symbolikę.

Księga *Sefer habrachot* ogranicza się do jednego zdania komentarza na temat przygotowania stołu paschalnego, dlatego przytoczę typowy opis świątecznego stołu i jego symboliki z *Hagady* Zalcmana:

Na dużym talerzu lub na tacy układa się 3 prażniki: 1 Kohen, 2 Lewi, 3 Izrael, wyobrażające trzy stany ludu Izraelskiego²³, przegradzając je serwetką, a z wierzchu umieszcza się potrawy, które służą do ceremonii w następującym porządku:

Pieczone jajko²⁴ i pieczone mięso na kości symbolizują nam ofiary, składane w święto Paschy.

Gorzkie ziola mają przypomnieć przygnębiające i ciężkie czasy praojców naszych w Egipcie.

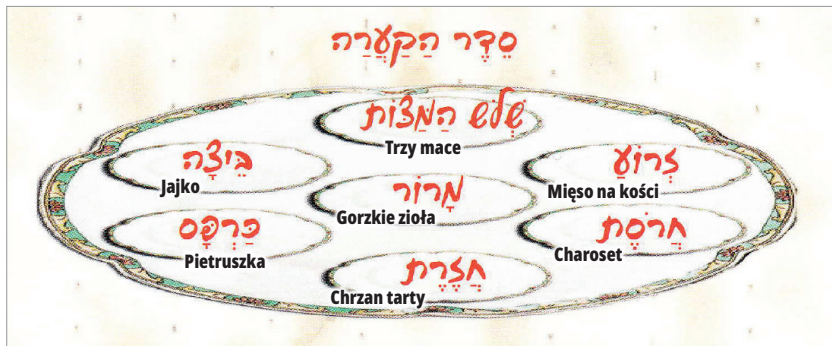
Charoset, sporządzone z orzechów tłuczonych, imbiru i wina, mają być symbolem gliny, w której praojcowie sporządzać musieli cegły.

21 S. P. De Vries Mzn., *Obrzędy i symbole Żydów*, dz. cyt., s. 177–178.

22 *Zemiroi Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogosławieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 51. Rema – skrócone imię polskiego rabina Mojżesza ben Izraela Isserlesa (1520–1572), założyciela rabinicznej uczelni w Krakowie, piastującego stanowisko sędziego w krakowskim sądzie rabinackim, autora wielu prac dotyczących judaizmu (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/8340-issersles-moses-ben-israel-rem> [10.06.2018]). Arizal – skrót imienia Izaaka ben Salomona Aszkenaziego Lurii (1534–1572), twórcy współczesnych nauk kabalistycznych. Doszukiwał się znaczenia mistycznego w każdym przykazaniu Bożym, którego wypełnienie miało według niego wpływ na stan duchowy człowieka. Wprowadził wiele elementów mistycznych do liturgii (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10192-luria> [10.06.2018]).

23 Słowo כהן *kohen* oznacza kapłanów, potomków Aarona, zaś לוי Lewi (Lewici) to jedno z pokoleń Izraela, wyodrębnione do posługi w Świątyni (Lb 8, 14–22).

24 Jajko jako pokarm żałobny zostało wprowadzone do porządku wieczerzy paschalnej na pamiętkę zburzenia Świątyni Jerozolimskiej w 70 roku po Chrystusie. Więcej na ten temat: M. Rucki, M. Abdalla, A. Benyamin, *Jajka wielkanocne w początkach chrześcijaństwa*, „Teologia i człowiek” 29 (2015) nr 1, s. 295–312, <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2015.013>.

Rys. 1. Schemat tradycyjnego rozmieszczenia symbolicznych produktów na talerzu sederowym (na podstawie: *Messianic Passover Hagada*, Keren Ahvah Meshichit, Jerusaleń 2006, s. 4).

Zwierzchnik familji siedzi oparty na lewym boku²⁵, gdyż takie siedzenie jest na wschodzie oznaką wolności i swobody²⁶.

Innym, równie lakonicznym opisem symboliki stołu paschalnego jest ten umieszczony w *Hagadzie* mesjańskiej²⁷:

סמלים המסמלים

קערת הסדר **Talerz paschalny**: Talerz zawiera symbole Ofiary Paschalnej, cierpienia naszych praojców w Egipcie, a także wyzwolenia i nowego życia.

זרוע וביצה **Mięso pieczone i jajko**: symbol ofiar (pieczone jajko jest znakiem żałoby z powodu zburzenia Świątyni).

מרור **Gorzkie zioła**: przypomnienie goryczy niewolnictwa.

חרסת **Charoset**: symbolizuje glinę, z której nasi praojcowie musieli wyrabiać cegły. Jego słodycz nieco łagodzi gorycz ziół.

25 Siedzenie, a raczej leżenie w tej pozycji odpowiada starożytnym wyobrażeniom o zachowaniu przy stole człowieka obdarzonego wolnością. Miszna (*Pesachim*, 99b) stwierdza, że nawet najbiedniejszy Izraelita nie powinien spożywać wieczerzy paschalnej inaczej, jak leżąc wspierając się na boku (שייב). Późniejsza Gemara (*Pesachim*, 108a) zawiera wyjaśnienia, że taka pozycja oznacza wolność, i przytacza w związku z tym dyskusję, czy należy wspierać się na boku cały czas, czy tylko podczas wypicia pierwszych dwóch kielichów wina. Stwierdza się, że nie można leżeć na wznak ani wspierać się na prawym boku.

26 *Hagada. Opowiadania o wyjściu Izraelitów z Egiptu na dwa pierwsze wieczory święta Pesach*, dz. cyt., s. 4-5.

27 *Messianic Passover Hagada*, dz. cyt., s. 4.

שלש המצות שלש **Trzy macy**:

העליונה **Górna maca** symbolizuje stan kapłaństwa²⁸.

האמצעית **Środkowa maca** symbolizuje Lewitów.

התחתונה **Dolna maca** symbolizuje cały Izrael.

ארבע הכוסות **Cztery kielichy**: cztery kielichy zbawienia nawiązują do czterech aspektów wybawienia: „Wyciągnę (was spod brzemienia Egipcjan)”, „Ocalę”, „Uwolnię” oraz „Biorę was (za swój lud)” (Wj 6, 6-7).

1. Duchowe wyzwolenie Hebrajczyków przez praojca Abrahama, który zniszczył bałwochwalstwo.
2. Wyzwolenie z Egiptu, z narodowej niewoli.
3. Życie w wolności narodu żydowskiego na Ziemi Izraela oraz zbudowanie Świątyni jako ośrodka życia duchowego.
4. Znak nadejścia Mesjasza²⁹.

Są różne warianty interpretacji każdego z wymienionych symboli, bardziej lub mniej znane w judaizmie. Generalnie te wymienione są znane powszechnie, gdyż powtarzają się w wielu różnych wydaniach *Hagady*.

3. Porządek liturgii

Pecaric sugeruje, że na rozpoczęcie Sederu wszyscy razem głośno recytują nazwy jego poszczególnych części. Księga *Sefer habrachot* od razu pod tytułem *Seder Pesach* umieszcza listę części Sederu z krótkim opisem:

קדש **Kadesz** (uświęcenie). Błogosławieństwo nad winem.

ורחץ **Urchac** (obmycie). Umycie rąk przed zjedzeniem *karpasu*.

כרפס **Karpas** (pietruszka). Warzywo zanurza się w słonej wodzie i się zjada.

יחץ **Jachac** (przelamanie). Środkową macę przelamuje się na pół.

מגיד **Magid** (kazanie). Opowiadanie *Hagady*.

רחצה **Rachaca** (umycie). Umycie rąk przed Wieczerzą.

²⁸ Oczywiście, chodzi o dziedziczne kapłaństwo żydowskie, zarezerwowane wyłącznie dla potomków Aarona.

²⁹ De Vries podkreśla, że symbolika czterech kielichów jest różnie rozumiana, wspomina też o piątym kielichu, przygotowanym „dla proroka Eliasza”, z którego nikt nie pije.

מצה מוציא **Moci maca** (błogosławieństwo „który wyprowadzasz” nad macą). Błogosławieństwo nad niekwaszonym chlebem³⁰.

מרור **Maror** (gorzkie zioła). Zjada się część gorzkich ziół.

כורך **Korech** („kanapka”)³¹. Zjada się kawałek macy razem z gorzkimi ziołami.

שלוך ערוך **Szulchan orech** (nakrycie stołu). Spożywa się świąteczny posiłek.

צפון **Cafun** („schowany”). Zjada się z *Afikomanu*³², który był schowany.

ברך **Barech** (błogosławieństwo). Odmawia się błogosławieństwo po posiłku.

הלל **Hallel** (wielbienie). Recytuje się modlitwę *Hallel*³³.

נרצה **Nirca** (zakończenie). Końcowe modlitwy.

Taki krótki opis jest wystarczający do zrozumienia symboliki Wieczery Paschalnej. Chciałbym jednak uzupełnić go ważnym detalem dotyczącym baranka paschalnego. De Vriez pisze:

Tego wieczoru nie będzie na stole baranka paschalnego, chociaż to właśnie Pascha. Nie można go bowiem zgodnie z przepisami ofiarnymi zabić ani przygotować poza Świątynią. Dlatego tylko w Świątyni i tylko w Jerozolimie znano baranka paschalnego. Jednakże symbol przybliżający go naocznie musi być. Oto właśnie *pieczona kosteczka*³⁴.

Zagadnienie dopuszczalności składania ofiary paschalnej poza Jerozolimą rozpatrywano już w czasach przed zburzeniem Świątyni. Dyskusję taką odnotowano w Talmudzie (*Pesachim*, 53a–b). Niejaki Tadeusz, rabin Rzymu, wprowadził zwyczaj pieczenia koźlęcia na Paschę według przepisu zarezerwowanego tylko dla ofiar składanych w Świątyni. Rabini jerozolimscy wysłali do niego list oskarżający go o grzech spożywania świętego mięsa poza Świątynią. Jednak z powodu autorytetu owego rabina Tadeusza ostatecznie uznano, że „tam, gdzie jest zwyczaj spożywania pieczonego mięsa w noc paschalną, jest to

30 Niektóre wspólnoty traktują osobno błogosławieństwo odmawiane nad jakimkolwiek chlebem oraz błogosławieństwo dotyczące przykazania spożywania macy (np. *Messianic Passover Hagada*, dz. cyt., s. 10).

31 Tradycja podaje, że Hillel Wielki zjadał gorzkie zioła położone na macę, stąd powstała nazwa „kanapka Hillela”.

32 Słowo *Afikoman*, którego pochodzenie jest niepewne, oznacza kawałek macy, ukrywany na początku Wieczery Paschalnej i zjadany na końcu jako ostatnie danie.

33 Chodzi o Psalm, przede wszystkim 115–118, które się zaczynają od słowa „Alleluja” i w tradycji żydowskiej są nazywane „Hallelem egipskim” oraz Ps 136 nazywany „Wielkim Hallelem” (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7109-hallel> [7.05.2018]).

34 S. P. De Vriez Mzn., *Obrzędy i symbole Żydów*, dz. cyt., s. 177–178.

dozwolone, ale tam, gdzie nie ma takiego zwyczaju, jest to zabronione”. Z kolei rabin Aha ben Jaakow uważał, że nawet spożywanie chleba niekwaszonego w czasie, kiedy Świątynia jest zburzona, jest jedynie nakazem rabinicznym, a nie biblijnym (*Pesachim*, 116b).

3.1. *Kadesz, jachac i magid*

Księga *Sefer habrachot* zawiera następnie (s. 78–79) błogosławieństwa odmawiane nad kielichem wina (*Kadesz*). Są też dodane uzupełnienia dotyczące przypadków, kiedy wieczerza paschalna wypadła w piątkowy wieczór, czyli jednocześnie z powitaniem Szabatu, oraz w sobotni wieczór, kiedy odprawia się ceremonię pożegnania Szabatu. Na samym początku głowa rodziny lub inna osoba prowadząca uroczystość wypowiada słowa: „Oto jestem gotów wypełnić przykazanie dotyczące pierwszego kielicha”. De Vries podkreśla, że w czasie obchodów Paschy każdy ma swój własny kielich napełniony po brzegi, a *kidusz* jest wypowiadany równocześnie przez wszystkich obecnych³⁵. Pecaric zwraca uwagę na to, że nie należy nalewać samemu wina do własnego kielicha – czyni to ktoś z osób siedzących obok, by „każdy czuł się jak król, obsługiwany przez służbę”³⁶.

Następnie, w ramach kolejnych czynności rytualnych i odmawianych błogosławieństw, księga *Sefer habrachot* (s. 80) zawiera informację dotyczącą czynności *Jachac* (przełamanie): „Należy przełamać na pół środkową macę. Większy kawałek schować jako *Afikoman*, mniejszy kawałek zostawić na talerzu między dwiema pozostałymi macami”.

Od tego momentu rozpoczyna się część o nazwie *Magid*, czyli opowiadanie, którego znaczenie dla całej rodziny jest ogromne. Jako narracja historyczna, dotycząca wspólnych przodków i powtarzanych z pokolenia na pokolenie czynności oraz słów, część ta angażuje nie tylko jedną osobę opowiadającą, ale też innych członków rodziny, w tym dzieci. Wypowiadane na początku błogosławieństwo jest w języku aramejskim, który wszedł w użycie w okresie niewoli babilońskiej – co samo z siebie jest elementem nawiązującym do wielowiekowej i pełnej przeciwności historii narodu żydowskiego.

35 Tamże, s. 181.

36 *Zemirot Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogosławieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 70.

3.2. Zadawanie pytań i narracja

Po tych słowach następuje zadanie ustalonych pytań przez dziecko, co zostanie omówione w następnym podrozdziale. *Sefer habrachot*, podobnie jak wiele innych publikacji, sugeruje, by pytania zadawało najmłodsze dziecko w rodzinie. Zadawanie pytań w noc Paschy jest wymienione trzykrotnie w Pięcioksięgu Mojżeszowym (Wj 12, 26–27; 13, 14 oraz Pwt 6, 20); z tych tekstów pochodzą też odpowiedzi udzielane przez ojca.

Narracja zawiera kilka historyjek z życia rabinów talmudycznych i ich rozważań na temat obchodów Paschy, po czym następują słowa w swoisty sposób oceniające pytania zadane przez dziecko (s. 83):

חכם **Mądry** syn, co on mówi? „Co to są za świadectwa, ustawy i prawa, które nakazał wam spełniać PAN Bóg nasz?” Więc mu wytłumacz wszystkie zasady świętowania Paschy, włącznie z tym, że po zjedzeniu baranka paschalnego (*Afikoman*) nic nie wolno już jeść.

רשע **Zły** syn, co on mówi? „Co to za takie obchody tu macie?” Mówiąc LACHEM, nie identyfikuje się ze świętem, wyłączając tym samym siebie z narodu i z wiary. Dlatego odpowiedz mu: „Dzieje się to wszystko z powodu tego, co uczynił mi PAN podczas wyjścia z Egiptu”. Mówiąc „mi”, a nie „tobie” podkreślasz, że przy takiej postawie on nie dostąpiłby odkupienia, będąc z praojcami w Egipcie.

חזק **Szlachetny** syn, co on mówi? „Co to jest?” Odpowiedz mu: „Mocną ręką wyprowadził nas PAN z Egiptu, z domu niewoli”.

יודע לשאל ושאינו **A temu, który nie potrafi zapytać**, musisz zacząć opowiadać sam, jak jest napisane: „W tym dniu masz objaśnić swojemu synowi: Tak się dzieje z powodu tego, co PAN uczynił dla mnie, gdy wychodził z Egiptu!” (Wj 13, 8).

Narracja historyczna następnie przyjmuje zabarwienie religijne, nabierając charakteru świadectwa spotkania przodków z Bogiem. Niezwykle istotnym aspektem tego świadectwa jest fakt, że spotkanie z Bogiem odmieniło los przodków i ma wpływ również na obecne pokolenie, które właśnie bierze udział w obchodach Paschy, czyli na świętującą rodzinę:

מתחלה **Niegdyś** nasi przodkowie byli bałwochwalcami, ale teraz Wszechobecny sprawił, że służymy Jemu, jak jest napisane: „[...] zabrałem ojca waszego Abrahama z tamtej strony Rzeki i kazałem mu przewędrować całą ziemię Kanaan. Rozmnożyłem jego potomstwo dając mu Izaaka. Izaakowi dałem Jakuba i Ezawa” (Joz 24, 2–4). [...]

ברוך **Błogosławiony** niech będzie Ten, który dotrzymuje obietnicy danej Izraelowi, błogosławiony On. Oto Święty i Błogosławiony ustalili koniec niewoli, jak zapowiedział ojcu naszemu Abrahamowi, zawierając z nim przymierze [...].

Nakrywa się macę i podnosi się kielich, wypowiadając następnie słowa:

To jest ta sama obietnica, która była dana naszym przodkom i nam. W każdych czasach powstają wrogowie, by nas zniszczyć, ale Najświętszy, błogosławiony On, zawsze wybawia nas z ich ręki.

Narracja o wyjściu z Egiptu zatacza więc szersze kręgi, rzutując na kolejne 3,5 tysiąca lat historii narodu żydowskiego, przodków zgromadzonej przy stole rodziny i na nią samą. „My” stanowi o udziale wszystkich obecnych w tym niesamowitym spotkaniu z Bogiem i w doświadczeniu Jego zbawczej mocy.

Po tych słowach nie pije się i nie je, tylko odstawia się kielich i odsłania macę. Te rytualne czynności nie są wyjaśniane, w dostępnej literaturze nie znalazłem opisu ich symboliki.

Następnie narracja dochodzi do miejsca kulminacyjnego, kiedy Bóg zadziałał w sposób nadprzyrodzony, wybawiając lud Izraela z niedoli (s. 85–88):

נצ **Sprawdź** i się dowiedz, co zamierzał uczynić Aramejczyk Laban Jakubowi, naszemu praojcu. Faraon wydał rozkaz zabijania tylko chłopców, ale Laban chciał zniszczyć wszystkich, jak napisano: „Aramejczyk chciał zniszczyć mojego ojca³⁷, ale ten zszedł do Egiptu z niewielką gromadką ludzi i przebywał tam jako obcy; stał się tam ludem wielkim, silnym i licznym” (Pwt 26, 5).

וירד „**I zszedł** do Egiptu” – na rozkaz Boga. „Przebywał tam” – oznacza, że Jakub, nasz praojciec, nie miał tam pozostać na stałe, lecz by tam przebywać krótko. Jest napisane: „Przybyliśmy zamieszkać w tym kraju, gdyż nie ma pastwisk dla trzody, którą mają twoi słudzy, bo w ziemi Kanaan panuje ciężki głód. Pozwól więc, by twoi słudzy zamieszkali w ziemi Goszen” (Rdz 47, 4).

במתי „**Z niewielką gromadką**”, jak napisano: „W liczbie siedemdziesięciu ludzi przybyli twoi ojcowie do Egiptu. Teraz PAN, twój Bóg, uczynił was tak licznymi, jak gwiazdy na niebie” (Pwt 10, 22). „Stał się tam ludem” – to oznacza, że już w Egipcie Izraelici byli odrębnym ludem. „Wielkim i silnym”, jak napisano: „Synowie Izraela byli płodni, rodzili się i mnożyli, i rośli w liczbę, a cały kraj napelnił się nimi” (Wj 1, 7).

וירב „**I licznym**”, jak napisano: „uczyniłem cię liczną, jak roślinność polna, stałaś się liczna i wielka, i nabrałaś piękna. Twoje piersi nabrały kształtu, a twoje włosy urosły, ale byłaś naga

37 W polskich tłumaczeniach wyrażenie אבי אבד ארמי *arami owed awi* oddaje się jako „Mój praojciec był Aramejczykiem-koczownikiem” (Pwt 26, 5).

i bosa”. „Przechodziłem obok ciebie i ujrzałem, że tarzasz się we własnej krwi, i rzekłem: Przez tę krew – żyj!” (Ez 16, 6–7).

ויער **I złoczyli** nam Egipcjanie, i uciskali nas, i obciążali nas ciężkimi pracami (Pwt 26, 6). I złoczyli nam Egipcjanie, jak napisano: „Postąpmy wobec niego przebiegle, żeby się nie rozrósł, bo gdyby wybuchła wojna, to on dołączy do naszych wrogów i będzie z nami walczył, i ujdą z kraju” (Wj 1, 10). I uciskali nas, jak napisano: „I ustanowiono nad nim nadzorców, aby go uciskano ciężkimi robotami przy budowaniu dla faraona miast-spichlerzy Pitom i Ramzes” (Wj 1, 11). I ciemnieżyli nas, jak napisano: „Egipcjanie bezwzględnie zmuszali synów Izraela do ciężkich prac” (Wj 1, 13).

ונצעק **I wołaliśmy** do Pana, Boga naszych ojców, i wysłuchał Pan głosu naszego i wejrzał na naszą niedolę, na nasze uciemięzenie i nasz ucisk (Pwt 26, 7). I wołaliśmy do Pana, Boga naszych ojców, jak napisano: „Po długim czasie umarł król egipski; Izraelici narzekali na swoją ciężką pracę i jęczeli, a narzekanie na ciężką pracę dochodziło do Boga” (Wj 2, 23). I usłyszał Pan nasz głos, jak napisano: „I wysłuchał Bóg ich jęku, pamiętał bowiem o swoim przymierzu z Abrahamem, Izaakiem i Jakubem” (Wj 2, 24).

וירא **I zobaczył** naszą niedolę, czyli rozdzielenie małżonków, jak powiedziano: „Spojrzał Bóg na Izraelitów i ulitował się nad nimi” (Wj 2, 25). I nasze uciemięzenie – to dotyczy zabijania naszych synów, jak napisano: „Każdego chłopca, który się urodzi, wrzućcie do rzeki, a dziewczynki pozostawcie przy życiu” (Wj 1, 22). I nasz ucisk, czyli ciemienie, jak napisano: „Naocznie przekonałem się o cierpieniach, jakie im zadają Egipcjanie” (Wj 3, 9).

ויוציאנו **I wyprowadził nas** Pan z Egiptu mocną ręką i wyciągniętym ramieniem, pośród strachu, znaków i cudów (Pwt 26, 8). **I wyprowadził nas** Pan z Egiptu nie za pośrednictwem anioła, ani za pośrednictwem serafina czy posłańca, ale sam Święty, błogosławiony On, uczynił to w swojej chwale, jak napisano: „Tej nocy przejdę przez Egipt, zabiję wszystko pierworodne w ziemi egipskiej od człowieka aż do bydła. I odbędę sąd nad wszystkimi bogami Egiptu – Ja, Pan” (Pwt 12, 12). „I przejdę przez ziemię egipską” –

אי מלאך ולא אני **Ja, a nie anioł**. „Zabiję każde pierworodne w ziemi egipskiej” – Ja, a nie serafin. „I osądzę wszystkich bożków Egiptu” – Ja, Pan – Ja, a nie posłaniec. Ja, Pan, Ja i nikt inny!

Dobór fragmentów Pisma Świętego połączony z narracją w pierwszej osobie liczby mnogiej buduje poczucie wspólnego doświadczenia zarówno w przeszłości, jak i w teraźniejszości. Uczestnicy identyfikują się z przodkami, którzy doświadczyli nieszczęść, ale i cudownej ingerencji Boga. Bóg wkracza w życie ludzi bezpośrednio, osobiście, co jest kilkakrotnie podkreślone, a skutki tego są dla jednych zbawcze, a dla innych tragiczne.

Po tym następują rozważania na temat znaków i cudów, które na s. 90 prowadzają do listy dziesięciu plag, które dotknęły Egipt. Krótki komentarz

instruuje, że przy każdej wymienionej pladze należy strącić z pełnego kielicha kilka kropli wina. Wypowiada się słowa:

אלו עשר מכות **Oto dziesięć plag** które zesłał Święty, błogosławiony On, na Egipcjan w Egipcie:

דם	<i>dam</i>	krw
צפרדע	<i>cfardea</i>	żaby
כנים	<i>kinim</i>	wszy ³⁸
ערוב	<i>arow</i>	dzikie bestie ³⁹
דבר	<i>dewer</i>	zaraza
שחין	<i>szechin</i>	wrzody
בדד	<i>barad</i>	grad
ארבה	<i>arbe</i>	szarańcza
חושך	<i>choszech</i>	ciemności
מכת בכורות	<i>makat b'chorot</i>	śmierć pierworodnych

Wino ponownie jest strącane z kielicha podczas powtarzania skrótów oznaczających plagi, zaproponowanych przez rabbięgo Jehudę: דצ״ך עדי״ש באח״ב *decach, adasz, beachaw*, ale w księdze *Sefer habrachot* ten rytuał nie jest wymieniony.

Dalej na stronach 90–91 są przytoczone refleksje rabinów talmudycznych dotyczące liczby plag, które są bardzo ciekawym przykładem egzegezy rabinicznej, wykraczającej poza obszar zainteresowania niniejszego studium.

3.3. Śpiewy

Następnie na s. 92 jest zamieszczona pieśń *Dajenu* („wystarczyłoby nam”), poprzedzona podtytułem:

38 W polskich tłumaczeniach Biblii mowa jest raczej o „komarach”. Słownik podaje znaczenia „wesz, robak, komar” (L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1–2, Vocatio, Warszawa 2008, s. 456).

39 W polskich tłumaczeniach raczej pojawiają się „muchy” (Biblia Tysiąclecia: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 4, Pallottinum, Poznań 1991) albo „robactwo” (Biblia Paulistów: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Święty Paweł, Częstochowa 2008).

Jak wspomniał dobrodziejstwa zesłał na nas Wszechobecny!

Gdyby wyprowadził nas z Egiptu, a nie osądził ich – *dajenu* (wystarczyłoby nam).

Gdyby osądził ich, ale nie osądził ich bożków – *dajenu*.

Gdyby osądził ich bożków, ale nie zabił ich pierworodnych – *dajenu*.

Gdyby zabił ich pierworodnych, ale nie dał nam ich bogactw – *dajenu*.

Gdyby dał nam ich bogactwa, ale nie rozdzielił dla nas morza – *dajenu*.

Gdyby rozdzielił dla nas morze, ale nie przeprowadził nas przez jego środek po suchym lądzie – *dajenu*.

Gdyby przeprowadził nas po dnie jak po suchym lądzie, a nie zatopił naszych prześladowców – *dajenu*.

Gdyby zatopił naszych prześladowców, ale nie zaspokajał naszych potrzeb na pustyni przez czterdzieści lat – *dajenu*.

Gdyby zaspokajał nasze potrzeby przez czterdzieści lat, ale nie karmił nas manną – *dajenu*.

Gdyby karmił nas manną, a nie obdarzył nas Szabatem – *dajenu*.

Gdyby obdarzył nas Szabatem, ale nie przyprowadził nas do góry Synaj – *dajenu*.

Gdyby przyprowadził nas do góry Synaj, ale nie dał nam Tory – *dajenu*.

Gdyby dał nam Torę, ale nie wprowadził nas do Ziemi Izraela – *dajenu*.

Gdyby wprowadził nas do Ziemi Izraela, ale nie zbudował dla nas Świątyni – *dajenu*.

Swoistym podsumowaniem pieśni jest tekst na s. 93:

Tak więc nie za jedno, ale za wiele dobrodziejstw jesteśmy winni wdzięczność Wszechobecnemu. Bo On wyprowadził nas z Egiptu, osądził ich, osądził ich bożki, zabił ich pierworodnych, dał nam ich bogactwa, rozdzielił dla nas morze, przeprowadził nas przez środek morza suchą nogą, wtrącił do niego naszych prześladowców, zaspokajał nasze potrzeby na pustyni przez czterdzieści lat, karmił nas manną, obdarzył nas Szabatem, przywiódł nas do góry Synaj, dał nam Torę, wprowadził nas do Ziemi Izraela i zbudował dla nas Świątynię, by umożliwić odkupienie naszych grzechów.

Wszystkie działania Boga prowadzą ostatecznie do celu nadrzędnego: odkupienia grzechów wszystkich osób uczestniczących w wieczerzy paschalnej, które utożsamiają się ze swoimi przodkami, swoim narodem i jego nieprzerwaną historią kontynuowaną tu i teraz.

Po podsumowaniu pieśni *Dajenu* w księdze *Sefer habrachot* na s. 93 jest podtytuł z imieniem znanego rabina Gamliela⁴⁰:

⁴⁰ Komentarz w modlitewniku żydowskim wyjaśnia, że Rabban Gamliel, zwany Starszym, wnuk Hillela Wielkiego, pełnił w Sanhedrynie funkcję przywódcy *nasi* w ostatnim dziesięcioleciu przed

בן רבן **Raban**⁴¹ **Gamliel** mówił: każdy, kto nie wyjaśnia trzech paschalnych, nie spełnia swego obowiązku. Oto one:

[Wszyscy mówią:]

פסח מצה ומרור *pesach, maca umaror* (Paschalny baranek, niekwaszony chleb i gorzkie ziola).

Księga *Sefer habrachot* nie zawiera informacji, że odpowiadają wszyscy, jednak w innych wydaniach *Hagady* taka podpowiedź się pojawia. Taka odpowiedź wspólnoty na wezwanie starszego jest z jednej strony spełnieniem obowiązku, o którym wspominał Raban Gamliel, a z drugiej – przykładem dialogicznej akcji liturgicznej podobnej do responsoriów. Katolicka liturgia godzin również korzysta z tego zabiegu, przy czym otwarcie się przyznaje, że został on zaczerpnięty z liturgii żydowskiej: „Zachowując bardzo dawną i mądrą zasadę – uznawaną już w literaturze żydowskiej – Liturgia Godzin umożliwia odpowiedź wiernego i wspólnoty na Słowo Boże poprzez śpiew responsorium”⁴².

Mesjańska Hagada podkreśla w tym miejscu związek postaci Gamliela z Nowym Testamentem: rabbi Gamliel był wnukiem Hillela Wielkiego i nauczycielem Szaula z Tarsu, który później pod imieniem Paweł został Apostołem pogan⁴³. Przytacza też kilka wersetów z Dziejów Apostolskich, które wspominają rabana Gamliela: 22, 2–3 oraz 5, 34–39.

Po wypowiedzeniu słów „*pesach, maca umaror*” następują wyjaśnienia, co one oznaczają (s. 93–94):

פסח **Baranek paschalny**, którego spożywali nasi ojcowie, kiedy jeszcze istniała Świątynia, co on oznacza? On przypomina, że Najświętszy, błogosławiony On, ominął [hebr. פסח *pasach*] domy naszych ojców w Egipcie, jak napisano: „Tak im odpowiecie: To jest ofiara Paschy na cześć Pana, który w Egipcie ominął domy Izraelitów. Poraził Egipcjan, a domy nasze ocalił. Lud wtedy ukląkł i oddał pokłon” (Wj 12, 27).

zburzeniem Świątyni Jerozolimskiej (*Sidur szabchej geulim*, Geulim, Jeruzalem 1995, s. 346). *Encyklopedia żydowska* informuje, że te dane są niepewne i kwestionowane, ale podkreśla powszechne uznanie i rolę, jaką ten człowiek odegrał w historii judaizmu (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6494-gamaliel-i> [27.05.2018]). W Nowym Testamencie została użyta forma Γαμαλιήλ, dlatego w języku polskim przyjęta jest wersja „Gamaliel” zamiast „Gamliel” גמליאל.

41 Tytuł *raban* oznacza „nasz nauczyciel” i świadczy o powszechnym uznaniu.

42 *Liturgia uświęcenia czasu*, pod red. W. Świerżawskiego, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1984, s. 119.

43 *Messianic Passover Hagada*, dz. cyt., s. 46.

Podnosimy macę i mówimy:

מצה **Macę** dlaczego jemy? Ponieważ nie zdążyło wyrosnąć ciasto, które zagnieli nasi ojcowie, kiedy objawił się im Król nad Królami, błogosławiony On, i wybawił ich, jak napisano: „Z ciasta, które wynieśli z Egiptu, wypieklili niekwaszone placki, ponieważ się nie zakwasiło. Wypędzeni z Egiptu bez najmniejszej zwłoki, nie zdolali przygotować nawet zapasów na drogę” (Wj 12, 39).

Podnosimy gorzkie zioła i mówimy:

מרור **Te gorzkie zioła**, dlaczego je jemy? Ponieważ Egipcjanie uczynili gorzkim życie naszych ojców w Egipcie, jak napisano: „Uczynili ich życie gorzkim przez ciężką pracę, jaką musieli wykonywać przy zaprawie i przy ceglach, i w polu. Wszystkie prace, do których ich zmuszano, były wyczerpujące” (Wj 1, 14).

בכל **W każdym** pokoleniu człowiek (Żyd) powinien uważać się za jednego z tych, kto został wyprowadzony z Egiptu.

Należy zwrócić uwagę na to, że odpowiedzi udzielają wszyscy zgromadzeni (słowo „mówimy” jest w liczbie mnogiej), identyfikując się z symboliką i odpowiednimi wydarzeniami. Wyjaśnienia werbalne są połączone z gestami podnoszenia w górę macy i gorzkich ziół, co znacznie wzmacnia percepcję wszystkich obecnych. Tworzą się ponadczasowe więzi łączące uczestników Sederu z przodkami, którzy doświadczyli działania Boga około 3,5 tys. lat temu⁴⁴. Każdy czuje się tak, jakby był wśród wychodzących z Egiptu.

Po zakończeniu odczytania tych słów przechodzi się do wysławiania Boga. Księga *Sefer habrachot* przypomina o kolejnej czynności liturgicznej: nakrywa się macę i podnosi się w ręce kielich. Następnie wszyscy mówią:

לפיכך Dlatego naszym obowiązkiem jest dziękować, wychwalać, rozślawiać, głosić chwałę, słać, błogosławić, wywyższać i wielbić Tego, który uczynił cuda naszym ojcóm i nam, wyprowadził nas z niewoli do wolności, ze smutku do radości, z żałoby do świętowania, z ciemności do wielkiego światła, z poddaństwa do wybawienia. Zaśpiewajmy Mu nową pieśń: HALLELU-JA!

Po tych słowach odstawia się kielich i odkrywa się macę, i rozpoczyna się śpiew Psalmów 113 i 114, w których powtarzane jest słowo „Halleluja” oznaczające zachętę: „wysławiajcie Pana”.

⁴⁴ Obecnie w biblistyce przyjmuje się datę wyjścia około 1250 roku przed Chrystusem, jednak są opracowania naukowe kwestionujące zasady datowania opartego na obecnie przyjętych zasadach i wykazujące, że wydarzenie wyjścia miało miejsce w połowie XV wieku przed Chrystusem, co w większym stopniu odpowiada tradycji biblijnej (zob. D. Rohl, *Pharaohs and kings. A biblical quest*, Crown Publishers, New York 1995).

3.4. Końcowa część liturgii i świąteczny posiłek

Po zakończeniu śpiewu Psalmów nakrywa się macę i podnosi się kielich oraz wypowiada błogosławieństwo podkreślające zależność rodziny od Boga, który pozwolił jej dotrzeć do tej radosnej uroczystej chwili (s. 96):

ברוך **Błogosławiony** jesteś PANIE, nasz Boże, Królu Wszechświata, który wybawiłeś nas, i wybawiłeś naszych praocjów z Egiptu, i sprawiłeś, że przetrwaliśmy do dziś, i tej nocy możemy uczestniczyć w spożyciu *macy* i *maroru*. Podobnie, Panie, nasz Boże, Boże naszych praocjów, doprowadź nas do dni świątecznych oraz świąt pielgrzymich, które nadejdą, w pokoju i radości z odbudowy Twojego miasta, weselących się służeniem Tobie. Będziemy tam spożywać ofiary zwykłe i paschalne, których krew skropi ściany Twojego ołtarza według Twojej woli. I będziemy Cię sławić pieśnią nową za wybawienie i wykupienie nas. Błogosławiony jesteś, Panie, odkupicielu Izraela.

Po błogosławieństwie wypowiada się formułę: „Oto jestem gotów wypić drugi kielich” zaznaczającą spełnienie stosownych przykazań dotyczących obchodów Paschy, po czym wypowiada się typowe błogosławieństwo nad winem. Księga *Sefer habrachot* podkreśla, że drugi kielich wypija się, leżąc na lewym boku.

Dalej na s. 97–98 są kolejno umieszczone błogosławieństwa *Rachaca*, *Moci*, *Maca*, *Maror* oraz *Korech* z krótkimi instrukcjami co do wykonywanych czynności:

רחצה Rachaca (umycie)

Obmywamy ręce i mówimy:

Błogosławiony jesteś, Panie Boże nasz, Królu wszechświata, który nas uświęciłeś swoimi przykazaniami i nakazałeś nam obmycie rąk.

מוציא Moci („który wyprowadzasz”)

Bierze się macę i wypowiada się błogosławieństwo:

הנני Oto jestem gotowy...

ברוך **Błogosławiony** jesteś, Panie, nasz Boże, Królu Wszechświata, który wyprowadzasz chleb z ziemi.

מצה Maca (chleb z niekwaszonego ciasta)

Bierze się kawałek macy kezajit (wielkości oliwki) z górnej, środkowej i dolnej macy, **wypowiada się następujące błogosławieństwo i się zjada.**

ברוך **Błogosławiony** jesteś, Panie, nasz Boże, Królu Wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i nakazałeś nam spożywać niekwaszony chleb.

מרור Maror (gorzkie zioła)

Bierze się trochę gorzkich ziół (kezajit – objętości oliwki), **zanurza się w charosecie i się mówi:**

הנני **Oto jestem gotowy...**

ברוך **Błogosławiony** jesteś, Panie, nasz Boże, Królu Wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i nakazałeś nam spożywać gorzkie zioła.

כורך Korech („kanapka”)

Przelamuje się macę, która jest pod spodem, bierze się kawałek kezajit z odrobiną (kezajit) gorzkich ziół, po czym odmawia się następujące błogosławieństwo:

וכר **Na pamiątkę** Świątyni Jerozolimskiej, jak to czynił Hillel [Wielki]. Otóż w czasach, kiedy stała jeszcze Świątynia, Hillel brał mięso ofiary paschalnej oraz niekwaszony chleb z gorzkimi ziołami i jadł je razem, aby wypełnić to co, napisano: „Z chlebem niekwaszonym i gorzkimi ziołami będą to jedli” (Lb 9,11; Wj 12,8).

Zjada się wszystko razem [macę z ziołami].

Są to ostatnie czynności liturgiczne przed spożyciem świątecznego posiłku. Następuje uczta, w czasie której nie ma napięcia związanego z wykonywaniem czynności liturgicznych, toczą się swobodne rozmowy, żarty itp. Z reguły rodzina stara się o najsmaczniejsze potrawy i rarytasy sprawiające najwięcej przyjemności. Żydzi polscy zazwyczaj przygotowywali na kolację paschalną jajka, wątróbkę, ryby, pulpety z mięsa, kugel, cymes, słodycze i owoce⁴⁵. Ta wspólna radosna uczta jednoczy rodzinę, która przed chwilą rozdzieliła i spożyła macę symbolizującą ciało paschalnego baranka składanego za grzechy ludu dla ich ocalenia. Poczucie wspólnoty, doświadczenie obecności Boga i odzyskanej wolności staje się udziałem wszystkich obecnych.

Ostatnim symbolem liturgii paschalnej bezpośrednio nazwanym w księdze *Sefer habrachot* jest *Afikoman*, czyli kawałek macy ukryty już na początku wieczerzy z tym, żeby go odnaleźć na końcu i wspólnie zjeść. Ta część liturgii paschalnej nosi nazwę *Cafun* („schowany”). Nie odmawia się błogosławieństwa, tylko się wypowiada formułą: „Oto jestem gotów spełnić przykazanie dotyczące spożycia *Afikomanu*” (s. 98).

Każdy obecny otrzymuje po kawałku wielkości oliwki. W niektórych wspólnotach przyjęte jest spożywanie dwóch kawałków wielkości oliwki, z których jeden symbolizuje *korban Peasch* (mięso baranka złożonego na ofiarę Paschy),

45 A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, dz. cyt., s. 252.

a drugi macę spożywaną z tym mięsem⁴⁶. Nasuwa się jednoznaczne skojarzenie z komunią świętą, która jest spożywana przez wszystkich uczestników mszy świętej jako prawdziwe Ciało Chrystusa, Baranka paschalnego. *Hagada mesjańska* po opisie spożycia *Afikomanu* umieszcza fragment 1 Kor 11, 23–26 opisujący Eucharystię⁴⁷. Rabin mesjaniczny wskazuje na symbolizm typologiczny: „*Afikoman* jest kawałkiem macy złamanym, zawiniętym [w płótno] i schowanym. To symbolizuje śmierć i pochówek Jezusa”⁴⁸.

Sama nazwa *Afikoman* jest swoistą tajemnicą. Niektórzy wyprowadzają ją z języka greckiego, w którym słowa επί Κομός oznaczają coś, co ma nastąpić później, czyli deser⁴⁹. Na podobne znaczenie wskazuje Pecaric, ale wyprowadza je z hebrajskich słów *afiku mene temika* oznaczających „przyniesienie różnych słodkości”⁵⁰. Z kolei w jednym z wydań *Hagady*, pochodzącym z Jemenu, hebrajskie słowa *afik min* są rozumiane jako przypomnienie, że po spożyciu tej macy nie wolno już próbować ani owoców, ani innych pokarmów⁵¹. W traktacie talmudycznym *Peaschim*, 119b pojawia się wyjaśnienie, że słowo *Afikoman* składa się z początkowych liter słów oznaczających rozmaite pokarmy, co podkreśla, że nie wolno ich spożywać po zjedzeniu kawałka *Afikomanu* na zakończenie wieczerzy paschalnej. Pecaric zaznacza, że po *Afikomanie* niczego innego nie wolno jeść ani pić, jedyny wyjątek stanowią dwa ostatnie kielichy wina⁵².

Wobec braku pewności istnienia zwyczaju rozdzielania *Afikomanu* między wszystkich uczestników w czasach Jezusa, nie można z pewnością stwierdzić, czy właśnie ten element Sederu stanowi teraz Eucharystię – centrum życia Kościoła. Niektórzy autorzy podkreślają, że w czasach Świątyni maca nie musiała symbolizować mięsa baranka, który był przecież spożywany w czasie wieczerzy paschalnej, oraz że najstarsze znane wydanie *Hagady* nie zawiera informacji o *Afikomanie*, to jednak związek *Afikomanu* z ukrytym Mesjaszem jest ewidentny⁵³.

46 *Zemiroi Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogostawieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 58.

47 *Messianic Passover Hagada*, dz. cyt., s. 63.

48 A. Moorhead, G. Kaplan, F. Marcy, *Messianic Haggadah*, Aion Multimedia, Glendale 2016.

49 D. Nessim, *Passover and the Afikoman*, [w:] *Messiah in the Passover*, eds. D. L. Bock, M. Glaser, Kregel Publications, Grand Rapids 2017, s. 169–182.

50 *Zemiroi Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogostawieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 58.

51 W. H. Greenburg, *The Haggadah According to the Rite of Yemen*, David Nutt, London 1896, s. 14.

52 *Zemiroi Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogostawieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 170.

53 D. Nessim, *Passover and the Afikoman*, dz. cyt.

3.5. Błogosławieństwo końcowe

Barech (s. 98) to końcowe błogosławieństwo po posiłku. Księga *Sefer habrachot* odsyła do stron 144 lub 150, gdzie są teksty typowych błogosławieństw wypowiedzianych po spożyciu posiłków. Podaje jednak, że należy przedtem wypowiedzieć formułę: „Oto jestem gotów spełnić przykazanie dotyczące błogosławieństwa po jedzeniu, jak napisano...”. Potem następuje tekst błogosławieństwa nad winem, po którym wypija się trzeci kielich.

Na s. 99 jest krótka instrukcja dotycząca napełnienia czwartego kielicha dla proroka Eliasza oraz otwarcia na oścież drzwi domu. Pecaric wyjaśnia, że otwieranie drzwi demonstruje, że tej nocy Bóg otacza swój lud szczególną ochroną⁵⁴. De Vries pisze:

W obecnych czasach jest to z naszej strony tylko gest, który nie wymaga od nas jakiegokolwiek odwagi. Jednakże Średniowiecze znało takie opowieści, w których mowa jest o kradzieżach i napadach, o płądowaniu i o morderstwach dokonywanych właśnie w wieczór sederowy. Opowieści takich jest bez liku⁵⁵.

Niestety, obecnie również zdarzają się ataki na Żydów świętujących Paschę. Największą zbrodnią tego typu była masakra gości świętujących Wyjście z Egiptu w Park Hotelu miasta Netania 27 marca 2002 roku. W wyniku zamachu samobójczego spośród 250 gości 30 zginęło, a 140 odniosło rany⁵⁶. Można zatem zrozumieć, dlaczego w tym miejscu liturgia zawiera wołanie do Boga o pomstę przywołujące cytaty z tzw. Psalmów złorzeczących (79, 6–7 oraz 69, 25):

Wylej gniew swój na ludy, które Cię nie uznały, i na królestwa, które nie wzywały Twojego Imienia, gdyż pożarły Jakuba i zniszczyły jego mieszkanie. Wylej na nich swoją złość, niech osiągnie ich Twoja zapalczliwość. Ścigaj ich swoim gniewem i wymaż ich spod niebios, Panie!

Następnie zamyka się drzwi i rozpoczyna się recytowanie Psalmów 115–118 wchodzących w tzw. Hallel (s. 99–104). Od strony 105 zaczynają się teksty modlitw wychwalających Boga, podczas których (s. 107) ogłaszana jest gotowość

54 *Zemirot Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogosławieństwo po jedzeniu*, dz. cyt., s. 186.

55 S. P. De Vries *Mzn., Obrzędy i symbole Żydów*, dz. cyt., s. 187–188.

56 <http://mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/2002/Pages/Passover%20suicide%20bombing%20at%20Park%20Hotel%20in%20Netanya.aspx> (27.05.2018).

wypełnienia przykazania wypicia czwartego kielicha i wypowiedane jest błogosławieństwo nad winem. Całość kończy *Bracha acharona* (ostatnie błogosławieństwo), po którym następuje zamykająca część liturgii Paschalnej nazywana *Nirca* (zakończenie):

Spełniliśmy więc porządek uroczystości według zwyczajów i przepisów. Tak jak zasłużyliśmy na to, by go spełnić, obyśmy zasłużyli [na to w przyszłości]. Najczystszy, który panujesz na wysokości, podnieś zgromadzenie, którego nie da się zliczyć. Wyprowadź wkrótce pędy z pnia, które zasadziłeś. [Zaprowadź] wybawionych na Syjon ze śpiewem!

Całość zamyka życzenie: „W przyszłym roku [obyśmy świętowali Paschę] w odbudowanej Jeruzolimie!”

W tabeli 1 zestawiono ważniejsze rytuały obecne w domowej liturgii paschalnej wraz z kontekstem, zarówno ujętym w badanej księdze, jak i tym nieujętym. Krótko opisano też oddziaływanie poszczególnych elementów na wspólnotę rodzinną, celebrującą święto Paschy.

Tabela 1. Oddziaływanie rytuałów paschalnych

Czynność	Tekst (umieszczony w księdze)	Kontekst (nieujęty w księdze)	Oddziaływanie
Poszukiwanie i niszczenie zakwasu	Błogosławieństwa dotyczące zakwasu	Czynności przygotowawcze do wielkiego wydarzenia, zaangażowanie wszystkich członków rodziny	Zabawa, aspekt wychowawczy, pragnienie dokładnego spełnienia przykazania Bożego
Kadesz (uświęcenie)	Błogosławieństwo nad winem	Wypicie czterech kielichów wina jest obowiązkowym elementem świętowania zwiększającym radość i sprawiającym przyjemność, dodatkowo zawiera przesłanie biblijne i duchowe	Wspólne doświadczenie sacrum, wdzięczność Bogu, zależność od Boga, wypełnianie Przykazań
Urchac (obmycie)	Umycie rąk przed zjedzeniem <i>karpasu</i>	Obmycie jako przygotowanie do czynności świętej, obmycie jako utrzymanie czystości rytualnej, wejście do sfery sacrum	Podkreślenie wagi uroczystości oraz wydarzeń, które stały się jej powodem
Karpas (pietruszka)	Warzywo zanurza się w słonej wodzie i się zjada	Bogata symbolika talerza sederowego, prowokująca pytania i rozmowy na tematy historyczne i duchowe	Rytualne urzeczywiśnienie doświadczenia przodków (tzy niewoli)

Czynność	Tekst (umieszczony w księdze)	Kontekst (nieujęty w księdze)	Oddziaływanie
Jachac (przełamanie)	Środkową macę przełamujemy się na pół	Symbolika nawiązująca do doświadczenia przodków	Uczestnictwo rodziny w wydarzeniach sprzed wieków
Magid (kazanie)	Opowiadanie <i>Hagady</i>	Podział ról w narracji (dzieci zadają pytania, dorośli wyjaśniają), wprowadza się elementy budzące zainteresowanie dzieci i ich zaangażowanie, dzieci czują się kimś ważnym, wspólnie śpiewy umacniają poczucie przynależności	Narracja, poczucie ciągłości pokoleń, budowanie tożsamości i poczucia przynależności w odniesieniu do bezpośredniego działania Boga w historii
Rachaca (umycie)	Umycie rąk przed Wieczszą	Przygotowanie do czynności świętej	Nawiązanie do służby świątynnej (relacja z Bogiem)
Moci maca (błogosławieństwo nad niekwaszonym chlebem)	Błogosławieństwo nad niekwaszonym chlebem	Symbolika nawiązująca do doświadczenia przodków w czasie ucieczki z Egiptu	Urzeczywistnienie i doświadczenie wydarzeń z przeszłości
Maror (gorzkie zioła)	Zjada się część gorzkich ziół	Bogata symbolika talerza sederowego, prowokująca pytania i rozmowy na tematy historyczne i duchowe	Urzeczywistnienie smaku goryczy niewoli
Korech („kanapka”)	Zjada się kawałek macy razem z gorzkimi ziołami	Bogata symbolika talerza sederowego, prowokująca pytania i rozmowy na tematy historyczne i duchowe	Powtórzenie czynności rytualnej sprzed 2000 lat
Szulchan orech (nakrycie stołu)	Spożywa się świąteczny posiłek	Wspólny świąteczny posiłek, atmosfera radości i wolności, najsmaczniejsze potrawy, żarty i opowiadania rodzinne	Umocnienie wspólnoty rodzinnej poprzez wspólne spożycie posiłku, rozmowy, śpiew itp.
Cafun („schowany”)	Zjada się z <i>Afikomanu</i> , który był schowany	Zaangażowanie dzieci, ojciec „uniza się” wobec najmłodszego dziecka znajdującego <i>Afikoman</i> , nagradzanie dziecka i umieszczanie go w centrum uwagi	Miśtyczny udział w ofierze, która ocaliła życie wspólnoty, oczekiwanie na przyjście Mesjasza, zabawa o silnym przesłaniu wychowawczym
Barech (błogosławieństwo)	Odmawia się błogosławieństwo po posiłku	Biblijny kontekst nawiązuje do osiedlenia się wyzwolonego Izraela na Ziemi Obiecanej i do spożycia plonów tej ziemi	Wdzięczność Bogu za okazane łaski, świadomość pełnej zależności wspólnoty od Boga
Hallel (wielbienie)	Recytuje się Psalm <i>Hallel</i>	Wystawianie Boga za wszystkie łaski, jakich doświadczyli Żydzi w przeszłości i obecnie	Wspólny śpiew, znajomość tekstów biblijnych, wdzięczność Bogu
Nirca (zakończenie)	Końcowe modlitwy		Budowanie wspólnego doświadczenia wypełniania Przymierza, wspólnotowe przeżywanie radosnych chwil wyzwolenia

4. Odliczanie omeru

Tuż po tych słowach w księdze *Sefer habrachot* (s. 108) znajduje się nagłówek *Porządek odliczania Omeru*. W modlitewniku *Szaarej tfila* można znaleźć następujące wyjaśnienie tego zwyczajau:

Tora nakazuje odliczanie od drugiego dnia święta Pesach siedem tygodni, i w 50. dniu ustanawia święto Szawuot (Pięćdziesiątnica). W drugim dniu Paschy w Świątyni składano ofiarę w postaci snopu (hebr. *omer*) jęczmienia z nowego urodzaju. Tora wskazuje, że odliczać dni trzeba nazajutrz po święcie Paschy, „od dnia, w którym przyniesiecie snopy (hebr. *omer*) do wykonania nimi gestu kołysania” (Kpł 23, 15), dlatego też zliczanie dni nosi nazwę *sfrat ha-omer*, dosł. „odliczanie od *omeru*”.

Tora zaznacza, że każdy Żyd powinien sam odliczać dni od *omeru* (w odróżnieniu od innych obliczeń koniecznych dla ustanowienia kalendarza, które prowadzi sąd *Bet Din* w imieniu całego ludu). W związku z tym komentatorzy zauważają, że „odliczanie *omeru*” to nie jest zwykłe zliczanie dni kalendarzowych, tylko okres przejścia od Paschy (dzień, kiedy po wyjściu z Egiptu otrzymaliśmy fizyczną wolność) do Pięćdziesiątnicy (dzień, kiedy po otrzymaniu Tory uzyskaliśmy wolność duchową)⁵⁷.

Ze względu na to, że w diasporze wszystkie święta są obchodzone podwójnie, księga *Sefer habrachot* zaznacza: „Poza Izraelem w drugą noc Paschy zaczynamy odliczanie omeru”. Dalej jest podana formułka zliczania, powtarzana codziennie przez cały okres aż do Pięćdziesiątnicy, wraz z modlitwą o odbudowanie Świątyni:

Błogosławiony jesteś, Panie, Boże nasz, królu wszechświata, który uświęciłeś nas swoimi przykazaniami i nakazałeś nam zliczanie *omeru*.

Dzisiaj jest pierwszy dzień *omeru*.

Oby było wolą Twoją, Panie, Boże nasz i Boże naszych ojców, by została odbudowana Świątynia wkrótce, za naszych dni, i daj nam udział w Twojej Torze.

Następnie jest komentarz: „Poza Izraelem w pierwszą noc Paschy mówimy”, po którym są kolejno umieszczone teksty pieśni:

- *Wajehi bachaci halajla* (Stało się to o północy),
- *Ki lo na'e* (To jest odpowiednie dla Niego),

⁵⁷ *Sidur szaarej tfila (nusach aszkenaz)*, ed. P. Polonski, Machanaim, Jeruzalem 5767 (2008), s. 435.

- *Weamartam zewach Pesach* („I powiecie: ofiara Paschy”),
- *Adir Hu* (Potężny On),
- *Echad mi jodea?* (Co jest jedno?),
- *Chad gadja* (Jedno koźle).

Ostatnia strona sekcji *Pesach* (s. 115) nosi tytuł *Kidusz szacharit* i zawiera błogosławieństwa i modlitwy wypowiedane w ciągu dnia świątecznego. Są to:

- Ps 23 (Pan mym pasterzem...),
- fragment Iz 58, 13–14 (Jeśli powściągniesz twe nogi od przekraczania szabatu...),
- fragment Wj 31, 16–17 (Izraelici winni pilnie przestrzegać szabatu...),
- przykazanie z Dekalogu Wj 20, 8–11 (w tradycji aszkenazyjskiej całość, albo też ostatnie zdanie wersetu 20, 11).

Po tych słowach jest adnotacja: „W dni powszednie zaczynamy tutaj” i wersety Kpł 23, 4. 44: „Oto czasy święte dla Pana, zwołanie święte, na które wzywać ich będziecie w określonym czasie. A Mojżesz ogłosił Izraelitom o czasach świętych dla Pana”. Zwołanie do błogosławieństwa nad winem i samo błogosławieństwo (*kidusz*) jest takie samo, jak w szabat.

5. Podsumowanie

Analiza paschalnej liturgii rodzinnej w świetle księgi *Sefer habrachot* pozwala wyodrębnić kilka czynników istotnych dla budowania więzi rodzinnych, poczucia tożsamości oraz godności i własnej wartości. Szczególną wartość mają takie elementy, jak:

- narracja historyczna przechodząca w narrację rodzinną, obejmującą wszystkich obecnych na spotkaniu świątecznym,
- rytuały budzące poczucie trwania, stałości i przynależności; szczególną wagę ma rytuał rozdzielenia ostatniego kawałka macy symbolizującej ukrytego Mesjasza i Baranka Paschalnego, w którego ofierze wszyscy uczujący mają udział,
- wspólne śpiewy,
- odczytywanie tekstów modlitw w starożytnych językach (ciągłość pokoleń i tradycji),
- ciągłe odwoływanie się do bezpośredniego działania Boga, które stało się doświadczeniem Izraela w momencie wyjścia z Egiptu oraz wielokrotnie w historii.

W ten sposób dla uczestników Wieczery Paschalnej rzeczywistość duchowa przestaje być odległą abstrakcją i staje się elementem realnego życia zgromadzonej przy świątecznym stole rodziny.

Abstrakt

Znaczenie rytuału w paschalnej liturgii rodzinnej w świetle księgi „Sefer habrachot”

Artykuł zawiera analizę typowych tekstów liturgii paschalnej pod kątem znaczenia jej rytuałów dla osób uczestniczących w celebracji. Omówione zostały poszczególne czynności i wypowiedzane słowa w kolejności ich występowania, poczynając od poszukiwania i zniszczenia zakwasu w przeddzień Paschy i kończąc na odliczaniu omeru po jej zakończeniu. Wszystkie błogosławieństwa i narracje wypowiedzane w kontekście wykonywanych czynności zawierają czynniki, które sprzyjają umocnieniu więzi rodzinnych. Odprawiana liturgia uobecnia dawne wydarzenia i podkreśla wspólnotowe doświadczenie Boga na przestrzeni pokoleń oraz zależność rodziny i całego narodu żydowskiego od działania Boga.

Słowa kluczowe: judaizm, Pascha, rodzina, rytuał

Abstract

The Significance of the Ritual in the Passover Family Liturgy in Light of the Book of Blessings (“Sefer Habrachot”)

This article contains an analysis of texts of the Passover liturgy that are typical with regards to the significance of their rituals to those who participate in the celebration. It discusses individual activities and words that are said in the order in which they begin, beginning with the search for and destruction of the leaven on the day before Passover and concluding with the measurement of an omer after its conclusion. All the blessings and narratives said on the context of these activities contain factors that are conducive to the strengthening of family ties. The celebrated liturgy brings to the fore ancient events and emphasizes the communal experience of God over the generations as well as the dependence of the family and the entire Jewish people on God.

Keywords: Judaism, Passover, family, ritual

References

- Alexander, P. S. (1984). *Textual sources for the study of Judaism*. Manchester: Manchester University Press.
- Cała, A., Węgrzynek, H., & Zalewska, G. (2000). *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Eliade, M. (1959). *Cosmos and history. The myth of the eternal return*. New York: Harper & Row.
- Gelbard, S. P. (1998). *Rite and reason 1050 Jewish customs and their sources*. Petach Tikvah: Mifal Rashi Publishing.
- Ginsbury, P., Cutler, R., & Weissman, T. (2005). *The phases of Jewish history*. Jerusalem–New York: Devora Publishing.
- Greenberg, W. H. (1896). *The Haggadah according to the rite of Yemen together with the Arabic-Hebrew commentary*. London: David Nutt.

- Hagada. Opowiadania o wyjściu Izraelitów z Egiptu na dwa pierwsze wieczory święta Pesach.* (1927). Warszawa: Wydawnictwo Księgarni M. Zalcmana.
- Harris, M. (1976). The Passover Seder: On Entering the Order of History. *Judaism*, 25(2), 167–174.
- Hoffman, L. A. (1997). *My people's prayer book traditional prayers, modern commentaries* (1st ed.). Woodstock: Jewish Lights.
- Jastrow, M. (1903). *A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic literature, with an index of Scriptural quotations.* London: Luzac & Co.
- Messianic Passover Hagada.* (2006). Jerusalem: Keren Ahvah Meshichit.
- Moorhead, A., Kaplan, G., & Marcy, F. (2016). *Messianic Haggadah.* Glendale: Aion Multimedia.
- Nessim, D. (2017). Passover and the Afikoman. In D. L. Bock & M. Glaser (Eds.), *Messiah in the Passover* (pp. 169–182). Grand Rapids: Kregel Publications.
- Pecaric, S. (2002). *Zemirot Pardes Lauder. Pieśni szabatowe i błogostawieństwo po jedzeniu* (L. Kośka, Ed.; E. Gordon, Trans.). Kraków: Stowarzyszenie Pardes.
- Pecaric, S., & Tomal, M. (Eds.). (2002). *Hagada Pardes Lauder: Pieśń nad Pieśniami* (2nd ed.). Kraków: Stowarzyszenie Pardes : Fundacja RONALDA S. LAUDERA.
- Polonski, P. (Ed.). (2008). *Sidur szaarej tfila (nusach aszkenaz).* Jeruzalem: Machanaim.
- Rohl, D. M. (1995). *Pharaohs and kings. A biblical quest.* New York: Crown Publishers.
- Rucki, M. (2018a). Czy wytracenie oznacza wykluczenie? *Colloquia Theologica Ottoniana*, 2, 179–195.
- Rucki, M. (2018b). Księga „Sefer habrachot” do żydowskiej liturgii domowej. *Liturgia Sacra*, 51(1), 93–104.
- Rucki, M., Abdalla, M., & Benyamin, A. (2015). Jajka wielkanocne w początkach chrześcijaństwa. *Teologia i Człowiek*, 29(1), 295–312. <https://doi.org/10.12775/TiCz.2015.013>
- Sidur szabchej geulim.* (1995). Jeruzalem: Geulim.
- Świerżawski, W., & Bomba, W. (Eds.). (1984). *Liturgia uświęcenia czasu.* Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Vries, S. P. De (2001). *Obrzędy i symbole Żydów* (A. Borowski, Trans.). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich (Ed.). (1991). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych* (4th ed.). Poznań: Pallotinum.
- Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła (Ed.). (2008). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem.* Częstochowa: Święty Paweł.

SPRAWOZDANIA
REPORTS

Digitalizacja i umiędzynarodowienie kwartalnika „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2017–2018, digitalizacja rocznika „Analecta Cracoviensia” 1–24 (1969–1992) oraz Repozytorium Instytucjonalne Polskiego Towarzystwa Teologicznego

Sebastian Wojnowski

Polskie Towarzystwo Teologiczne

sebastian.wojnowski@ptt.net.pl <https://orcid.org/0000-0003-2807-6456>

W roku 2018 Polskie Towarzystwo Teologiczne zakończyło realizację 4 zadań wydawniczych finansowanych w ramach umowy 672/P-DUN/2017 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

W ramach realizacji pierwszego zadania pt. *Stworzenie anglojęzycznej wersji kwartalnika Ruch Biblijny i Liturgiczny 70 (2017) nr 3–4 i 71 (2018) nr 1–2* wszystkie teksty zgłoszone do czasopisma w języku polskim i przyjęte przez redakcję do publikacji były na bieżąco tłumaczone na język angielski i publikowane online w otwartym dostępie równoległe z wersją polską. Równocześnie realizowano zadanie 3: *Digitalizacja kwartalnika Ruch Biblijny i Liturgiczny 70 (2017) nr 3–4 i 71 (2018) nr 1–4*, którego efektem jest opublikowanie całej zawartości wskazanych w nazwie zadania numerów czasopisma w trybie otwartego dostępu za pośrednictwem Open Journal Systems na stronie czasopisma <https://rbl.ptt.net.pl>. Każdy tekst został oznaczony publicznym identyfikatorem DOI, co umożliwi jego stabilne cytowanie w wersji elektronicznej.

Drugie zadanie pt. *Digitalizacja archiwalnych numerów czasopisma naukowego Analecta Cracoviensia 1–24 (1969–1992) i ich publikacja w otwartym dostępie* polegało na digitalizacji i opublikowaniu online 24 tomów czasopisma z lat 1969–1992. Rocznik „Analecta Cracoviensia” był w latach 1969–1992 publikowany przez Polskie Towarzystwo Teologiczne, a od tomu 25 (1993) jest publikowany przez Papieską Akademię Teologiczną w Krakowie (obecnie Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie). Od 2014 roku czasopismo ukazuje się również w wersji online w otwartym dostępie na platformie czasopism Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, dlatego w ramach realizacji niniejszego zadania Polskie Towarzystwo Teologiczne

przekazało opracowane cyfrowo 24 tomy z lat 1969–1992 Uniwersytetowi Papieskiemu Jana Pawła II w Krakowie do opublikowania na stronie czasopisma. Zostały one najpierw zeskanowane, a poszczególne strony zapisane do plików graficznych, które następnie oczyszczono i przetworzono za pomocą oprogramowania do rozpoznawania tekstów, by uzyskać dwuwarstwowe pliki PDF umożliwiające odczyt wzrokowy, a także przeszukiwanie i kopiowanie zaznaczonych fragmentów. We wszystkich plikach zapisano podstawowe metadane: autora i tytuł. Wszystkie opracowane w ramach realizacji zadania teksty zostały wraz metadanymi i identyfikatorami DOI opublikowane online na stronie czasopisma <http://czasopisma.upjp2.edu.pl/analectacracoviensia> przy użyciu Open Journal Systems, w którym prowadzona jest platforma czasopism Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Ostatnie z czterech zadań finansowanych w latach 2017–2018 ze środków na działalność upowszechniającą naukę to *Uruchomienie i konfiguracja repozytorium instytucjonalnego Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz digitalizacja pierwszych 20 archiwalnych publikacji naukowych*. W efekcie realizacji tego zadania Polskie Towarzystwo Teologiczne posiada od 2018 roku w pełni funkcjonalne Repozytorium Instytucjonalne (<https://repozytorium.ptt.net.pl>). Repozytorium jest wykorzystywane jako narzędzie formalnego publikowania online recenzowanych monografii naukowych w otwartym dostępie oznaczonych osobnym numerem ISBN dla wersji elektronicznej oraz publicznym identyfikatorem DOI, które ukazują się w Wydawnictwie UNUM prowadzonym przez Sekcję Wydawniczą towarzystwa. Dla tych publikacji w repozytorium utworzono zbiór Wydawnictwo UNUM. Uruchomienie repozytorium umożliwiło między innymi wzorcową publikację wyników projektów naukowych realizowanych przez Polskie Towarzystwo Teologiczne i finansowanych ze środków publicznych. Repozytorium będzie też wykorzystywane do stworzenia bibliografii archiwalnych publikacji wydawanych przez Polskie Towarzystwo Teologiczne przed organizacyjnym wyodrębnieniem Sekcji Wydawniczej i Wydawnictwa UNUM w 1990 roku. W tym celu w repozytorium utworzono zbiór Polskie Towarzystwo Teologiczne. Do utworzenia repozytorium zostało wybrane oprogramowanie DSpace (<https://duraspacespace.org/dspace>). Zgodnie z wnioskiem o finansowanie w roku 2018 wykonano digitalizację i opublikowano w otwartym dostępie 20 archiwalnych publikacji o łącznej objętości 5218 stron. W repozytorium zamieszczono też ponad 40 nowych publikacji, dzięki czemu na koniec 2018 roku w repozytorium udostępniono ich ponad 60.